

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

TÜRKMEN MASALLARI

Yüksek Lisans Tezi

Ryoko ASANO

Ankara 2010

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI**

TÜRKMEN MASALLARI

Yüksek Lisans Tezi

Ryoko ASANO

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Melek ERDEM**

Ankara 2010

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

TÜRKMEN MASALLARI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Melek ERDEM

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

İçindekiler

Ön Söz.....	vii
Kısaltmalar	viii
Giriş.....	1
1. Bölüm İnceleme	3
1.1. Ses Bilgisi.....	3
1.1.1. Ünlüler.....	3
1.1.2. Ünsüzler.....	4
1.1.3. Ses Olayları	5
1.1.3.1. Kalınlık-İncelik Uyumu	5
1.1.3.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu.....	6
1.1.3.3. Ünlü Değişmeleri	7
1.1.3.3.1. a>o Değişmesi	7
1.1.3.3.2. a>e Değişmesi	7
1.1.3.3.3. e>ü Değişmesi	7
1.1.3.3.4. ı>a Değişmesi	7
1.1.3.3.5. i>ü Değişmesi.....	7
1.1.3.3.6. u>ı Değişmesi.....	8

1.1.3.3.7. ü>i Değişmesi.....	8
1.1.3.4. Ünlü Düşmesi	8
1.1.3.5. Ünlü Türemesi	8
1.1.3.6. Ses Değişmeleri.....	9
1.1.3.7. Ünsüz Düşmesi.....	11
1.1.3.8. Ünsüz Türemesi.....	11
1.1.3.9. Ünsüz Tekleşmesi.....	12
1.1.3.10. Ünsüz İkizleşmesi.....	12
1.1.3.11. Hece Yutumu.....	12
1.2. Şekil Bilgisi	12
1.2.1. Kelime Türetme.....	12
1.2.2. İsimler.....	18
1.2.2.1. İsim Çekimi	18
1.2.2.1.1. Hâl	18
1.2.2.1.1.1. Yalın Hâl	18
1.2.2.1.1.2. Tamlayan Hâl	19
1.2.2.1.1.3. Belirtme Hâli	19
1.2.2.1.1.4. Yönelme Hâli	19

1.2.2.1.1.5. Kalma Hâli	20
1.2.2.1.1.6. Çıkma Hâli	20
1.2.2.1.2. İyelik.....	21
1.2.3. Zamirler	22
1.2.3.1. Şahıs Zamirleri	22
1.2.3.2. İşaret Zamirleri	23
1.2.3.3. Dönüşlülük Zamirleri	23
1.2.3.4. Soru Zamirleri	23
1.2.3.5. Belirsizlik Zamirleri	23
1.2.4. Sıfatlar	23
1.2.4.1. Niteleme Sıfatları ve Dereceleme.....	24
1.2.4.2. Belirtme Sıfatları	24
1.2.5. Zarflar	24
1.2.5.1. Yer ve Yön Zarfları	24
1.2.5.2. Zaman Zarfları.....	24
1.2.5.3. Niteleme ve Durum Zarfları	25
1.2.5.4. Azlık – Çokluk Zarfları	25
1.2.6. Edatlar	25

1.2.6.1. Ünlem Edatları	25
1.2.6.2. Bağlama Edatları	25
1.2.6.3. Son Çekim Edatları	25
1.2.7. Fiiller	26
1.2.7.1. Fiil Çekimi.....	26
1.2.7.1.1. Şahıs Ekleri.....	26
1.2.7.1.2. Basit Kipler.....	27
1.2.7.1.2.1. Bildirme Kipleri	27
1.2.7.1.2.2. İsteme Kipleri	32
1.2.7.1.3. Birleşik Kipler	34
Sonuç	36
2. Bölüm <i>Türkmen Halk Ertekileri</i> , Metnin ranskripsiyonu	39
2.1. Gurcak Gız	39
2.2. Dürse-Dürs	42
2.3. Vakır-Şakır Patışa.....	45
2.4. Kelgırmak	52
2.5. Hallı	62
2.6. Abdılba Bay.....	67

2.7. Akıllı Gız.....	71
2.8. Bağlı Kel	74
2.9. Bilgir Garıp.....	78
2.10. Yetim Oğlan - Bir Gün Görseñ Bitin Oğlan.....	84
2.11. Kempiriñ Yeli.....	87
2.12. Esen Sahı	89
3. Bölüm Türkmen Halk Masallarının Türkiye Türkçesine Tercümesi	94
3.1. Kukla Kız	94
3.2. Doğruya Doğru.....	97
3.3. Keyfine Düşkün Padişah	100
3.4. Kel Cariye.....	107
3.5. Hallı	118
3.6. Abdılba Bay.....	122
3.7. Akıllı Kız.....	127
3.8. Bahtlı Kel	130
3.9. Bilgiç Garip	134
3.10. Yetim Oğlan - Bir Gün Görsen Abat Oğlan.....	140
3.11. Yaşlı Kadının Yeli.....	144

3.12. Esen Sahı	145
Sözlük.....	150
Kiril Harfli Metin	159
Kaynaklar	202
Özet	204
Summary	206

Ön Söz

Bu çalışma, Türkmen halk masalları üzerine yapılan bir dil incelemesidir.

Türkmenistan Cumhuriyeti'nde yayınlanmış olan *Türkmen Halk Ertekileri* (Türkmen Halk Masalları) adlı kitaptan seçilen on iki tane masal üzerinde araştırma yapılmıştır.

Bu çalışmanın 1. bölümünde eldeki çalışmada yer alan masalların ses ve şekil bilgisi incelemesi yapılmıştır. Çalışmanın 2. bölümünde ise metinlerin Latin harfli transkripsiyonu ve çevirisi verilmiştir. Bu çalışmanın sonunda tezde yer alan metinlerde geçen sözler alfabetik sırayla sözlük kısmında yer almış ve çalışmanın sonunda da bu çalışma sırasında görülen, incelenen ve faydalanılan kaynaklar yer almıştır.

Eldeki çalışmada bu masallarda yer alan özellikler kapsamında kısa bir dil incelemesi de yapılmış, ve eldeki çalışmanın en doğru şekliyle ortaya konmasına büyük gayret gösterilmiştir.

Beni bu çalışmayı yapmaya teşvik eden ve çalışmam sırasında benden hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Sema Barutcu Özönder ve tez danışmanım Prof. Dr. Melek Erdem'e teşekkürlerimi sunarım.

Ryoko Asano

Ankara 2010

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
ED	Clauson, G., (1972) An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish , Oxford At The Clarendon Press
ET.	Eski Türkçe
THM	Mämmetyazov, B., Halmuhammebov, Ş. (ed.), (1986), Türkmen Halk Ertekileri , Aşkabat
Trkm.	Türkmen Türkçesi

Giriş

Türkmenlerin uzun yüzyıllar boyunca biriken zengin bir folklor mirası olduğu görülür. Bunların arasında ilgi çekici, şaşırtıcı, fantastik dünyaları ile aklı hayran bırakan masallar önemli bir yer teşkil etmektedir. Türkmenlerin folklor zenginliğinin derlenmesi ve her yönü ile incelenip neşirler yoluyla halka sunulması çalışmalarına özellikle Sovyetler Birliği döneminde başlanmıştır. Ekim Devrimden önce, bu konuda hiçbir şey yapılmamış denemez. Avrupa'nın doğubilimcileri (oryantalistler) diğer Türk Cumhuriyetleri ve diğer halklar ile birlikte Türkmenlerin sözlü geleneklerine ait malzemelerin de birkaçını çeşitli yerlerde yayınlamışlardır. İ. Kunoş, V. V. Bartold, A. N. Samoyloviç gibi birçok araştırmacı bu eserler hakkında birçok çalışmalar ortaya koymuşlardır. Yayımlanan bu malzemeler arasında masallar da vardır (Çobanoğlu2003: 29-30).

Masalların önemi sadece estetik ve etik konularla sınırlanmamaktadır. Halkın günlük hayatı ile ayrılmaz bağlar neticesinde oluşan bu eserler kendine özgü bir tarih anlayışına ve geçen yüzyıllarda yaşayan ataların nasıl bir hayat sürdürdüklerini, ne gibi işlerle meşgul olduklarını ve o zamanlardaki gelenek ve görenekleri dini bakış açılarını ve nasıl bir psikolojiye sahip olduklarını göstermektedir.

Birçok masal kahramanı sınırları aşan bir niteliğe sahiptir. V.G. Velinskiy kendi devrinde Rus masal kahramanlarının birçoğunun doğu ve batı halklarından geldiğini ileri sürmüştür (THM, 6).

Türkmenler arasında anlatılan masalarda motiflerin çoğunun yeni yapılmış değil de, çok önceki zamanlarda ortaya çıkmış olduklarını gösteren örnekler yer almaktadır. Samoyloviç, Stavropol Türkmenleri arasından derlediği *Kırk Yalan* adlı

masal hakkında bu masalın Kırım ile Yenisey arasında oturan Türk boylarının tümü arasında iyi bilindiğini belirtilmiştir (THM, 6).

Bugünkü Türkmenlerin de mensup olduğu Oğuzlar, 11. yy.'da Sirderya boylarında görülürler. Dede Korkut destanlarında anlatılanlar da Oğuzların bu dönemdeki hayatları ve hatta daha önceki devirleri ile de ilgilidir. 11.yy. ve sonrasında Oğuzlar batıya göçleri sırasında sözlü gelenek ürünlerini ve bunların içerisinde masallarını da birlikte taşımışlardır. Yine 14 ve 15. yy.larda da masalların ve rivayetlerin büyük oranda destanlardan gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Eldeki çalışmada yer alan masallar, *Türkmen Halk Ertékileri* adlı çalışmadan alınmıştır. Bu kitapta elli tane masal bulunmaktadır. Türkmenistan SSR İlimler Akademisi tarafından hazırlanmış ve 1986'da Aşkabat'ta yayınlanmıştır. Eserin redaktörlüğünü B. Mämmetyazov ve Ş. Halmuhammebov yapmıştır. Masalların derleyicisi, B. Veliyev'dir. Eser 213 sayfalıktır.

Eserde Türkmenler arasında anlatılan ve nesilden nesle aktarılan halk masalları yer almaktadır. Masallar derlenip yazı hâline getirilerek yayınlanmıştır. Masalların toplanması, araştırılması ve yazı hâline getirilmesinde, Gurban Bazarov, Alla Kadırov, Şabanalı Cumayev, Durdı Muhamov, Bibisara Hapızova, A. Baymıradov ve S. Ataniyazov büyük katkıda bulunmuşlardır. Araştırma için çeşitli yerlere gidip, Türkmenler arasından masalları derlemişlerdir. Ancak masalların derlenme konusunda bilgi verilmemiştir. Derlenen masalların hangi boydan ve nereden alındığını tespit etmek oldukça zordur (THM, 10). Türkmen masalları, Türkmenlerin en önemli ve en değerli hazinelerinden biridir. Fakat bu kültür git gide pasifleşmiştir. Türkmen masallarının yayınlanması, Türkmen sözlü geleneğindeki masalların kalıcı olmasını sağlayan önemli bir unsurdur.

1. Bölüm İnceleme

1.1. Ses Bilgisi

1.1.1. Ünlüler

Türkmen Türkçesinin dokuz ünlüsü vardır. Bunlardan sekizi Türkiye Türkçesindeki gibidir. Ancak Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen /ä/ ünlüsü Türkmen Türkçesinde standart tür ve ağızlarında kullanılmaktadır. Eldeki metinlerde de bu /ä/ ünlüsü görülür: *är* ‘koca’ (THM, 12, 13, 14, 31, 32, 33, 36), *geçyänini* ‘geçtiğini’ (THM, 12), *nirä* ‘nereye’ (THM, 12, 13, 16, 20), *bäş* ‘beş’ (THM, 18, 19, 35, 36, 37), *diyyär* ‘diyor’ (THM, 16, 17, 21, 23, 28, 30, 31, 32, 36, 43, 45, 46), *näme* ‘ne’ (THM, 12, 13, 15, 16, 18, 21, 23, 25, 26, 28, 30, 31, 34, 35, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 53), *däl* ‘değil’ (THM, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 31, 32, 38, 40, 41, 42, 46, 47, 48, 52), *tizräk* ‘çabucak’ (THM, 23), *hälki* ‘önceki’ (THM, 23, 25, 29, 31, 32, 50, 51), *örän* ‘çok’ (THM, 20, 23, 49).

Türkmen Türkçesinin önemli bir özelliği de uzun ünlüye sahip olmasıdır. Ancak uzun ünlüler Türkmen Türkçesinde yazıda gösterilmemektedir. Dolayısıyla eldeki metinlerde de uzun ünlüler gösterilmemiştir: *ba:r* ‘var’ (THM, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 21, 24, 25, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 44, 45, 47, 49, 50, 51, 52), *gı:z* ‘kız’ (THM, 11, 12, 14, 15, 17, 19, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 47), *şa:za:da* ‘şehzade’ (THM, 17, 18, 19, 25, 26, 27, 28, 29), *pıla:n* ‘filan’ (THM, 18, 19, 36, 47, 53), *ca:y* ‘ev’ (THM, 14, 35), *yo:l* ‘yol’ (THM, 17, 24, 28, 51), *ga:l-* ‘kalkmak’ (THM, 23).

Türkmen Türkçesinde görülen ikincil uzun ünlüler eldeki metinlerde de rastlanmaktadır: *gicä:ni* ‘geceyi’ (THM, 16, 28), *düyä:ni* ‘deveyi’ (THM, 17, 51), *molla:ni* ‘hocayı’ (THM, 13, 14), *halı:ni* ‘halıyı’ (THM, 18), *tilki:ni* ‘tilkiyi’ (THM,

20, 21) *garrı:nũ* ‘yaşlı adamın’ (THM, 11, 31, 32, 33), *tilki:nũ* ‘tilkinin’ (THM, 17, 18, 20), *hazına:m* ‘hazinem’ (THM, 18), *saya:ñız* ‘gölgeniz’ (THM, 53), *avla:p* ‘avlayıp’ (THM, 41, 42, 48), *gözlä:p* ‘arayıp’ (THM, 16, 25, 33, 47, 49), *islä:n* ‘isteyen’ (THM, 51), *beryä:r* ‘veriyor’ (THM, 15, 16, 36, 45), *yaşaya:r* ‘yaşıyor’ (THM, 16, 29), *tapma:ğa* ‘bulmaya’ (THM, 15), *yüzmä:ğe* ‘yüzmeye’ (THM, 18), *bilmä:n* ‘bilmeden’ (THM, 16, 28, 37, 39, 42, 43, 51), *tapman* ‘bulmadan’ (THM, 43), *hakında:kı* ‘hakkındaki’ (THM, 43), *yüzündä:ki* ‘yüzündeki’ (THM, 23), *şa:za:da* ‘şehzadeye’ (THM, 27).

Eldeki metinlerde özellikle yönelme hâlindeki isimlerde görülen ses değişimleri neticesinde ortaya çıkan uzunluklarda ikincil uzunluklar olarak karşımıza çıkmaktadır: *patışa: äre çıkçak* ‘padişaha kocaya varacağım’ (THM, 37), *patışa ara: gün salıp* ‘padişah araya gün bırakıp’ (THM, 35), *Nirä: baryañ?* ‘Nereye gidiyorsun?’ (THM, 12, 13), *tilkä: seredende* ‘tilkiye baktığında’ (THM, 19), *hala: övrülersiñ* ‘halıya çevrilirsin’ (THM, 49), *gızı şazada: nikalap beripdirler* ‘kızı şehzadeye nikahlayıvermişler’ (THM, 27), *gız şazada:* ‘kız şehzadeye’ (THM, 27).

1.1.2. Ünsüzler

Türkmen Türkçesinde 23 ünsüz bulunmaktadır. Bunların çoğu Türkiye Türkçesindeki gibidir. Ancak bunların içerisinde Türkmen Türkçesinin standart türünde kullanılan nazal n (*ñ*) elimizdeki metinlerde de görülür: *yañkı* ‘deminki’ (THM, 11, 19, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 33, 44, 45, 46, 49, 50), *soñ* ‘sonra’ (THM, 12, 14, 15, 16, 18, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 34, 35, 37, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 50), *yalñız* ‘yalnız’ (THM, 23, 25, 26, 54), *tañrı* ‘tanrı’ (THM, 53), *süñk* ‘kemik’ (THM, 15, 36).

Diğer yandan Türkmen Türkçesinin standart türünde ve kısmi olarak ağızlarında görülen peltek s ve peltek z sesleri için farklı bir işaret, farklı bir harf bulunmamaktadır: *salam* ‘selam’ (THM, 13, 19, 24, 38, 52), *hayısı* ‘hangi’ (THM, 11, 20, 36), *suvsuz* ‘susuz’ (THM, 24, 29, 47), *asman* ‘gökyüzü’ (THM, 24, 34, 50, 53), *gız* ‘kız’ (THM, 11, 12, 14, 15, 17, 19, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 47).

Elimizdeki metinlerde eski Türkçedeki görülen /b/ ünsüzü Türkmen Türkçesi standart türündeki gibi korumuş olarak görülür: *bar* ‘var’ (THM, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 21, 24, 25, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 44, 45, 47, 49, 50, 51, 52), *barıp* ‘varıp’ (THM, 13), *baryaň* ‘gidiyorsun’ (THM, 12), *baryan* ‘gidiyorum’ (THM, 12), *barmağını* ‘parmağını’ (THM, 44), *bolsun* ‘olsun’ (THM, 11), *boldı* ‘oldu’ (THM, 13), *bolyar* ‘oluyor’ (THM, 15, 20, 25, 36, 38, 39, 42, 44, 47, 48, 50, 52), *berende* ‘verdiğinde’ (THM, 13), *beripdir* ‘vermiş’ (THM, 13), *beryär* ‘veriyor’ (THM, 15, 16, 36, 45).

1.1.3. Ses Olayları

1.1.3.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Türkmen Türkçesinde bir kelimenin ilk hecesinde kalın ünlü varsa sonraki hecelerinde de ünlüler kalın olur, ince ünlü varsa sonraki hecelerde de ünlüler ince olur. Eldeki metinlerde de Türkmen Türkçesinin standart türündeki gibi kalınlık-incelik uyumunun sağlam olduğu görülmektedir: *hakikat* ‘hakikat’ (THM, 21, 27), *adaltly* ‘adaletli’ (THM, 17), *dovam* ‘devam’ (THM, 12, 18), *habarsız* ‘habersiz’ (THM, 26, 39), *beyik* ‘büyük’ (THM, 25), *şäher* ‘şehir’ (THM, 14, 18, 26, 39, 51), *birnäçe* ‘birkaç’ (THM, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 39, 44), *vesyet* ‘vasiyet’ (THM, 52, 53), *kemçe* ‘kaşık’ (40, 53).

Örneklerde görüldüğü üzere, Arapça ve Farsçadan geçen sözler de kalınlık-incelik uyumuna uymuştur.

1.1.3.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Türkmen Türkçesinin standart türündeki gibi, eldeki metinlerde de yuvarlak ünlülerden /o/ ve /ö/ ünlüleri, yazıda ilk heceden sonra; /u/ ve /ü/ ünlüleri ise, ikinci heceden sonra bulunmamaktadır: *dolı* ‘dolu’ (THM, 30, 31, 32), *boldı* ‘oldu’ (THM, 13), *gorkulı* ‘korkunç’ (THM, 24), *ululıǵı* ‘ululuǵu’ (THM, 29), *üzümiň* ‘üzümün’ (THM, 34), *gorkusından* ‘korkusundan’ (THM, 53), *öyümize* ‘evimize’ (THM, 20), *kölüniň* ‘gölünün’ (THM, 24).

/u/ ve /ü/ ünlüleri, Türkmen Türkçesinin standart türünde olduğu gibi, eldeki metinlerde de yuvarlak ünlü ile başlayan ve ikince hecede uzun ünlü bulundurmayan iki heceli kelimelerin kapalı olan son hecesinde bulunur: *buyruk* ‘emir’ (THM, 18, 19, 21), *suvsuz* ‘susuz’ (THM, 24, 29, 47), *gürrüň* ‘sohbet’ (THM, 24, 28, 43).

/u/ ve /ü/ ünlüleri, Türkmen Türkçesinin standart türündeki gibi, eldeki metinlerde de, yuvarlak ünlüyle başlayan iki heceli kelimelerin açık olan son hecesinde bulunmamaktadır: *govı* ‘iyi’ (THM, 27, 30, 31, 38, 40, 51), *dolı* ‘dolu’ (THM, 30, 31, 32), *doǵrı* ‘doǵru’ (THM, 17), *ulı* (THM, 32, 33, 37, 38, 40, 41, 42, 45), *dürli* ‘türlü’ (THM, 27, 38, 41, 49), *süyci* ‘tatlı’ (THM, 27, 29 40).

Eldeki metinlerde de, Türkmen Türkçesinin standart türündeki gibi, ilk hecesinde yuvarlak ünlü bulunduran bazı iki heceli kelimelerin kapalı olan son hecesinde de uzunluktan dolayı yuvarlaklaşma görülmez: *gündiz* ‘gündüz’ (THM, 36, 49, 54), *üçin* ‘için’ (THM, 29, 30, 34, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 51, 53).

1.1.3.3. Ünlü Değişmeleri

1.1.3.3.1. a>o Değişmesi

Eski Türkçenin bazı sözlerindeki /a/ ünlüsü Türkmen Türkçesinde yuvarlak /o/ ünlüsüne dönüşmüştür: ET. *tavişga:n* (ED, 447) > Trkm. *toşşan* ‘tavşan’ (THM, 48), ET. *takı:ğu*: (ED, 468) > Trkm. *toşuk* ‘tavuk’ (THM, 44).

1.1.3.3.2. a>e Değişmesi

Bu durum, daha çok Türkmen Türkçesine Arapçadan geçen sözlerde görülmektedir. Elimizdeki metinlerde görülen a>e değişmesi örnekleri şunlardır: *eciz* ‘aciz’ (THM, 16, 17, 52), *şert* ‘şart’ (THM, 15, 35, 37, 38, 48).

1.1.3.3.3. e>ü Değişmesi

Eski Türk metinlerindeki bazı kelimelerdeki /e/ sesi, eldeki metinlerde de Türkmen Türkçesinin standart türündeki gibi /ü/’ye dönüşmüştür: ET. *tevey* (ED, 447) > Trkm. *düye* ‘deve’ (THM, 17, 18, 45, 51).

1.1.3.3.4. ı>a Değişmesi

Eski Türkçede özellikle fiil köklerinde görülen /ı/ sesi Türkmen Türkçesinde /a/’ya dönüşmüştür. Bu durum eldeki metinlerde de görülmektedir: ET. *okı:-* (ED, 79) > Trkm. *oka-* ‘okumak’; *okaldı* ‘okundu’ (THM, 21), *okan* ‘okuyan, okur gibi’ (THM, 44); ET. *tokı:-* (ED, 467) > Trkm. *doka-* ‘dokumak’; *dokapdır* ‘dokumuş’ (THM, 12).

1.1.3.3.5. i>ü Değişmesi

ET. *bin-* (ED, 348) > Trkm. *mün-* ‘binmek’; *mündürüp* ‘bindirip’ (THM, 25), *münüp* ‘binip’ (THM, 24, 25, 30, 31, 32, 36, 39); ET. *bıñ* (ED, 346) > Trkm. *müñ* ‘bin (tane)’ (THM, 18, 59).

1.1.3.3.6. u>ı Değişmesi

ET. *altu:n* (ED, 131) > Trkm. *altın* ‘altın’ (THM, 14, 16, 17, 18, 27, 28, 31, 32, 46, 46, 50), ET. *artuk* (ED, 204) > Trkm. *artık* ‘artık’, ET. *uluğ* (ED, 136) > Trkm. *ulı* (THM, 32, 33, 37, 38, 40, 41, 42, 45), ET. *aşuk* (ED, 259) > Trkm. *aşık* ‘aşık’ (THM, 26, 27, 34, 35, 37).

1.1.3.3.7. ü>i Değişmesi

ET. *eşük* (ED, 260) > Trkm. *eşik* ‘elbise’ (THM, 40), ET. *bedük* (ED, 302) > Trkm. *beyik* ‘büyük’ (THM, 25), ET. *törlüg* (ED, 546) > Trkm. *dürli* ‘türlü’ (THM, 27, 38, 41, 49).

1.1.3.4. Ünlü Düşmesi

ET. *takı:ğu*: (ED, 468) > Trkm. *tovuk* ‘tavuk’ (THM, 44).

Bunun yanı sıra eldeki metinlerde hâl eki veya iyelik eki olan sözlerde kelime kökündeki /i/ ünlüsünün düştüğü görülmektedir: *deñiz* > *deñziñ* ‘denizin’ (34), *gelin* > *gelni* ‘gelini’ (THM, 19, 29), *gelniñ* ‘gelinin’ (THM, 27, 28, 29).

Eldeki metinlerde hâl eki veya iyelik ekini almış olan sözlerde kelime kökündeki /u/ ünlüsü düşmüştür: *oğul* > *oğlı* ‘oğlu’ (THM, 15, 17, 21, 25, 27, 30, 33, 34, 53), *boluşından* > *boşlundan* ‘davranışından’ (THM, 15, 47).

Eldeki metinlerde hâl eki veya iyelik ekini almış sözlerde kelime kökündeki /ü/ ünlüsü düşmüştür: *gövün* > *gövnüm* ‘gönlüm’ (THM, 41), *gövnü* ‘gönlü’ (THM, 25, 26, 54).

1.1.3.5. Ünlü Türemesi

Ünlü türemesi, eldeki metinlerde daha çok yabancı kaynaklı kelimelerde görülmektedir: *şäher* ‘şehir’ (THM, 14, 18, 26, 39, 51), *yadıgärlik* ‘yadigâr’ (THM,

24), *māhir* ‘muhabbet’ (THM, 24), *pikir* ‘fikir’. (THM, 33, 45, 46, 49), *hökümdarım* ‘hükümdarım’ (THM, 26, 53)

1.1.3.6. Ses Değişmeleri

b > m Değişmesi

Eski Türkçedeki /b/ sesi, eldeki metinlerde de Türkmen Türkçesinin standart türünde olduğu gibi /m/’ye dönmüştür: ET. *ben* (ED, 346) > Trkm. *men* ‘ben’ (THM, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 34, 37, 38, 40, 42, 45, 46, 48, 50, 53), ET. *bin-* (ED, 348) > Trkm. *mün-* ‘binmek’; *mündürüp* ‘bindirip’ (THM, 25), *münüp* ‘binip’ (THM, 24, 25, 30, 31, 32, 36, 39); ET. *bıñ* (ED, 346) > Trkm. *müñ* ‘bin (tane)’ (THM, 18, 59).

Eldeki metinlerde kelime başındaki /b/’ler, *bar*, *ber-*, *bol-* sözlerinde korunmuştur: *bar* ‘var’ (THM, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 21, 24, 25, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 44, 45, 47, 49, 50, 51, 52); *barıp* ‘varıp’ (THM, 13), *baryañ* ‘gidiyorsun’ (THM, 12), *baryan* ‘gidiyorum’ (THM, 12), *barmağını* ‘parmağını’ (THM, 44), *bolsun* ‘olsun’ (THM, 11), *boldı* ‘oldu’ (THM, 13), *bolyar* ‘oluyor’ (THM, 15, 20, 25, 36, 38, 39, 42, 44, 47, 48, 50, 52), *berende* ‘verdiğinde’ (THM, 13), *beripdir* ‘vermiş’ (THM, 13), *beryär* ‘veriyor’ (THM, 15, 16, 36, 45).

b > p Değişmesi

Eski Türkçedeki b sesi, eldeki metinlerde de Türkmen Türkçesinin standart türünde olduğu gibi /p/’ye dönmüştür: ET. *balçık* (ED, 333) > Trkm. *palçık*; *palçığı* ‘çamuru’ (THM, 35), ET. *bıçak* (ED, 293) > Trkm. *pıçak* ‘bıçak’ (THM, 52).

-b- > -v- Değişmesi

Eski Türkçede kelime içinde bulunan /b/ sesi, Türkmen Türkçesinde /v/’ye dönmüştür ve eldeki metinlerde de görülmektedir: ET. *tavışga:n* (ED, 447) > Trkm.

toşan ‘tavşan’ (THM, 48), ET. *tevey* (ED, 447) > Trkm. *düye* ‘deve’ (THM, 17, 18, 45, 51).

-b > -v Değişmesi

Eski Türkçede kelime sonunda bulunan /b/ sesi, Türkmen Türkçesinde /v/ sesine dönüşür. Bu durum, eldeki metinlerde de görülmektedir: ET. *su:v* (ED, 783) > Trkm. *suv* ‘su’ (THM, 38, 39, 47).

f > p Değişmesi

Eldeki metinlerde özellikle Arapçadan ve Farsçadan geçen kelimelerde bulunan /f/ sesi, sistematik olarak /p/leşmiştir: *palçılarına* ‘falcılarına’ (THM, 45), *falcı* ‘falci’ (THM, 46), *peyda* ‘fayda’ (THM, 40, 52), *insapsız* ‘insafsız’ (THM, 53), *sıpatına* ‘görünüşüne’ (THM, 48), *pıla:n* ‘filan’ (THM, 18, 19, 36, 47, 53).

-g- > -v- Değişmesi

Eski metinlerde geçen kelime içindeki /g/ sesinin eldeki metinlerde ve Türkmen Türkçesinin standart türünde /v/ye dönüştüğü görülür: ET. *oğla:k* (ED, 84) > Trkm. *ovlak* ‘oğlak’ (THM, 23), ET. *öge:y* (ED, 119) > Trkm. *övey* ‘üvey’ (THM, 23, 24).

k > g Değişmesi

Eski metinlerdeki birçok /k/ ile başlayan kelime metinlerde ve standart türde /g/ye dönüşmüştür: ET. *kadğu* (ED, 598) > Trkm. *gaygı* ‘kaygı’ (THM, 40, 49), ET. *kuş* (ED, 670) > Trkm. *guş* ‘kuş’ (THM, 36, 52), ET. *kılıç* (ED, 618) > Trkm. *gılıç* ‘kılıç’ (THM, 54), ET. *kı:z* (ED, 679) > Trkm. *gız* ‘kız’ (THM, 11, 12, 14, 15, 17, 19, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 47).

Bunun yanı sıra eldeki metinlerde /k/’ların korunduğu örneklerle de rastlanmaktadır: ET. *kö:l* (ED, 715) > Trkm. *köl* ‘göl’ (THM, 24, 27, 28, 47), ET.

kéyik (ED, 755) > Trkm. *keyik* ‘ceylan’ (THM, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 41), ET. *kırk* (ED, 651) > Trkm. *kırk* ‘kırk’ (THM, 13, 14, 15, 25, 26, 27, 29, 35, 36, 38, 44, 45, 49, 54).

t- > d- Değişmesi

Eski Türkçede kelime başındaki /t/ sesinin Türkmen Türkçesinde /d/’ye dönüştüğü örnekler eldeki metinlerde de görülmektedir: ET. *taş* (ED, 556) > Trkm. *daş* ‘dışarı’ (THM, 16, 21, 44), ET. *ta:ş* (ED, 557) > Trkm. *daş* ‘taş’ (THM, 30, 42), ET. *tirig* (ED, 543) > Trkm. *diri* ‘canlı’ (THM, 26, 27).

Ancak bunun yanı sıra, *tayak* kelimesinde *t* korunmuştur (THM, 16, 48).

-st- > -ss- Değişmesi

Eldeki metinlerde özellikle Farsçadan geçen kelimelerde *yassık* sözünde ilerleyici benzeşme neticesinde /t/’lerin *s* olduğunu görülür ve bu durum eldeki metinlerde imlaya da yansımıştır: *yassıktan* ‘yastıktan’ (THM, 21).

-mb- > -mm- Değişmesi

Eldeki metinlerde Arapça *kıymet* sözünden, gerileyici benzeşme neticesinde *y>m* değişmesi ile *gımmat* (THM, 49) sözüne rastlanmaktadır.

1.1.3.7. Ünsüz Düşmesi

Eldeki metinlerde daha çok Arapçadan ve Farsçadan geçen kelimelerde iç sesteki /h/ sesinin düşmesi ile ortaya çıkan şekil imlaya da yansımış ve yerleşmiştir: *köne* ‘eski’ (THM, 42), *täsin* ‘acayip’ (THM, 27).

1.1.3.8. Ünsüz Türemesi

Farsçadan geçen *arzu* sözü elimizdeki metinlerde *v* sesinin türemesi ile *arzuv* olmuştur (THM, 11).

1.1.3.9. Ünsüz Tekleşmesi

Türkmen Türkçesinde ünsüz tekleşmesi Arapçadan alınan bazı kelimelerde bulunmaktadır: Ar. *hakk* > Trkm. *hak* ‘hak’ (THM, 18), Ar. *sırr* > Trkm. *sır* (THM, 32, 53), Ar. *vasiyet* > *vesyet* ‘vasiyet’ (THM, 52, 53).

1.1.3.10. Ünsüz İkizleşmesi

ET. *karı*: (ED, 644) > Trkm. *garrı* ‘yaşlı adam’ (THM, 11, 12, 13, 14, 30, 31, 32, 33, 37, 42, 44, 46, 51).

1.1.3.11. Hece Yutumu

Eldeki metinlerde daha çok geniş zaman eklerinde görülen hece yutumu olayına rastlanmaktadır. Türkmen Türkçesinin standart türünde olduğu gibi /r/, /v/ sesleri ile biten fiillere [-ar, -er] geniş zaman eki geldiğinde *çıkarakar* > *çıkara:r* oluyor: *ol demiñi çıkarsañ*, ‘o sesini çıkarırsa,’ (THM, 53).

1.2. Şekil Bilgisi

1.2.1. Kelime Türetme

İsimden İsim türeten ekler

{+cA}

Sıfatlara gelerek yakında olma gibi anlam özelliklerini taşıyan sıfat veya zarf yapan ektir (Soyegov, 1999: 107): *akca* ‘akca’ (THM, 25), *ecizce* ‘zavallı’ (THM, 16, 17).

{+cağaz}

{+cağaz} ekinin sadece kalın ünlülü şekli bulunmakta ve uyuma girmemektedir. İnce ünlülü kelimelere de kalın ünlülü şekil gelir. Ünsüz uyumuna da

girmez (Soyegov, 1999: 27-28). Eldeki metinlerde sadece tek bir örnek bulunmaktadır: *öycağaz* ‘evciğiz’ (THM, 47).

{+cIk}

Türkmen Türkçesinde işlek olarak kullanılan bir ektir. Sevgi ve küçültme ifade eden isim ve sıfatlar yapar (Soyegov, 1999: 27). Eldeki metinlerde de oldukça sık gelmektedir: *ovlacık* ‘oğlak’ (THM, 12), *guzucık* ‘kuzu’ (THM, 12), *kiçicik* ‘küçücük’ (THM, 24), *kökecik* ‘kurabiye’ (THM, 16), *perzenticik* ‘çocuk’ (THM, 11), *gölecik* ‘dana’ (THM, 13), *aladörcük* ‘altüst’ (THM, 33).

{+çA}

Eldeki metinlerde tek bir örnek görülmektedir: *öküzçe* ‘küçük öküz’ (THM, 37).

{+çI}

Meslek ve uğraşı ile ilgili isimler yapan bir türetme ektir (Erdem, 1998: 129): *palçı* ‘falcı’ (THM, 46), *odunçı* ‘oduncu’ (THM, 30).

{+çIIIk}

odunçılık ‘odunculuk’ (THM, 30), *mıhmançılık* ‘misafirlik’ (THM, 38), *ınanmazçılık* ‘inanmazlık’ (THM, 42), *gövnüyetmezçilik* ‘beğenmezlik’ (THM, 19).

{+dar}

Farsça bir ektir (Korkmaz 2003: 136). Eldeki metinlerde, bir işe bir şeye sahip olma anlamında sözler türetmiştir: *canlı-candar* ‘canlı’ (THM, 16), *rehimdar* ‘merhametli’ (THM, 17, 27), *ınamdar* ‘güvenilir’ (THM, 42), *emeldar* ‘hizmetkâr’ (THM, 45).

[+daş]

Beraberlik, ortaklık bildiren ektir (Erdem, 1998: 132): *yanyoldaşın* ‘yanyoldaşın’ (THM, 31, 32), *yoldaş* ‘yoldaş’ (THM, 53).

{+Kär}

Meslek sahibi ve kılıcı ilimler yapan Farsça bir ektir (Erdem, 1998: 133).

hızmatkär ‘hizmetkâr’ (THM, 20, 21), *sövdagärleri* ‘tüccarları’ (THM, 51).

{+kI}

Yerine göre, yer, zaman, kavramları, aitlik ifade ederek kelime türetir: *öñki* ‘deminki’ (THM, 21, 32, 45), *hālki* ‘deminki’ (THM, 19, 23, 25, 29, 31, 32, 50, 51), *soñki* ‘son’ (THM, 29).

{+II}

Eldeki metinlerde sık kullanılan bir sıfat yapma ektir: *armanlı* ‘arzulu’ (23, 26, 53), *gımmatbahalı* ‘değerli’ (THM, 43), *ölümli* ‘ölümlü’ (THM, 44), *giyevli* ‘damatlı’ (THM, 18), *çölly* ‘çöllü’ (THM, 25), *söygüli* ‘sevgili’ (THM, 28, 29).

{+IIk}

İsim kök veya gövdelerinden soyut ve somut isimlerin yanı sıra, yer, meslek, araç adları türeten bir ektir (Erdem, 1998: 128). Metinlerimizde sık geçmektedir: *açlık* ‘açlık’ (THM, 42), *baylık* ‘zenginlik’ (THM, 51, 52), *oğurlık* ‘hırsızlık’ (THM, 16), *patıшалık* ‘padişahlık’ (THM, 18, 43, 45, 48), *müñkürlik* ‘şüphe’ (THM, 39), *dokluk* ‘tokluk’ (THM, 43), *horluk* ‘zorluk’ (THM, 31), *günlük* ‘günlük’ (THM, 35).

{+rAk}

Metinlerde sık kullanılan bir sıfat dereceleme ektir: *sarırak* ‘sarıca’ (THM, 44), *yograk* ‘yok’ (THM, 44), *tizräk* ‘çabucak’ (THM, 23), *gögräk* ‘yeşilce’ (THM, 44).

{+ncI}

ortancı ‘ortancı’ (THM, 33, 40), *altıncı* ‘altıncı’ (THM, 35, 36), *kırkıncı* ‘kırkıncı’ (THM, 35, 36), *dördüncü* ‘altıncı’ (THM, 14, 50), *ilkinci* ‘ilk’ (THM, 39).

{+sIz}

Metinlerde sık kullanılan bir yokluk sıfatı ekidir: *çirasız* ‘ışsıksız’ (THM, 28), *hırıdarsız* ‘isteyensiz’ (THM, 37), *alaçsız* ‘çaresiz’ (THM, 41), *habarsız* ‘habersiz’ (THM, 26, 39), *tükeniksiz* ‘tükenmez’ (THM, 19), *rehimsiz* ‘acımasız’ (THM, 21), *suvsuz* ‘susuz’ (THM, 24, 29, 47), *huşsuz* ‘baygın’ (THM, 26), *çöpsüz* ‘çöpsüz’ (THM, 47), *sölsüz* ‘nemsiz’ (THM, 47).

İsimden Fiil Türeten Ekler**{+A-}**

yıgnadık ‘topladık’ < *yığın* (THM, 37).

{+Ar-}

ağarmaz ‘ağarmaz’ (THM, 46), *başaryar* ‘başarır, becerir’ (THM, 36), *göğerip dur* ‘yeşermiş’ (THM, 30).

[+cıra-]

Oğuz grubu Türk lehçelerinde işlek olmayan bu ek, Türkmen Türkçesinde edebî dilde *alcıra-* ‘şaşırmak’ gibi sadece birkaç kelimedede görülür (Erdem, 1998: 137): *alcırap* ‘şaşırap’ (THM, 18, 43), *alcırapdır* ‘telaşlanmış’ (THM, 52), *gısmılcırap* ‘sıkışıp’ (THM, 29), *aglamcırap* ‘ağlayıp’ (THM, 49).

{+dA-}

aldapdır ‘aldatmış’ (THM, 20).

{+IA-}

nikalap ‘nikahlayıp’ (THM, 27, 29, 54), *toğalapdır* ‘yuvarlamış’ (THM, 54),
hoşlaşıp ‘vedalaşarak’ (THM, 12), *eyelâli* ‘sahiplenelim’ (THM, 50), *gözlâpdirlər*
‘aramışlar’ (THM, 45), *sözleyänsiñ* ‘söylüyorsun’ (THM, 18).

{+sA-}

suvsap ‘susayıp’ (THM, 31).

Fiilden İsim Türeten Ekler**{+AğAn}**

yırtağan ‘yırtan, orak’ (THM, 50), *geçeğən* ‘geçen’ (THM, 42).

{+Ak}

pıçak ‘bıçak’ (THM, 52).

{+Alga}

çıkalgası ‘çaresi’ (THM, 48, 49).

{+çAk}

düvünçeği ‘bohça’ (THM, 21).

{+g}

sorag ‘soru’ (THM, 24), *dileg* ‘dilek’ (THM, 47).

{+gIç}

bilgiç ‘bilgiç’ (THM, 43, 44, 45).

{+gIt}

salgıt ‘vergi’ (THM, 17).

{+I}

gorkı ‘korku’ (THM, 53).

{+Iş}

atış ‘atış’ (THM, 34), *tutuş* ‘tutuş’ (THM, 34), *uruş* ‘savaş’ (THM, 14), *bolşı* ‘davranışı’ (THM, 24, 26).

{+k}

buyruk ‘emir’ (THM, 17, 18, 21).

{+Im}

ölüm ‘ölüm’ (THM, 41), *geyimlerini* ‘giysilerini’ (THM, 17, 21, 27).

{+mAk}

otumak ‘oturmak’ (THM, 26), *anıklamak* ‘kesinleştirmek’ (THM, 30), *beytmek* ‘böyle yapmak’ (THM, 35), *gaytmak* ‘dönmek’ (THM, 38), *oyatmak* ‘uyandırmak’ (THM, 46), *diymek* ‘demek’ (THM, 48), *gaçmak* ‘kaçmak’ (THM, 50), *yalbarmak* ‘yalvarmak’ (THM, 52).

{+n}

gelin ‘gelin’ (THM, 26, 47), *goşun* ‘ordu’ (THM, 19, 29, 53).

Fiilden Fiil Türeten Ekler**{-Ar-}**

Eldeki metinlerde çatı ekleri olarak karşımıza çıkmaktadır: *çıkarıpdır* ‘çıkarmış’ (THM, 23), *gaytardık* ‘gönderdik’ (THM, 50).

{-dIr-}

saldırıpdır ‘yaptırmış’ (THM, 48), *öldürerin* ‘öldürürüm’ (THM, 52, 53), *bildireli* ‘bildirelim’ (THM, 39).

{-Ir-}

gaçırıpdır ‘kaçırmış’ (THM, 47), *bitirip* ‘bitirip’ (THM, 36).

{-l-}

tapılar ‘bulunur’ (THM, 19), *yıkılıpdır* ‘bayılmış’ (THM, 26), *eşidilipdir* ‘duyulmuş’ (THM, 28)

{-n-}

men gizlencek ‘saklanacağım’ (THM, 48), *aldan ekeniň* ‘aldatmışsın’ (THM, 31, 32).

1.2.2. İsimler

1.2.2.1. İsim Çekimi

Teklik-Çokluk

Eldeki metinlerde de Türkmen Türkçesinin standart türünde olduğu gibi (Soyegov, 1999:40) isimlerin çokluk şekli sistematik olarak {lAr} eki ile yapılmıştır: *garrılar* ‘yaşlılar’ (THM, 12), *gızlar* ‘kızlar’ (THM, 40, 47), *çağalar* ‘çocuklar’ (THM, 24), *ayallar* ‘kadınlar’ (THM, 24), *düyeler* ‘develer’ (THM, 45), *patışalar* ‘padişahlar’ (THM, 42), *doğanlar* ‘kardeşler’ (THM, 52), *libaslar* ‘elbiseler’ (THM, 27), *dövler* ‘devler’ (THM, 19, 50), *öküzler* ‘öküzler’ (THM, 29), *günler* ‘günler’ (THM, 41), *yigitler* ‘yiğitler’ (THM, 26, 37).

1.2.2.1.1. Hâl

1.2.2.1.1.1. Yalın Hâl

İsimlerin hâl eklerinden herhangi birini almamış şekildir (Soyegov, 1999:57): *kümüş* ‘gümüş’ (THM, 17), *tilki* ‘tilki’ (THM, 19), *kempir* ‘yaşlı kadın’ (THM, 24), *armanım* ‘arzum’ (THM, 26), *mıhman* ‘misafir’ (THM, 32), *baylar* ‘zenginler’ (THM, 33), *gızlar* ‘kızlar’ (THM, 40), *av* ‘av’ (THM, 41), *garip* ‘garip, fakir’ (THM, 44), *çekirtge* ‘çekirge’ (THM, 45), *palav* ‘pilav’ (THM, 50).

1.2.2.1.1.2. Tamlayan Hâl

Tamlayan hâl eki, ünlüyle biten kelimelerde {-nİn}, ünsüzle bitenlerde {-İn} şeklindedir. İkinci heceden sonra ekin yuvarlak şekli kullanılmaz. Bir ismin sonunda bulunan ünlü, söz konusu isim tamlayan hâli eki aldığı anda uzar (Soyegov, 1999:58-63): *günüñ nuri* ‘güneşin ışığı’ (THM, 11), *garrınıñ gurcağına* ‘yaşlının kurcağına’ (THM, 11), *adamıñ dili* ‘insanın dili’ (THM, 12), *horazıñ etini* ‘horozun etini’ (THM, 14), *patıçasınıñ bir piri* ‘padişahın bir piri’ (THM, 14), *hovzuñ suvunu* ‘havuzun suyunu’ (THM, 14, 15), *cayıñ gapısını* ‘evin kapısını’ (THM, 14), *dövüñ cayınıñ üstünden* ‘devin evinin üstünden’ (THM, 19).

Tamlayan hâli eki almış kelimelerde bazen ses düşmesi görülür. Bu ses düşmesi neticesinde sadece {-ñ} ilgi hâli eki olarak kullanılır. Bu durum imlada da yansımaktadır (Clark, 1998: 188): *meñ yagdayım* ‘benim durumum’ (THM, 23).

1.2.2.1.1.3. Belirtme Hâli

Belirtme hâl eki, ünsüzle biten kelimelerde {-I}, ünlüyle biten kelimelerde ise {-nI} şeklindedir. Ünlü ile biten bir kelime belirtme hâli eki aldığı anda kelime kökündeki ünlü uzar (Soyegov, 1999:67-70): *keyiği* ‘ceylanı’ (THM, 25), *habarı* ‘haberi’ (THM, 27), *çöli* ‘çölü’ (THM, 28), *humı* ‘kabı’ (THM, 31), *hazınanı* ‘hazineyi’ (THM, 49), *Esen Sahını* ‘Esen Sahı’yı’ (THM, 51), *çarşenbäni* ‘çarşambayı’ (THM, 37, 40).

İyelik eki üzerine de gelmektedir: *gözlerini* ‘gözlerini’ (THM, 53), *kellesini* ‘kafasını’ (THM, 54), *günlerini* ‘günlerini’ (THM, 51), *umudını* ‘ümidini’ (THM, 38).

1.2.2.1.1.4. Yönelme Hâli

Yönelme hâli eki ünsüzle biten sözlerden sonra {-A} şeklindedir (Soyegov,

1999:63-67). Metinlerimizde de durum bu şekildedir: *öye bağıt bolup giripdir* ‘eve baht olarak girmiş’ (THM, 12), *oğlana beryär* ‘oğlana veriyor’ (THM, 16), *öz yurduña gelip govuşdiñ* ‘kendi yurduna gelip kavuşun’ (THM, 19).

Ünlüyle biten bir kelime yönelme hâlinde iken bu kelimenin sonundaki ünlü uzar (Soyegov, 1999: 63). Ancak bu durum yazıda gösterilmemekte anlam cümleden çıkarılmaktadır: *patışa äre çıkçak* ‘padişaha kocaya varacağım’ (THM, 37), *patışa ara gün salıp* ‘padişah araya gün bırakıp’ (THM, 35).

/i/ veya /e/ ile biten kelimelerde kelimenin sonundaki ünlü uzar ve /ä/’ye döner ve uzar. İmlada da bu şekile yazılır (Soyegov, 1999: 65). Eldeki metinlerde de durum bu şekildedir: *kümä ayak basan* ‘kulübeye ayak basan’ (THM, 43), *tilkâ yetipmi?* ‘tilkiye gelmiş mi?’ (THM, 17), *Nirä baryañ?* ‘Nereye gidiyorsun?’ (THM, 12, 13).

/ı/ ile biten kelimelerde kelimenin sonundaki ünlü /a/’ya dönüşür ve uzar. İmlada ise /ı/ yerine /a/ yazılır: *Halla maslahat beren bolupdır* ‘Hallı’ya nasihat vermiş’ (THM, 30), *palça duşmadım* ‘falcıya rastlamadım’ (THM, 45), *bas gamça* ‘bas kamçıya’ (THM, 36).

1.2.2.1.1.5. Kalma Hâli

Kalma hâlinin eki {-dA} şeklindedir. Ünsüz uyumuna girmez (Soyegov, 1999:70-72): *yurtda* ‘yurtta’ (THM, 11, 37, 45), *yüreğiñizde* ‘yüreğinizde’ (THM, 11), *adamda* ‘adamda’ (THM, 45), *arasında* ‘arasında’ (THM, 52), *yanında* ‘yanında’ (THM, 16), *kitapda* ‘kitapta’ (THM, 45), *elindäki* ‘elindeki’ (THM, 44), *patışalıkda* ‘padişahlıkta’ (THM, 42), *öyünde* ‘evinde’ (THM, 34).

1.2.2.1.1.6. Çıkma Hâli

Çıkma hâlinin eki {dAn} şeklindedir. Ünsüz uyumuna girmez (Soyegov,

1999:72-74): *bazardan* ‘pazardan’ (12, 39, 40, 51), *yurtdan* ‘yurttan’ (THM, 15, 35, 37, 53), *gapıdan* ‘kapıdan’ (THM, 44), *mundan* ‘budan’ (THM, 43), *yakasından* ‘yakasından’ (THM, 40), *sizden* ‘sizden’ (THM, 39), *çölden* ‘çölden’ (THM, 33), *baytaldan* ‘attan’ (THM, 32), *gızından-da* ‘kızından da’ (THM, 44), *özünden-de* ‘kendinden de’ (THM, 44).

1.2.2.1.2. İyelik

1. teklik şahıs:

eteğim ‘eteğim’ (THM, 12, 13), *çağalarım* ‘çocuklarım’ (THM, 15, 51, 53), *oğlum* ‘oğlum’ (26, 30, 31, 32, 33, 47, 52), *dostum* ‘dostum’ (THM, 20), *ayalım* ‘karım’ (THM, 12, 13, 52), *mähribanım* ‘mihribanım’ (THM, 21, 23, 28), *yagdayım* ‘durumum’ (THM, 23), *doğanım* ‘kardeşim’ (THM, 25, 28), *günüm* ‘günüm’ (THM, 23), *gözüm* ‘gözüm’ (THM, 27).

2. teklik şahıs:

yüzün ‘(senin) yüzün’ (THM, 48, 49), *seniñ mal-mülküñ* ‘senin mal mülkün’ (53), *Seniñ müñ sapalağıñ* ‘senin bin tane hilen’ (THM, 18), *seniñ hamıñ* ‘senin derin’ (THM, 16).

3. teklik şahıs:

şu velayatıñ pañşasınıñ bir piri ‘şu ilin padişahının bir piri’ (THM, 14), *yurduñ pañşası* ‘yurdun padişahı’ (THM, 15), *oğlanıñ rehim* ‘oğlanın acıması’ (16), *bâş yüz atlıñ serkerdesi* ‘beş yüz atlının baş komutanı’ (THM, 19)

1. çokluk şahıs:

perzendimiz ‘çocuğumuz’ (THM, 11), *dileğimiz* ‘dileğimiz’ (THM, 11), *gaygımız* ‘kaygımız’ (THM, 52), *canımızı* ‘canımızı’ (THM, 51), *öyümüz* ‘evimize’ (THM, 45), *gövnümüz* ‘gönlümüzü’ (THM, 11).

2. çokluk şahıs:

perzendiňiz ‘çocuğunuz’ (THM, 11), *tovuklaryňyzyň* ‘tavuklarınızın’ (THM, 44), *gözüňiz* ‘gözünüz’ (THM, 24), *yigidiňizi* ‘yiğidinizi’ (THM, 40).

3. çokluk şahıs: 3. çokluk şahısta iyelik eki {-lArI}’nın yanı sıra {-I} da kullanılmıştır. Burada kişi başına düşen miktarın tekliği-çokluğu da ifade edilmek istenir: *olarıň torbası* ‘onların torbası’ (THM, 24), *çağalaryň geyimleri* ‘çocukların giysileri’ (THM, 19), *gızlaryň arzyny* ‘kızların dileğini’ (THM, 39).

Ünlüyle biten isimlere teklik ve çokluk birinci, ikinci şahıs iyelik ekleri geldiği zaman bu ünlü uzar (Soyegov, 1999: 49): *çağa:mam* ‘çocuğum da’ (THM, 52), *gaygy:mız* ‘kaygımız’ (THM, 52), *patışa:ň* ‘(senin) padişahın’ (THM, 17), *saya:ňiz* ‘gölgeniz’ (THM, 53).

Eldeki metinlerde, teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin üst üste kullanıldığı bir örneğe de rastlanmıştır: *olarıň kırkısı* ‘onların kırkı’ (THM, 14).

Geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman sıfat-fiil eklerini almış kelimelerle sıfat tamlaması yapıldığı zaman, iyelik ekleri nitelenen ismin sonunda yer alır: (Soyegov, 1999:): *müncek atımdan* ‘bineceğim attan’ (THM, 38), *münüp oturan atımı* ‘bindiğim atı’ (THM, 31), *beren derdiňi* ‘verdiğin derdi’ (THM, 23).

1.2.3. Zamirler

1.2.3.1. Şahıs Zamirleri

Şahıs zamirleri şahısların yerine kullanılarak onları temsil eder. Türkmen Türkçesindeki şahıs zamirleri eldeki metinlerde de kullanılmıştır: *men* ‘ben’ (THM, 11, 13, 14), *sen* ‘sen’ (THM, 13, 16, 17), *ol* ‘o’ (12, 13, 20), *biz* ‘biz’ (39, 42), *siz* ‘siz’ (17, 19, 24), *olar* ‘onlar’ (11, 14, 24).

1.2.3.2. İşaret Zamirleri

Nesneleri işaret etmek, göstermek suretiyle karşılarlar (Soyegov, 1999: 159). Metinlerdeki işaret zamirleri şunlardır: *bu* ‘bu’ (THM, 23, 24, 33), *şuna* ‘şuna’ (THM, 41), *onu* ‘onu’ (THM, 42), *şol* ‘o’ (THM, 45), *bular* ‘bunlar’ (THM, 51), *şolar* ‘onlar’ (THM, 15, 16).

1.2.3.3. Dönüslülük Zamirleri

Türkmen Türkçesinin standart türünde kullanılan dönüslülük zamiri ‘öz’ (Soyegov, 1999: 166) metinlerimizde de geçmektedir: *özüm* ‘kendim’ (THM, 16, 17, 18, 25), *özüň* ‘kendin’ (THM, 20, 23, 35, 42), *özi* ‘kendisi’ (THM, 11, 15, 16, 17, 19, 25, 26, 27, 30, 51), *özüňiz* ‘kendiniz’ (THM, 18).

1.2.3.4. Soru Zamirleri

Eldeki metinlerde Türkmen Türkçesinin standart türündeki soru zamirleriyle karşılaşılmalıdır: *kim* ‘kim’ (THM, 12, 17, 24), *näme* ‘ne’ (THM, 12, 26, 30), *haysı* ‘hangi’ (THM, 11, 20, 36), *nirede* ‘nerede’ (THM, 28, 40), *nirä* ‘nereye’ (THM, 12, 13, 16, 20), *nireden* ‘nereden’ (THM, 30, 31).

1.2.3.5. Belirsizlik Zamirleri

birnäçe ‘birkaç’ (THM, 17, 19, 20, 21, 24, 39), *hiç kimden* ‘hiç kimseden’ (THM, 17, 28, 53), *hiç kim* ‘hiç kimse’ (THM, 50), *hemmesi* ‘hepsi’ (THM, 16, 23, 52), *ähli* ‘bütün’ (THM, 34, 40, 45, 48), *hiç zat* ‘hiçbir şey’ (THM, 46), *pılan* ‘filan’ (THM, 18, 19, 36, 47, 53), *bir vağt* ‘bir vakit’ (THM, 32, 38, 47).

1.2.4. Sıfatlar

Varlıkları renk, şekil, tat, boy, yapı, ağırlık, hacim vb. yönlerden niteler. Bunların niteleyici özelliği bir isimden önce gelince belirginleşir (Soyegov, 1999:

78).

1.2.4.1. Niteleme Sıfatları ve Dereceleme

ak çadır ‘ak çadır’ (THM, 38), *süyci gavun* ‘tatlı kavun’ (THM, 40), *doğru oğlanıñ* ‘doğru oğlanın’ (THM, 17), *kiçi oğluna* ‘küçük oğluna’ (THM, 33), *yağsı* ‘iyi’ (THM, 51), *gara beladan* ‘kara beladan’ (THM, 34), *täze şertini* ‘yeni şartını’ (THM, 49), *gısganç adam* ‘kıskanç bir adam’ (THM, 31), *beyik ağacıñ* ‘büyük bir ağacın’ (THM, 25), *ulı bir humı* ‘büyük bir kabı’ (THM, 29).

1.2.4.2. Belirtme Sıfatları

bu gep ‘bu söz’ (THM, 25), *bu kempiriñ* ‘bu yaşlı kadının’ (THM, 27), *şu keyik* ‘o ceylan’ (THM, 27), *şu günler* ‘şu günler’ (THM, 41), *şol göle* ‘o göle’ (THM, 47), *kırk gice-gündiz* ‘kırk gün kırk gece’ (THM, 54), *üç gün* ‘üç gün’ (THM, 50).

1.2.5. Zarflar

1.2.5.1. Yer ve Yön Zarfları

aşak ‘aşağı’ (THM, 26, 46), *yokarı* ‘yukarı’ (THM, 25, 26, 37), *içeri* ‘içeri’ (THM, 20), *içerik* ‘içeriye’ (THM, 16), *añrı* ‘öteye’ (THM, 24).

1.2.5.2. Zaman Zarfları

ağşam ‘akşam’ (THM, 17), *ertir* ‘sabahleyin’ (THM, 48), *soñ* ‘sonra’ (THM, 24), *yañı* ‘biraz önce’ (THM, 20), *yene* ‘yine’ (THM, 24), *derrev* ‘hemen’ (THM, 41), *indi* ‘şimdi’ (THM, 46), *her gün* ‘her gün’ (THM, 26), *ir* ‘erken’ (THM, 49), *gice-gündiz* ‘gece gündüz’ (THM, 13).

1.2.5.3. Niteleme ve Durum Zarfları

beyle ‘böyle’ (THM, 20), *şeyle* ‘şöyle’ (THM, 43), *govı* ‘iyi’ (THM, 38), *örän* ‘çok’ (THM, 23), *çalt* ‘çabuk’ (THM, 30).

1.2.5.4. Azlık – Çokluk Zarfları

az ‘az’ (THM, 30), *köp* ‘çok’ (THM, 30), *bir az* ‘biraz’ (THM, 22).

1.2.6. Edatlar

1.2.6.1. Ünlem Edatları

vah ‘vah’ (THM, 23), *ey* ‘ey’ (THM, 23), *ay* ‘ay’ (THM, 28), *hăy* ‘hey’ (THM, 31), *hay* ‘hey’ (THM, 50), *păhey* ‘pehey’ (THM, 17), *añsat-la* ‘kolay ya’ (THM, 23), *Yeri-hov* ‘haydi be’ (THM, 18), *Ä-hă* ‘A-ha’ (THM, 16), *Hay, ilat-hov, hay, yeteveriñ-hov* ‘Hey, ahali, hey, geri verin hey’ (THM, 18).

1.2.6.2. Bağlama Edatları

bilen ‘ile’ (THM, 11), *hem* ‘ve, da’ (THM, 13), *veli* ‘ancak’ (THM, 17), *hatda* ‘hatta’ (THM, 46), *belki* ‘belki’ (THM, 33), *bolmasa* ‘olmazsa’ (THM, 47), *emma* ‘ama’ (THM, 52.)

1.2.6.3. Son Çekim Edatları

damcalarına çenli ‘damlalarına kadar’ (THM, 29), *baranımızdan soñ* ‘biz gittikten sonra’ (THM, 18), *can tabşırmazından öñ* ‘can vermeden önce’ (THM, 52), *köşge garşı* ‘köşke karşı’ (THM, 29), *üçin* ‘için’ (THM, 15), *yalı* ‘gibi’ (THM, 16).

1.2.7. Fiiller

1.2.7.1. Fiil Çekimi

1.2.7.1.1. Şahıs Ekleri

Geniş zaman, şimdiki zaman, belirsiz geçmiş zaman, gereklilik çekiminde kullanılan şahıs ekleri:

1. teklik şahıs: {-In}
2. teklik şahıs: {-sİñ}
3. teklik şahıs: Ø
1. çokluk şahıs: {-Is}
2. çokluk şahıs: {-sİñİz}
3. çokluk şahıs: {-lAr}

Belirli geçmiş zaman ve şart kipinde kullanılan şahıs ekleri:

1. teklik şahıs: {-m}
2. teklik şahıs: {-ñ}
3. teklik şahıs: Ø
1. çokluk şahıs: {-k}
2. çokluk şahıs: {-ñİz}
3. çokluk şahıs: {-lAr}

Emir kipinde kullanılan şahıs ekleri:

1. teklik şahıs: {-AyIn}
2. teklik şahıs: {-gİñ}, Ø
3. teklik şahıs: {-sIn}
1. çokluk şahıs: {-AlIn}
2. çokluk şahıs: {-İñ}, {-ñ}

3. çokluk şahıs: {-sInIAr}

1.2.7.1.2. Basit Kipler

1.2.7.1.2.1. Bildirme Kipleri

Şimdiki Zaman

Eldeki metinlerde geçen olumlu şimdiki zamanın ekleri şunlardır: {-yAr}, {-yA}, {-(I)p} *dur-*, {-(I)p} *otur-*, {-(I)p} *yat-*, {-(I)p} *yör-*. Olumsuz şimdiki zaman ise {-An/m} *yok* şeklindedir.

Eldeki metinlerde görülen {-yAr} ekinin çekimi şu şekildedir:

{-yAr} ekinin olumlusu: 1. teklik şahıs: {-yArIn}: *baryarın* ‘gidiyorum’ (THM, 27); 2. teklik şahıs: {-yArsIn}: *baryarsın* ‘gidiyorsun’ (THM, 20); 3. teklik şahıs: {-yAr}: *bolyar* ‘oluyor’ (THM, 48), *çıkyar* ‘çıkıyor’ (THM, 15), *bilyär* ‘biliyor’ (THM, 36), *päkizelenyär* ‘temizleniyor’ (THM, 27); 2. çokluk şahıs: {-yArsInIz}: *tapyarsınız* ‘buluyorsunuz’ (THM, 52); 3. çokluk şahıs: {-yArIAr}: *yaşayarlar* ‘yaşıyorlar’ (THM, 41), *tapyarlar* ‘buluyorlar’ (THM, 45), *diyyärler* ‘diyorlar’ (THM, 50), *yerleşyärler* ‘yerleşiyorlar’ (THM, 19).

{-yAr} ekinin olumsuzu: 2. teklik şahıs: {-mAyArsIn}: *baryarsın* ‘gidiyorsun’ (THM, 20); 3. teklik şahıs: {-mAyAr}: *uçmayar* ‘uçmuyor’ (THM, 36), *bilyär* ‘biliyor’ (THM, 36); 2. çokluk şahıs: {-mAyArsInIz}: *tapyarsınız* ‘buluyorsunuz’ (THM, 52); 3. çokluk şahıs: {-mAyArIAr}: *yaşayarlar* ‘yaşıyorlar’ (THM, 41), *diyyärler* ‘diyorlar’ (THM, 50).

{-yAr} ekinin sorusu: 3. teklik şahıs: {-yArml}: *govuşyarmı* ‘kavuşuyor mu’ (THM, 39), *bolyarmı* ‘oluyor mu’ (THM, 40).

{-yA} ekinin olumlusu: 1. teklik şahıs: {-yAn}: *iyyän* ‘yiyiyorum’ (THM, 28).

Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman{-I)p} zarf-fiil eki ve *dur-*, *otur-*, *yat-*, *yör-* yardımcı fiilleriyle de kurulur. Yardımcı fiillerin ünlüsü daima uzundur ve hece yutumuna uğramış şeklleri kullanılmaktadır. Süreklilik ifadesi taşımaktadır (Soyegov, 1999: 268-270). Eldeki metinlerde de bu durum görülür: *aylanıp dur* ‘dolanıp duruyor’ (THM, 30), *dogrı düşüp dur* ‘doğru çıkıyor’ (THM, 43), *bolup dur* ‘oluyor’ (THM, 46), *yitirip yör* ‘kaybediyor’ (THM, 26), *yaşap yör* ‘yaşayıp duruyor’ (THM, 41), *otlap yörler* ‘otluyorlar’ (THM, 45).

Olumlu soru, şahıs ekinden sonra {-mI} ekleri getirilerek yapılır. İmlada soru eki, kelimeye bitişik yazılmaktadır (Soyegov, 1999: 269). Ancak eldeki metinlerde bu örnek bulunmamaktadır.

{-An/m} *yok* : *iyemok* ‘yemiyorum’ (THM, 16), *gidenok* ‘gitmiyor’ (THM, 27), *ağıranok* ‘ağırıyor’ (THM, 20), *duyaňok* ‘hissedemiyorsun’ (THM, 28).

Geniş Zaman

Geniş zaman, Türkmen gramerinde ‘belirsiz gelecek zaman’ şeklinde ‘gelecek zaman’ konusunda yer almaktadır (Soyegov, 1999: 273-277).

Geniş zaman ekinin olumlusu, {-Ar} şeklinde yapılır. Ünlü ile biten fiillere geldiğinde kelime sonundaki ünlü ile ekin ünlüsü birleşerek uzar (Soyegov, 1999: 274-275): 1. teklik şahıs: {-ArIn}: *satarın* ‘satarım’ (THM, 16), *aydarın* ‘söylerim’ (THM, 17), *boların* ‘olurum’ (THM, 17), *ölerin* ‘ölürüm’ (THM, 26), *diyerin* ‘derim’ (THM, 46); 2. teklik şahıs: {-ArsIñ}: *bolarsıñ* ‘olursun’ (THM, 20), *övrülersiñ* ‘çevrilirsin’ (THM, 49), *göwersiñ* ‘görürsün’ (THM, 16), *alarsıñ* ‘alırsın’ (THM, 48); 3. teklik şahıs: {-Ar}: *yiter* ‘kaybolur’ (THM, 52), *geler* ‘gelir’ (THM, 16), *övrüler* ‘dönüşür’ (THM, 48); 1. çokluk şahıs: {-ArIs}: *näderis* ‘ne ederiz’ (THM, 18), *yanarıs* ‘yanarız’ (THM, 45), *oynarıs* ‘oynarız’ (THM, 48), *düşeris* ‘düşeriz’ (THM,

45).

Geniş zaman ekinin olumsuzu, teklik birinci ve ikinci şahıslarda {-mAr}, üçüncü şahıslarda ise {-mAz} ekiyle yapılır (Soyegov, 1999: 274). Eldeki metinlerde 2. ve 3. teklik şahıs örnekleri bulunmaktadır: 2. teklik şahıs: {-mArsİñ}: *çekmersiñ* ‘çekmezsin’ (THM, 31), *hor-har bolmarsıñ* ‘zorluk çekmezsin’ (THM, 32); 3. teklik şahıs: {-mAz}: *getirmez* ‘getirmez’ (THM, 26), *inanmaz* ‘inanmaz’ (THM, 26), *iydirmez* ‘yedirmez’ (THM, 44).

Geniş zaman ekinin sorusu, {-mI} şeklinde yapılır. İmlada soru eki, kelimeye bitişik yazılmaktadır (Soyegov, 1999: 274-275): *bolarmı* ‘olur mu’ (THM, 17), *bilmezmikä* ‘bilmez mi ki’ (THM, 23),

Belirli Geçmiş Zaman

Türkmen Türkçesinde belirli geçmiş zamanın eki {-dI} şeklindedir. Ünsüz uyumuna girmez. Bu ekin yuvarlak şekli, teklik üçüncü şahıs hariç, yazılışta yuvarlak ünlüyle başlayan fiillerin ikinci hecesinde bulunur. Teklik üçüncü şahısta söz konusu ekin ünlüsü daima düzdür. Düz ünlüyle başlayan fiillerde ve yuvarlak ünlüyle başlayan fiillerin ikinci hecesinden sonra ise yazılışta daima düz şekli kullanılır. Ancak yuvarlak ünlüyle başlayan fiillerin ikinci hecesinden sonra da söyleyişte yuvarlaklık bulunabilir (Soyegov, 1999: 252-255).

Belirli geçmiş zamanın olumlusu eldeki metinlerde de {-dI} ekiyle yapılır (Soyegov, 1999: 252): *ılgadım* ‘koştum’ (THM, 46), *bardım* ‘gittim’ (THM, 15), *boldum* ‘oldum’ (THM, 23), *düşdüm* ‘düştüm’ (THM, 29), *govuşdıñ* ‘kavuştun’ (THM, 19), *bildiñ* ‘bildin’ (THM, 45), *iberdi* ‘gönderdi’ (THM, 17), *gaytdı* ‘döndü’ (THM, 19), *tapdık* ‘bulduk’ (THM, 44), *cayladık* ‘gömdük’ (THM, 52), *gördük* ‘gördük’ (THM, 19), *bildiñiz* ‘bildiniz’ (THM, 44).

Belirli geçmiş zamanın olumsuzu {-mA} ekiyle yapılır (Soyegov, 1999: 252): *doymadım* ‘doymadım’ (THM, 21), *duşmadım* ‘rastlamadım’ (THM, 45), *baynatmadı* ‘bahtiyar yapmadı’ (THM, 29), *bolmadı* ‘olmadı’ (THM, 41), *goymadı* ‘koymadı’ (THM, 14), *yaynatmadı* ‘rahatlatmadı’ (THM, 29).

Belirli geçmiş zamanın sorusu, şahıs ekinden sonra {-mI} ekiyle yapılır. İmlada soru eki, kelimeye bitişik yazılmaktadır (Soyegov, 1999: 252): *bolduñmı* ‘oldun mu’ (THM, 48), *irdiñmi* ‘geçtin mi’ (THM, 46), *tapılmadı mı* ‘bulunmadı mı’ (THM, 17).

Belirsiz Geçmiş Zaman

Türkmen Türkçesinde belirsiz geçmiş zaman eki {-(I)pdir} şeklindedir. Ünlü ile biten fiile geldiğinde, fiilin sonundaki ünlü uzar (Soyegov, 1999: 263-264). Eldeki metinlerde sadece 3. teklik ve çokluk şahıs çekimi görülmektedir: *tapıdır* ‘bulmuş’ (THM, 11), *diyipdir* ‘ demiş’ (THM, 46), *sorapdır* ‘sormuş’ (THM, 49), *alcırapdır* ‘telaşlanmış’ (THM, 52), *yörüpdır* ‘yürümüş’ (THM, 12), *düşüpdır* ‘düşmüş’ (THM, 13), *ötüpdır* ‘geçmiş’ (THM, 13), *gelipdirler* ‘gelmişler’ (THM, 48), *gidipdirler* ‘gitmişler’ (THM, 50), *düşüläpdırler* ‘konaklamışlar’ (THM, 51).

Belirsiz geçmiş zamanın olumsuzu {-mAndır} ekiyle yapılır. Bu ekin ünlüsü daima uzundur (Soyegov, 1999: 263): *galmandır* ‘kalmamış’ (THM, 18), *etmändır* ‘yapmamış’ (THM, 25), *yetmändır* ‘ulaşmamış’ (THM, 36), *urmandır* ‘vurmamış’ (THM, 40), *gitmändır* ‘gitmemiş’ (THM, 43), *bolmandır* ‘olmamış’ (THM, 50).

Belirsiz geçmiş zaman ekinin sorusu {-mI} ekiyle yapılır. {-mI} eki, {-(I)p} eki ile {-dır} ekinin arasına girer (Soyegov, 1999: 263). Eldeki metinlerde sadece tek bir örnek bulunmakta ve soru ekinden önceki {dır} eki düşmüştür: *yetipmi* ‘yetişmiş

mi' (THM, 17).

Eldeki metinlerde, belirsiz geçmiş zamanın 3. şahısları için {-An} eki de kullanılmıştır: *elten* 'götürmüş' (THM, 13), *yeten* 'ulaşmış' (THM, 13), *diyen* ' demiş' (THM, 15), *açan* 'açmış' (THM, 15), *buyruk beren* 'emir vermiş' (THM, 18), *düşen* 'düşmüş' (THM, 34), *iberen* 'göndermiş' (THM, 35), *kesdiren* 'kestirmiş' (THM, 40).

Gelecek Zaman

Türkmen Türkçesinde gelecek zaman {-cAk} ekiyle kurulur. Bu ek, şahıs eklerini almamaktadır. Şahıs belirtmek için ad yerine kullanılan sözler ya da şahıs zamirleri getirilmektedir. Ayrıca gelecek zaman eki ünsüz uyumuna girmemektedir (Soyegov, 1999: 277-279).

Olumlusu {-cAk} ekiyle yapılır (Soyegov, 1999: 277-278): *ayalım silkcek* 'karım temizleyecek' (THM, 12), *Toyuma nāme soyacak? Ovlacık soyacak.* 'Düğünümde ne keseceksin? Oğlak keseceğim' (THM, 12), *Toyumda nāme bişircek? Buğday yarmasını bişircek* 'Düğünümde ne pişireceksin? Buğday yarmasını pişireceğim' (THM, 13), *Men oña yönekey şert goycak* 'Ben ona basit bir şart koyacağım' (THM, 37), *Kim-de kim yiten gızım bilen oğlumu tapıp berse, patısalığımı tagtı bilen bile bercek* 'Her kim kaybolan kızım ile oğlumu buluverirse, padişahlığımı tahtı ile beraber vereceğim' (THM, 15), *sen meniñ yalı tilkiniñ hayısı bir aydanına inancak* 'sen benim gibi tilkinin hangi bir söylediğine inanacaksın' (THM, 20), *Hayvan sıpatında nädip gün görcek?* 'Hayvan şeklinde ne yapıp gün göreceğiz?' (THM, 25), *Bu köl cadılananı açyan köş bolsa nātcek* 'Bu göl büyüleneni açan göl olsa ne yapacak' (THM, 28), *men gizlencek* 'ben saklanacağım' (THM, 48).

Olumsuz, gelecek zamanın olumlu şeklinin sonuna *däl* kelimesinin getirilmesiyle yapılır (Soyegov, 1999: 278): *men harsa-hars bolcak däl* ‘ben her şeyi birbirine katacak değilim’ (THM, 14), *Men seniñ yalı garıp yigide kızımı bercek däl* ‘Ben senin gibi garip yigide kızımı verecek değilim’ (THM, 31), *Mıhman hem alcak däl* ‘misafiri de edecek değilim (almayacağım)’ (THM, 31, 32), *Keyvanı, bu açlık diyen belanıñ alacını tapmasak bolcak däl* ‘Ey, hanım, bu açlık denilen belanın çaresini bulamazsak olmayacak’ (THM, 42), *Men seniñ yalı garıp yigide kızımı bercek däl* ‘Ben senin gibi garip yigide kızımı verecek değilim (vermeyeceğim)’ (THM, 31, 32).

Eldeki metinlerde gelecek zaman sorusunun örneği bulunmamaktadır.

1.2.7.1.2.2. İsteme Kipleri

Emir-İstek Kipi

1. teklik şahıs: {-AyIn}: Bu ek ünlüyle biten kelimelerden sonra geldiğinde kelime kökünün sonundaki ünlü /ä/’ye döner ve uzar: *gideyin* ‘gideyim’ (THM, 34), *gözläyin* ‘arayayım’ (THM, 48), *öleyin* ‘öleyim’ (THM, 23), *açayın* ‘açayım’ (THM, 30).

2. teklik şahıs: Ø: *bağışla* ‘affet’ (THM, 20), *dıncıñı al* ‘dinlen’ (THM, 25), *düş* ‘in’ (THM, 26), *bol* ‘ol’ (THM, 31).

3. teklik şahıs: {-sIn}: *ölsün* ‘ölsün’ (THM, 38), *işlesin* ‘işlesin’ (THM, 30), *ibersin* ‘göndersin’ (THM, 37), *bersin* ‘versin’ (THM, 37), *nätsin* ‘ne yapsın’ (THM, 35).

1. çokluk şahıs: {-AlIñ}: *alalıñ* ‘alalım’ (THM, 27), *eşideliñ* ‘dinleyelim’ (THM, 25), *gaçalıñ* ‘kaçalım’ (THM, 50); {-AlI}: Hareketin iki kişi arasında

olduğunu anlaşmak üzere kullanılır: *dakalı* ‘koyalım’ (THM, 11), *gideli* ‘gidelim’ (THM, 27), *geçireli* ‘geçirelim’ (THM, 28), *içeli* ‘içelim’.

2. çokluk şahıs: {-İň}, {-ň}: *serediň* ‘bakın’ (THM, 42), *getiriň* ‘getirin’ (THM, 40), *gizleniň* ‘gizlenin’ (THM, 19).

Eldeki metinlerde 3. çokluk şahıs bulunmamaktadır.

Şart Kipi

{-sA} eki ile yapılır: 1. teklik şahıs: {-sAm}: *aytsam* ‘söylesem’ (THM, 14), *diysem* ‘desem’ (THM, 17); 2. teklik şahıs: {-sAň}: *berseň* ‘versen’ (THM, 19), *saklasaň* ‘saklasan’ (THM, 23), *isleseň* ‘istesen’ (THM, 50); 3. teklik şahıs: {-sA}: *bolsa* ‘olsa’ (THM, 42), *barsa* ‘gitse’ (THM, 47); 1. çokluk şahıs: {-sAk}: *otursak* ‘otursak’ (THM, 24), *alsak* ‘alsak’ (THM, 19); 2. çokluk şahıs: {-sAňIz}: *yörseňiz* ‘yürürseniz’ (THM, 24), *görseniz* ‘görseniz’ (THM, 40); 3. çokluk şahıs: {-sAlAr}: *görseler* ‘görseler’ (THM, 19), *girseler* ‘girseler’ (THM, 33).

İstek Kipi

{-mAkçI} eki ile yapılır : *gaytmakçı bolupdır* ‘dönmek istemiş’ (THM, 25), *gaçmakçı bolupdır* ‘kaçmak istemiş’ (THM, 28).

Gereklilik Kipi

{-mAlI} eki ile yapılır. Türkmen Türkçesinde bu ek şahıs eki almamaktadır: *Kenizlere bazardan üç gavun aldırmalı* ‘Cariyelere pazardan üç kavun aldırmalıyım’ (THM, 39), *Muňa has-da beter patıřanıň gaharı gelip, tilkiniň diriliğine derisini soymalı-da, dervezeden asıp goymalı diyip buyruk beripdir* ‘Buna daha da beter padişahın kızgınlığı gelip, tilkinin canlı canlı derisini yüzmeli ve kapıdan asarak koymalı diye emir vermiş’ (THM, 38), *Tilkini hormat bilen yerlemeli* ‘Tilkiyi saygı

ile defnetmeli diye’ (THM, 21), *Munça azabıñ soñunuñ eşreti-de bolmalıdır* ‘Bunca azabın sonunun mutluluğu da olmalıdır’ (THM, 29).

1.2.7.1.3. Birleşik Kipler

Belirsiz geçmiş zamanın hikayesinin olumlusu {-IpdlI}: 1. teklik şahıs: *alıpdım* ‘almıştım’ (THM, 39), *gidipdim* ‘gitmiştim’ (THM, 18).

Belirsiz geçmiş zamanın hikayesinin olumsuz sorusu: {-mAnmIdI}: 2. teklik şahıs: *eşitmänmidiñ?* ‘duymuş muydun?’ (THM, 23).

Şimdiki zamanın hikayesinin olumlusu {-yArdI}: 1. teklik şahıs: *getiryärdim* ‘getirecektim’ (THM, 15, 18).

Geniş zamanın hikayesinin olumlusu {-ArdI}: 3. teklik şahıs: *düşerdi* ‘düşerdi’ (THM, 46), *bolardı* ‘olurdu’ (THM, 47); 1. çokluk şahıs: *ölerdik* ‘ölürdük’ (THM, 11), *çıkardık* ‘çıkardık’ (THM, 39).

Şartın hikayesinin olumlusu {-sAdI}: 3. teklik şahıs: *bolsadı* ‘olsaydı’ (THM, 11, 37).

Belirsiz geçmiş zamanın rivayetinin olumlusu {-IpmlIş}: 3. teklik şahıs: *bolupmuşam* ‘olmuşmuş da’ (THM, 42).

Belirsiz geçmiş zamanın rivayetinin olumlusu {-AnmIş}: 3. teklik şahıs {-AnmIş}: *islänmiş* ‘istemişmiş’ (THM, 30), *ölenmiş* ‘ölmüşmüş’ (THM, 19), *yatanmış* ‘yatmışmış’ (THM, 21), *berenmiş* ‘vermişmiş’. (THM, 54), *yitenmiş* ‘gitmiş’ (THM, 54), *düşenmiş* ‘düşmüşmüş’ (THM, 26), *bolanmışın* ‘olmuşmuş’ (THM, 13); 3. çokluk şahıs: *gaçanmışlar* ‘kaçmışlar’ (THM, 50).

Şimdiki zamanın rivayetinin olumlusu {-yArmIş}: 3. teklik şahıs {-yArmIş}: *düşeyärmış* ‘döşüyormuş’ (THM, 11), *geçiryärmış* ‘geçiriyormuş’ (THM, 51), *yanyarmış* ‘yanıyormuş’ (THM, 51), *çümyärmış* ‘batıyormuş’ (THM, 27),

gaşayarmış ‘kaşıyormuş’ (THM, 28), *diyyärmış* ‘diyormuş’ (THM, 28), *oňyarmış* ‘geçiniyormuş’ (THM, 29), *eşidilyärmış* ‘iştiriliyormuş’ (THM, 29); 3. çokluk şahıs: *gidyärmişler* ‘gidiyorlarmış’ (THM, 29).

Şimdiki zamanın rivayetinin olumsuzluğu {-mAyArmlş}: 3. teklik şahıs {-mAyArmlş}: *bilmeyärmış* ‘bilmiyormuş’ (THM, 34), *bolmayarmışın* ‘olmuyormuş’ (THM, 43).

eken, imek fiilinin zarf şeklidir. Türkmen Türkçesinin standart dilinde olduğu gibi metinlerde de rivayet anlatmak üzere kullanılmıştır:

Belirsiz geçmiş zamanın rivayetinin olumlusu: 2. teklik şahıs: *aldan ekeniň* ‘aldatmışsın’ (THM, 32); 3. teklik şahıs: *çıkan eken* ‘çıkılmışmış’ (THM, 14), *bezelen eken* ‘süslenmiş’ (THM, 16), *ölen eken* ‘ölmüşmüş’ (THM, 21).

Geniş zamanın rivayetinin olumlusu: 3. teklik şahıs: *toplar eken* ‘toplarlarmış’ (THM, 11).

Şimdiki zamanın rivayetinin olumlusu: 3. teklik şahıs: *yaşayar eken* ‘yaşıyormuş’ (THM, 16), *diyyär eken* ‘diyormuş’ (THM, 29), *düşünyän eken* ‘anlıyormuş’ (THM, 40), *goyan eken* ‘koyuyormuş’ (THM, 37); 3. çokluk şahıs: *diyyän ekenler* ‘diyorlarmış’ (THM, 29), *uçuryan ekenler* ‘uçuruyorlarmış’ (THM, 36), *diyyän ekenler* ‘diyorlarmış’ (THM, 29).

Şimdiki zamanın rivayetinin olumsuzluğu: 3. teklik şahıs: *görenok eken* ‘görmüyormuş’ (THM, 27).

Gerekliğin rivayetinin olumlusu: 3. teklik şahıs: *başlamalı eken* ‘başlamalıymış’ (THM, 46).

{-An bol-} yapısı da masallarda olayların veya kişilerin hareketlerinin anlatımlarında ifadeye ince bir alay katan veya işin aslında değil de yapmacık olarak

yapıldığını gösteren bir anlatım kalıbı olarak dikkati çekmektedir (Erdem, 2009: 10): *beren bolupdır-da* ‘vermiş de’ (THM, 30), *yeñlen bolupdır-da* ‘yenilmiş de’ (THM, 38), *açan bolupdır* ‘açmış’ (THM, 50).

{-AcAk bol-} yapısı, esasen hareketi yapmaya çalışmayı, denemeyi, hareketi yapmaya niyetlenmeyi ve hareketin yapılmak istenmesini veya ihtimalini (Hocayev, 1977: 185) anlatmaktadır (Erdem, 2009: 14): *sınacak boylandır* ‘deniyordur’ (THM, 21), *kovcak bolyar* ‘kovacak olur’ (THM, 36), *tutcak bolyarmışın* ‘tutmak istemiş’ (THM, 43), *sıpcak bolduñmı?* ‘kaçacak mı oldu?’ (THM, 48), *çıdacak bol* ‘sabret’ (THM, 50), *saklacak bolyarsıñ* ‘saklayacak oluyorsun’ (THM, 53), *är bolcak bolsañ* ‘koca olacaksan’ (THM, 14), *görkezmecek bolup* ‘göstermeyerek’ (THM, 13).

{-yAn bol-} yapısı, hareketin, durumun, zamanını belirleyici veya gösterici (Hocayev, 1977: 154) olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Erdem, 2009: 13): *egsilyän bolsa* ‘eksilmiş olsa’ (THM, 18), *agrıyan bolsa* ‘ağrıyor ise’ (THM, 20), *isleyän bolsañ* ‘istiyorsan’ (THM, 27), *çıkılyan bolsun* ‘çıkılsın’ (THM, 36), *doyyan boldı* ‘doymuş oldu’ (THM, 50).

Hocayev, [-medik bol-] yapısının, şüphe, tahmin, küçümseme, fikir yürütme (Hocayev, 1977: 117) gibi anlam izlerini taşıdığını belirtmektedir (Erdem, 2009: 13): *gelmedik bolsam* ‘gelmeseydim’ (THM, 46).

Eldeki metinlerde [-er bol-] örneği de görülmektedir: *geler bolsa* ‘gelirse’ (THM, 47).

Sonuç

Eldeki çalışmaya alınan Türkmen masallarında şu özellikler görülmektedir.

Masallar, halka nasihat verir. Halkın hayatında nasıl yaşayabileceğini anlatır. Bazı masallarda adaletsiz padişah karşımıza çıkar ve ona ders verilir. Birçok masalda çeşitli yollarla hataların kendisine mal edildiği nasıl hareket edildiğinde iyi olacağı anlatılarak adaletsiz padişah eğitilir. Masalların bazısında halk bir kahramanı kendi yurdunun dışarısına gönderebilir. Onu şah tahtına çıkarıp kendileri de o yurda geçerler. Bazı masallarda kahraman başka ülkenin padişah olur. Kendi ülkesinde kalan halkını da oraya getirir. Yine bazı masallarda ahmakların tahta çıkmasına sebep olan padişahlığın nesilden nesle geçirilmesi yasaklanarak tahta çıkması gereken kişiyi farklı şekilde tespit etme görülür veya yurt tutmaya başvurulur. Halkın vekili hükmünde hareket eden kahraman, padişahın yerine kendisi tahta çıkar, ya da halk onu tahta çıkartır.

Türkmen masallarında olduğu gibi eldeki çalışmada yer alan metinlerde de başlangıç formeli olarak “Bir bar eken, bir yok eken, gadım zamanlarda... (Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanlarda...)” sözü kullanılmıştır. Bazı masalların sonunda masalı anlatan kişi birden bire karşımıza çıkıp, kendi fikrini duygusunu söyler. Kendisi de orada bulunduğu ve ne yaptığından bahseder. Eserdeki masallar genellikle toy ile biter. Toy kırk gün kırk gece yapılır, toyda kırk kulaklı kazanda pişirilen yiyecekler ikram edilir. Bu olaylarla ilgili ifadeler de bitiş formellerini teşkil etmektedir.

Eldeki çalışmada masalların dil özellikleri açısından Türkmen Türkçesinin standart türüne uygunluğu dikkati çekmektedir.

Eldeki çalışmada yer alan Türkmen masallarında genel olarak anlatım üslubu olarak; *eken* sözü ve {-İpdİr} ve {-mİş} belirsiz geçmiş zaman eklerinin

kullanıldığı görülür. Bu ekler arasındaki anlam farkı {-mİş} ekinin daha farazi anlatımlar için kullanılmasıdır.

{-Anmİş} yapısı da Türkmen Türkçesinde özellikle masallarda veya rüya anlatımlarında veya sair metinlerde çok farazi olayların anlatımlarında kullanılan yapılardır.

Yine bir anlatım üslubu özelliği olarak bunların yanı sıra, {-yAr} şimdiki zaman ekinin de kullanılmış olduğu görülür.

{-An bol-} yapısı da masallarda olayların veya kişilerin hareketlerinin anlatımlarında ifadeye ince bir alay katan veya işin aslında değil de yapmacık olarak yapıldığını gösteren bir anlatım kalıbı olarak dikkati çekmektedir (Erdem, 2009: 10).

Eldeki metinler halk arasından derlenmiş masal metinleri olduğu için Rusça kelimelere çok fazla rastlanmamaktadır. Ağız sözlerine de rastlanması mümkün olmakla birlikte 1962 yılında yayımlanan ve Türkmen Türkçesinin standart türü hükmünde değerlendirilen Türkmen Dilinin Sözlüğünde ağız sözlerinin ayırımı oldukça zordur. Eldeki çalışmada yer alan masalların derlendiği kitabın yayınlandığı 1986 yılında bu sözlük esas alındığında Türkmen Türkçesindeki standart tür ile ağız arasındaki fonetik, morfolojik ve leksik farkların çok net olmadığı görülmektedir.

2. Bölüm *Türkmen Halk Ertekileri*, Metnin ranskripsiyonu

2.1. Gurcak Gız

Bir bar eken, bir yok eken, gadım zamanda günün nuri düşen yurtda, ayın nuri akan yurtda bir garrı kempir bar eken. Olar günün günü hısırdanıp iyer yalı zat toplar eken. Gün batdıgam “Bir perzendimiz bolsadı” diyip, arzu edip dağını atırar eken.

Günlerde bir gün hoş çöpläp yörkä, yañkı garrı baba bir gurkan tapıdır. Görse gurkan kemi yok ağız yerinde ağız, göz yerinde gözi, ay garaz, on iki sınısı yerbe-yemiş. Baba beğenip, gurcağı goynuna salıdır. Öyüne gelip kempire görkezidir. Är-ayal:

— Dileğimiz kabul bolaversin. Gurkan tapdık - bağı tapdık. İndi bir perzenticik berse. Ol gatan yüreğimizi yumşatsa, çöken gövnumizi galdırsa, armansız ölerdik — diyip, biri-birine garapdır. Yine, edil şol vağı garrının gurcağına dil bitäyidir. Ol sekiniñ üstünden böküp düşüp:

— Yüreğinizde arman galmasın. Men siziñ perzendiñiz. Zada hor-zar etmen — diyip, cedir-cedir edipdir.

Bu sözi eşiden iki garrının depesi göge yetipdir. Kempir gurcağı garbap alıp, bağına basıdır. Garrı baba:

— Kempir, gurcağı at dakalı — diyipdir. Kempir hem:

— Daksak dakalı — diyipdir.

— Gurcağı haysı at gelşerkä?

— Gurkan gız yalı-la, goy adı gurkanğız bolsun.

— Gurkanğızın adı özi bilen garrasın.

— İyceği önünde, iymeceği ızında, bağı alında, nebsi ızında bolsun.

Garrılar beğene-beğene iki bolup bilmändirler. Öñ hoşa tapıarmıka, tapılmazmıka? — diyip gününü ötüryän bu biçäreler gurcakgızlı bolandan soñ, vağtıñ nähili geçyänini hem bilmändirler. Gurcakgız garıp öye bağıt bolup giripdir. Garrı baba bazardan yün daşapdır. Gız halı dokapdır. Kempir halını bazarda satıpdır. Şeydip garrılar kem-kemden gurplı bolupdırlar.

Gün ızından gün geçipdir, ay ızından ay doğupdır. Gurcakgız halı dokapdır. Kempir halını bazarda satıpdır. “Govurga bir gün yağşı, iki gün yağşı. Üçünci gün ne yağşı?” diyenleri. Gız halı dokap halıs iripdir. Onuñ ay diyseñ ağzı barmış, gün diyseñ gözi barmış. Gurcak diyen adamıñ dili tutulıp lal bolcak bir gızmış. Gız yetişse ne bolar? Geñ enayı toy bolar. Gurcakgız başımı bir boğdurayın diyip, gocadır kempir bilen hoşlaşıp, yola düşüpdür.

Az yürüpdür, köp yürüpdür. Mıtdıl-mıtdıl ses edip, ep-esli yolu geçipdir. Öñünden bir geçi çopanı çıkıpdır. Ol:

— Nirä baryañ? — diyip sorapdır.

— Är alsa, äre baryan, är almasa, göre baryan.

— Maña gelagay.

— Toyuma näme soycak?

— Ovlacık soycak.

— Garın bokun kim silkcek?

— Ayalım silkcek.

— Eyyäm eteğim poh boldı — diyip, geçi çopana barman, Gurcakgız yolunu devam etdiripdir.

Az yörüpdür, köp yörüpdür, şol gidip barşına öñünden goyun çopanı çıkıpdır.

Ol:

— Nirä baryañ? — diyip sorapdır.

— Är alsa, äre baryan, är almasa, göre baryan.

— Maña gelagay.

— Toyuma näme soycak?

— Guzucık soycak.

— Garın bokun kim silkcek?

— Ayalım silkcek.

— Eyyäm eteğim poh boldı — diyip, goyun çopana hem barman, gız yola düşüpdır.

Az yörüpdır, köp yörüpdır, gün çäşgä baranda, Gurcakgız sığır çopana düşüpdır. Çopan:

— Nirä baryañ? — diyip sorapdır.

— Är alsa, äre baryan, är almasa, göre baryan.

— Maña gelagay.

— Toyuma näme soycak?

— Gölecik soycak.

— Garın bokun kim silkcek?

— Ayalım silkcek.

— Eyyäm eteğim poh boldı — diyip, sığır çopana hem barman, yola düşüpdır.

Çölden ötüpdır, gumdan ötüpdır. Gün yere salam berende, bir obanıñ çetinde ekin ekip yören dayhan oğlan duş bolupdır. Ol:

— Nirä baryañ? — diyip sorapdır.

— Är alsa, äre baryan, är almasa, göre baryan.

— Maña gelagay.

— Toyumda năme bişircek?

— Buğday yarmasını bişircek.

— Buğdayı kim yarcak?

— Değirmen yarcak.

— Saña barayın.

Gurcakgız dayhan yigide barıp, onı garrı babalara elten. Garrı baba bilen garrı kempir gızsız yerden gızlı, oğulsız yerden oğullı bolanına beğenip iki bolup bilmändirler. Kırk gulaklı kırk gazanı atarıp, kırk gice-gündiz toy beripdirler. Toyuñ toy kemi galmandır. Gurcakgız bilen dayhan oğlanıñ adı-ovazası patışalığa barıp yeten. Patışa oğlanı özüniñ veziri edip alanmışın diyyärler. Dana yigit, özem dayhan yigit Gurcakgızıñ akılı-nesihati bilen abraylı adam bolanmışın.

2.2. Dürse-Dürs

Bir bar eken, bir yok eken, gadım zamanda bir är-ayal bar eken. Günlerde bir gün garıp adam bazara gidip bir horaz getiripdir. Ayalı horazı görkezip:

— Hivi är can, men şu yaşa gelip, erkek canlınıñ, erkek adamıñ yüzünü gören dăldirin. Horazı şu taydan tiz äkit — diyipdir. Äri horazı ayalına görkezmecek bolup, içmeğine dolap, soymağa äkidipdir. Horazı soyup, arassalap, ayalına beripdir.

— Sen şu horazı bişir. Men molları çağırıp geleyin — diyip, äri mollarıñ öyüne gidipdir. Ol molları öyüne getirse, “erkek yüzünü görmedik” ayalınıñ öñünde bir yaş yigit keserip yatanmış. Ayalı ärine:

— Doğrusını aytsam, bu yigit meni hiç erkime goymadı. Är bolcak bolsañ, dürse-dürs bol ya-da harsa-hars bol diyipdir.

Äri dikirlenipdir, “Dürse-dürs” diydiği, “İliñden çıkıp git ya-da şeyle yaşayşa razı bol” diydiği. “Harsa-hars bol” diydiği, “Munuñ bilen uruş, harsa-hars bolup, gızıl yumruğa gir” diydiği. Harsa-hars bolanda-da bu ayal bilen indi yaşayıp bilcek däl. Govusı ilden-günden çıkıp gidibereyin — diyipdir-de:

— Men harsa-hars bolcak däl, dürse-dürs bolcak — diyip, ilini-yurdunı, bişip baryan horazıñ etini taşlap, “huv-hak” öyünden çıkıp gidiberipdir.

Ol az yörüp, kân yörüp, çölden, dağdan, düzden ötüp, ahırı bir velayata barıp, bir garrı adamıñ öyüne mıhman bolupdır. “Mıhman bir gün altın, ikinci gün kümüş, üçüncü gün mis” diyenleri, garıp dördüncü gün şähre gezmäge çıkipdır.

Şu velayatıñ patıçasınıñ bir piri bar eken. Ol hem şol gün köçä çıkan eken. Piriñ segsen sopusı bar eken. Olarıñ kırkısı piriñ öñüne kerpiç düşeyärmış, galan kırkısı pir geçenden soñ kerpiçleri alıp, yene piriñ öñüne düşeyärmış. Garıp muña hayran galıpdır. Ol hem bulara tomaşa edip, sopulara goşulıp gidiberipdir.

Olar şol sen-sene bilen gidip barşına bir çınarıñ yanına barıpdırlar. Garıp pire görünmân, çınarıñ üstüne çıkıp otırıpdır. Pir hem çınarıñ aşağına düşek saldırıpdır.

Sopular iyer-içer yalı zat getiripdir. Pir arak-şerap içip, mes bolupdır. Ol sopularına:

— Çınarıñ gündoğarsındaki hovzuñ suvunı boşadıñ — diyip buyrupdır. Kırk sopı çelek bilen hovzuñ suvunı boşadıpdırlar. Hovzuñ aşağında cay bar eken. Pir sopularına:

— Cayıñ gapısını açıñ — diyipdir. Sopular gapını açıpdırlar. Gapıdan kırk sanı ovadan gız sallanışıp çıkıberipdir. Pir yene sopularına:

— Çınarıñ günbatarındaki hovzuñ suvunı boşadıñ — diyip buyrupdır. Bu hovzuñ suvunı hem boşadıpdırlar. Pir:

— Cayıñ gapısını açıñ — diyipdir. Sopular gapını açıpdırlar. Gapıdan kırk sanı sıratlı yigit yañı taban murtlarını sıpap çıkyar. Pir gızları bir gapdalında, oğlanları hem beyleki gapdalında oturdıp, gaytadan keypi-sapa çekip başlapdır. Garıp hem bu ahvalatı görüp oturıberipdir. Pir gidenden soñ “Özi pir bolsa-da, häsiyeti meniñ ayalımıñ häsiyetinden eken” diyip, mıhman bolyan öyüne gidyär.

Günlerde bir gün, yurduñ patıçası “Kim-de kim yiten gızım bilen oğlumu tapıp berse, patışalığımy tagtı bilen bile bercek” diyip, car ızına car çekdiripdir. Patışanıñ perzentlerini tapmağa dövtalap adam tapılmandır. Ayalından, soñ hem piriñ bolşundan içi yanan garıp patışanıñ yanına barıp:

— Oğul-gızıñı men tapıp bereyin — diyipdir.

— Tapmak üçin näme gerek?

— İki yüz esger berseñ bolyar.

Patışada esger gıtmı. Şol vağt iki yüz esgeri garıbıñ ıgtıyarına beripdir.

Garıp piriñ yanına barıp:

— Ho-ol günki oynuñı et — diyen. Pir boyun tovlan. Garıp piriñ elini dañdırıp, hovzuñ yanına elten. Esgerlerine hem hovzuñ suvunu boşatdıran. Pirden cayıñ açarını alıp, gapıları açan. Şol vağt caydan kırk gız bilen kırk yigit çıkıp başlan. Şolar bilen patışanıñ oğlı bilen gızı hem çıkan. Garıp patışa oğul-gızını govşurıp, şert boyunça özi patışa bolupdır.

Ol tagta çıkıp, ayalını oynaşı bile dara asdıryar. Piri yurtdan kovyar. Köne patışanıñ gızına öylenip, maksat-mıradına yetyär. Kırk gulaklı kırk gazanda nahar atarıp, kırk gice-gündiz toy beryär. Onuñ toyuna çar tarapdan märeke gelyär. Men hem şol toya bardım. Toydan saña bir süñk getiryardım velin, öñümden Alabay çıkdı-da gorkuzıp elimden alaydı.

2.3. Vakır-Şakır Patıſa

Bir bar eken, bir yok eken, gadım eyyamda dağ içinde yaſap yören bir garıp oğlan bar eken. Bu oğlan atasından miras galan suv değirmiſi iſledip, ſondan düşyän tovtzanıñ hasabına yaſayar eken. Ol bir gün tovtzadan düşen undan bir kökecik biſirip, sovtmak üçin ocağıñ yanında goyupdır-da, bir iſ bilen daſ çıkıp gelipdir veli, görse kökesi yok ekeni. Muña hayran galan oğlan töverekde canlı-candar yok, meniñ kökäm nira zım-zıyat bolduka diyip, töverek-daſı gözlöp çıkıpdır. Emma ondan derek tapıp bilmän, ſol gicäni aç geçirmeli bolupdır. Ertesi yene-de değirmenden düşence tovtza hakından köke biſirip, sovtayança daſ çıkıp gelipdir veli, görse yene kökesi yokmuş. Bu gice hem aç yatmalı bolan kilvan oğlan ertirki gazanan ununu hem köke edip, öñküsi yalı ocağıñ yanında goyupdır. Özi bolsa eline tayak alıp, gapınıñ arkasında gizlenip durupdır. ſol vağt bir tilki içerik böküp girip, kökä yapıſyar veli, oğlan gapını ſark-ſurk yapıp:

— Ä-hä, mekir, meni iki gün aç goyan sen ekeniñ-ov. Oğurlan kökeleriñe derek men seniñ hamını bazarda satarın — diyenmiş. Öldürilceğine gözi yeten tilki:

— Men kökeleri özüm iyemok. İki sanı yaſ çağam bar. Kökäñi ſolar üçin aldım. Sen meni öldürseñ, bigünä çağalarım hem öler. Nähak gana galmacak bolsañ, meniñ günämi öt — diyip, gözyaſ döküp yalbarıpdır. Esli vağt naderini bilmän durandan soñ, oğlanıñ rehimi gelip, onu goyberipdir. Tilki daſ çıkıpdır-da, az salımdan dolanıp gelip:

— Sen yatdan çıkmamak yağſılık etdiñ. Meni, çağalarımı ölümden alıp galdiñ. İndi meniñ yağſılığım-da bir seret — diyen. Oğlan oña:

— Sen bir çölde gezip yören ecizce canaver, maña yağſılık eder yalı eliñden nāme geler? — diyipdir.

— Ertir görersiñ — diyip, tilki tokaya siñip gidiberipdir.

Şol günüñ ertesi ol bir don getirip oğlana beryär veli, durşy altın, gövher bilen bezelen eken. Muña hayran galan oğlan:

— Beyle gimmatbaha don kimiñki? — diyyär.

— Patışanıñ donunu oğurladım.

Oğlan munı eşidip, gorkupdır:

— Maña oğurlık zat gerek däl. Men öz halal zähmetim bilen yaşayarin.

— Oğrudan oğurlamak halaldır. Patışalarıñ hemmesi oğrudır. Olarıñ seniñ yalılardan oğurlap alan zatlarıñ hetdi-hasabı yokdur. Sen munı oğurlık hasap etme-de, oğurlanan zadıñ ızına gaytarılıp berildiği hasap et — diyip, tilki oğlanı köşeşdiripdir. Ol patışanıñ təcini ve beyleki geyimlerini hem kem-kemden çekip, oğlanıñ öyüne getiripdir-de:

— Bu geyimleri entek gizläp goy, geymeli vağtı özüm aydarın — diyip, yene tokaya sümüp giden. Ol şol gidişine birnäçe gün yol yöräp goñşy patışanıñ yurduna barıpdır. Ağşam yatıp, ertir dañ saz berende, patışanıñ gapısını guyrığı bilen süpürüp, ayna yalı edipdir-de, özi bir deşik-de gizlenip yatıpdır. ertir ir bile turan adamlar patışanıñ gapısınıñ ayna yalı edilip süpürilenini görüpdirlir-de:

— Kimdir biri patışamızıñ gızına gudaçılığa gelyär, dañ bilen onuñ gapısını süpürüpdirlir — diyip zenzele turzupdırlar. Munı eşiden patışa hem tagtına çıkıp:

— Kim meniñ gapımı sübselän bolsa, özünü mälüm etsin — diyip, märekä yüzlenipdir. Hiç kimden seza çıkmansoñ tilki böküp, tagtıñ önüne barıp:

— Ey, merhemetli patışahım, siziñ gapıñızı men arassaladım — diyipdir-de, çommalıp otırıberipdir. Patışa ve onuñ halkı bu nähili yagday boldı, patışa gızına şazada yigit tapılmadımı? Gel-gel indi onuñ üçin söz aytmak gezeği tilkä yetipmi? —

diyip, biri-birleriniñ yüzüne seredipdirler. Muña has-da beter patışanıñ gaharı gelip, tilkiniñ diriliğine derisini soymalı-da, dervezeden asıp goymalı diyip buyruk beripdir. Emma şol vağt bir payhaslı garıp patışa garap:

— Beyle hovlukma, patıšahım. Ozalı bilen-ä onuñ kim üçin gelenini sormak gerek. Eđer özi üçin gelen-de bolsa, günäsini geçiñ. Siz bir patışa, bu bolsa bir ecizce çöl hayvanı. Munuñ ganına galmak size yaraşmaz. Govusı aşığından çıkıp bilmez yalı ağır salgıt sal-da goyber — diyen. Munı halk-da, patışa-da makul bilip:

— Sen kim üçin geldiñ? diyip sorapdırlar. Tilki:

— Meni Vakır-şakır patışa iberdi. Şonuñ oğlu üçin geldim. Ol dünyäde iñ adalatlı, rehimdar hem-de bay patışa — diyen. Onda patışa tilkâ:

— Eğer övgüli patışañ bir düye yüki kümüş berse, guda boların, yogsam oña gız yok — diyyär. Tilki yalandan geñir-genen bolup:

— Pähey, şundanam bir galiñ bolar mı? Biziñ patışamızıñ hazınasından bir düye yüki altın çıkararıñda-da, deñizden bir küyze suv alança bolmaz. Men altın yüklü düyäne getirip, işigiñizde çökererin — diyip, bökcekdäl gidiberipdir. Şol gaydışına doğru oğlanıñ yanına gelip:

— Meniñ getirip beren patışalık geyimlerimi gey-de ızıma düş. Saña pılan patışanıñ gızını alıp bercek eyyäm guda bolup geldim, gideli — diyen. Oğlan bu işlere hayran galıp, şazada geyimlerini geyip, tilkiniñ ızına düşüpdür. Yolda tilki oğlana : “Baranımdan soñ, sen sesiñi çıkarmağıñ. Men nāme diysem, şonu tassıklaygın. Galanını özüm oñararın” diyen.

Bular şol yörüşlerine dañ saz berende, patışanıñ şäherine barıp, il turyança, şäheriñ içini kesip geçyän deryanıñ boyunda garaşıpdırlar. İl turar vağtı tilki yüz sanı

kümüş ve altın manatları deryanın yüzüne tohum sepen yalı edip sepip goyberipdir-de:

— Hay, ilat-hov, hay, yeteveriñ-hov. Dat, işimiz gaytdıla-hov — diyip, sesiniñ yetdiğinden gıgırıp başlapdır. Şäher halkı näme barka diyip, ılgaşıp olarıñ yanına barıpdır. Olar:

— Yeri-hov, tilki, gıkılığın näme — diyip soranlarında tilki:

— Patışanıñ gızına guda bolup gidipdim. Onuñ galıñı üçin bir düye altın bilen bir düye kümüş getiryärdim. Gicäniñ içinde yalpak güzermikä diyip, şu yerden geçcek bolduk veli, düyeleriñ ikisi-de altın-kümüş bilen derya gitdi — diyip, zeyrenmeğini devam etdiripdir. İlat muña inanman:

— Seniñ müñ sapalağın bardır, yalan sözleyänsiñ — diyen. Kılvan oğlan olara:

— Inanmasañız özüñiz biliñ. Yöne tilkiñ şu aydyanları-ha hak, entek şol zatlar gatı uzağa akıp gidäyenem däl bolsa gerek — diyipdir. Şol vağt patışa deryanı barlan diyip buyruk beren. Yüzmäğe, çümmäğe ökde adamlarıñ birnäçesi özünü suva oklap, deryanın düybünü sermäp başlapdırlar. Olarıñ üç-dört sanısı eline ilen birlän-ikilän altın-kümüşleri alıp, suvuñ yüzüne çıkıpdırlar. Şundan soñ patışa tilkiniñ sözüne inanıp, oları köşgüne getiripdir. Öñden övredilişi yalı, kılvan yigit patışanıñ inamını berkitmek üçin, aram-aram tilkä:

— Barı-yoğı iki düye altın-kümüş üçin gınanıp oturuşına gaharım gelyär. Kāşgā şonuñ bilen meniñ hazınam egsilyän bolsa — diyen bolyarmış. Bay giyeqli bolcağına patışanıñ yüreğinde şübhe galmandır. Ol üç ay toy edip, gızını kılvana beripdir ve yurduna eltip, galıñını alıp geliñ diyip, yanına baş yüz atlı goşupdır-da, oları yola salıpdır.

Ođlan alcırap, indi năderis, bular yanımızda bolsa, bar sırmız açılmazmı diyip, tilkă seredende, tilki oña arkayın bol, bir alacı tapılar diyen manıda gözünü gıyıp goyberen. Patışa gızını kecebăniñ üstüne mündürip, buları birnăçe menzile çenli uğradıp, ızına dolanıdır.

Tilki yigit bilen gelni ve baş yüz atlını ızına tirkăp, tokaylı dađlara tarap giden. Az yörăp, kôp yörăp, ol bir yerde durupdır-da:

— Siz řu yerde düşlăñ, saz-sôhbet bilen řadıyanlık ediñ. Men řazadanıñ gelyăndiđini halka habar bereyin — diyip, tokaya sümüp giden.

şol gidişine ol üç sanı dövüñ cayınıñ üstünden barıp, onuñ töverek-daşına aylanıp çıkıpdır. Govađıñ içinde tükeniksiz baylık bardığına göz yetirensoñ üç dövüñ keyp çekip oturan otağına salam berip giripdir-de:

— Döv ağalar, işiñiz gaytdı. Vakır-şakır patışa goşun sürüp, pılan patıřanıñ üstüne baryar. Gořunuñ yolu edil siziñ mekanıñızıñ üstünden düşdi. Gořun geçyăñçă, bir yerde gizleniñ. Govusı hol gamış tokayına sümüñ — diyipdir veli, dövler gorkusına özlerini řol tokaya urupdırlar. Tilki bolsa hălki baş yüz atlını alıp gelip, yañkı tokayın daşını gabapdır-da, onı otladıdır. Dövler hem řol tokayda yanıp ölenmiş. Tilki:

— Derrev şazada bilen gelnini alıp geliñ — diyip, özi dövleriñ govakdaki caylarınıñ demir dervezesini açıp, içinde yatıberen. Gelip görseler, bu cayı görmăđe göz gerek, yazmağa söz gerek. Dađıñ aşağında gurlan bu cayın divarlarınıñ nağışlarını, içiniñ baylığını tarıplap gutarar yalı dăl eken. Olar şonda barıp yerleřyărler. Gız bile yigit řol cayların birinde ayşı-aşrata meşgul bolup geziberipdir.

Gün geçip, ay dolansoñ, hălki baş yüz atlınıñ serkerdesi ođlanıñ yanına gelip şeyle diyen:

— Ey, patışahım, öz yurduña gelip govuşdıñ. Hezzet-hormatıñızı gördük. İndi rugsat berseñ. Bizem il-günümüzden habar alsak niçik bolarka?

— Acap bolar — diyip, oğlan ähli atlınıñ horcunını dövleriñ hazinasındaki altın-kümüşlerden doldurıp, ızlarına uğradan. Özi bolsa dövleriñ ozalkı hızmatkâleri bilen galıberen. Tilki hem çağalarını şol yere alıp gelipdir-de, kilvan oğlanıñ köşgündäki bezelen otağlarıñ birinde iyip-içip geziberipdir.

Günlerde bir gün cüyce etine gövnyetmezçilik edip başlan dınç tilki oğlanı sinap görmeği yüreğine düvüpdür. Ol sırkav bolan bolup, halınıñ üstüne täret edip hapalapdır. Hızmatkärler bu yagdayı habar berende, oğlan tilki dostunıñ yanına yüvrüp barıpdır-da:

— Gadırlı dostum, nirañ agrıyan bolsa ayt, ovkalap bereyin. Tebiplere-de habar etdim. Olar derrev gelip, derdiñe derman ederler — diyipdir.

Şonda tilki:

— Hiç yerimem ağırınok, dostum, seni sınamak üçin, yalandan kesellän bolup yatırın — diyip, böküp yerinden turupdır. Oğlanıñ muña gatı gaharı gelen. Birnäçe ay geçensoñ, tilki yene kesel bolan bolup, düşekleri hapalap başlapdır. Bu gezek habar berenlerinde kilvan oğlan:

— Tilkini uruñ, ol munı mekirlikden edyändir — diyen. Ilgap gelip gapını dinläp duran tilki şol vağt böküp içeri giripdir-de:

— Meni urdurarça sen kim bolupsıñ? Bar-da harazıñı sür, samsık kilvan — diyipdir. Munı eşidende, şa gızınıñ endamı cümşöldäp giden. Ol:

— Men şa gızı bolup, gel-gel bir kilvana ayal bolarınmı? — diyip, oğlanıñ yalbar-yakarına-da garaman, öz yurduna garşı çıkıp gidiberen.

Onsoñ tilki oğlana:

— Yagşılığı bilmesen, yine şeyle bolarsın — diyen. Oğlan yalnızını boyun alıp:

— Sen maña yagşılık etdiñ, men bolsam seniñ yagşılığıña yamanlık etdim. Yagşılığa yamanlık örän erbet zat, meniñ günämi bağışla — diyip, tilkä yalbaran. Tilki hem:

—Bolyar, yöne galan ömründe beyle iş etme — diyip, patışanıñ gızınıñ giden tarapına süynüp gidip, onuñ ızından yeten:

— Hã, padımanıñ gızı, öyüñi taşlap nırã baryarsın?

— Öyümize baryarın, men kilvan bilen yaşap bilcek däl.

— Sen onuñ kilvandıgını kimden eşitdiñ?

— Senden eşitdim. Özüñ dälmi yañı oña git-de harazıñı sür kilvan diyen.

Tilki hahahaylap gülüp:

— Patışa gızınıñ akılına serediñ, sen meniñ yalı tilkiniñ haysı bir aydanına inancak. Men yañı saña-da padımanıñ gızı diydim. Şey diyenim bilen sen padımanıñ gızı bolayyamıñ? Hemme aydılana inanıp yörmezler. Akıllı bol-da ızına gayt — diyip, onı ızına tirkäp, kilvanıñ yanına getiren. Şa gızı kilvan bilen ağzıbirce yaşaberen.

Yöne dınç tilki, soñam birnäçe gezek yalandan sırkavlan bolup, oğlanı aldapdır.

Günlerde bir gün tilki hakikatdan hem keselläp, halı-palasıñıñ üstüne tãret edip yatanmış. Hızmatkãrler tilki yene düşekleri hapalap başladı, ol kesellãpdır diyip habar berenlerinden - Oğlan:

— Ol yene-de meni sınacak bolup cõgülik edyãndır — diyen. Birnäçe gün geçenden soñ hızmatkãrler gelip:

— Tilki canaver-ä öldi diyipdirler. Munda-da oğlan:

— Inanmañ, cöğüdir, sınacak bolyandır — diyen. Yene birnäçe günden soñ
hızmatkärler:

— Tilki biçäre porsadı, onuñ ısından töverek-daşda durar yalı däl —
diyipdirler. Kilvan oğlan enteğem inam etmän, tilki dostunuñ yanına uğrapdır. Barıp
görse, tilki doğrudan hem ölen eken. Oğlan gatı gınanıp, oña kümüşden tabıt
yasatdırdı. Tilkini hormat bilen yerlemeli diyip buyruk berdi. Onı caylamağa menem
gatnaşdım. Tilkä köp alkışlar okaldı. Náz-nıgmatlar çekildi.

Hersene can, hersene,

Elim degdi kersene,

İydim-içdim, doymadım,

Yene bir az bersene —

diyip omın edildi.

2.4. Kelgırnak

Bir bar eken, bir yok eken, gadım zamanda bir samsık rehimsiz adam bar
eken. Ol orta yaşa baranda ayalı ölüp, başka bir ayala öylenipdir. Taze ayalı öyüne
gele-gelmäne, onuñ öñki ayalından galan oğlı bilen gızından dınmağın kül-külüne
düşüpdür. Ol bir gün yalandan näsaglan bolup, äri işden gelende, başını yassıkdan
galdırman yatıpdır. Munı görüp hovsala düşen äri oña:

— Yeri, Mähribanım, saña nâme boldı? — diyyär. Ayalı:

— Sen irden çıkıp gideniñde-de sap-sagdım. Bir edenim çağalarıñ
geyimlerini yuvmak üçin ilerki yabın boyuna bardım. Dövünçeği çözenimde bu
äteñetleriñ geyimlerinden burnuma şeyle bir yaramaz ısı urdı velin, şol yerde essim
ayılıp yıkılıpdırın. Oba adamları meni göterip öye getiripdirler — diyyär.

Bu pāliyaman ayal şol gün yabıñ boyunda goñşı obada yaşıyan ayyar kempire sataşıp, onuñ yanında övey çağalarından zeyrenen. Şonda yañkı kempir:

— Entek näme göryäñ, ulalıberseler içiñe depip, öyden kovarlar. “Yetim ovlak saklasañ, ağzıñ-burnuñ yag eder, yetim oğlan saklasañ ağzıñ-burnuñ gan eder” diyip eşitmänmidiñ? Olardan tizräk dınan yagşıdır — diyen. Şol yerde iki betpäl oturıp, öveyleri yoklamağın maslahatını edenler.

Ayal baş-altı gün iymän-içmän yatıp, özüni bir az horlandan soñ, ärine:

— Meñ yagdayım barha ağırlaşyar. Goñşı obada bir tebip mama barmış diyyärler velin, şonı çağırsañ, bu derdiñ emini bilmezmikä? — diyen. Äri:

— Vah, onuñ işi añsat-la — diyip, derrev hālki ayalı bilen dilleşen betpäl kempiri getiren.

Kempir ayalın garnını, boynunıñ yüzündäki damarları sıpaşdıran bolup:

— Huday-ey, özüñ garaşık edeveri, beren derdiñi özüñ dep edeveri — diyip samırdaberipdir. Ayalın äri bolsa:

— Näme, yaramaz keselmi, ayt ahırın, onuñ dermanı tapılcaz zatmı? — diyip hovsala düşüpdür. Kempir:

— Bu örän seyrek duşyan kesel ayalına çağalarıñdan yokuşıpdır. Şol çağalarıñı soyup, damak ganını sırkañıñ endamına çalıp çıkmalı. Şeytmeseñ, ayalın añırsı bir hepdede öler — diyen.

Kempiriñ bu sözlerini eşiden yañkı adam men hemmesine kayıl diyen tarzde başını atıp, yerinden galıpdır-da, pıçağını gınından çıkarıpdır veli, ayalı:

— Ey, meniñ yalnız hossarım, sen bu işi etme, ölsem, men öleyin — diyen bolupdır. Äri bolsa:

— Vah, mähribanım, çağasız yaşap bilerin, yöne sensiz bu dünyä maña haramdır — diyip, öyden çıkıp gidipdir. Onuñ gızı bu gepleri öyüñ daşından diñläp duranmış. Kakasınıñ dikdüşdüliğine belet gız, oynap yören oğul ciğisini bagrına basıp, özüni çölden-çöle, dağdan-dağa urup gidiberipdir. Olardan derek tapılmansoñ, övey ene barha nadaralık edipdir.

— Vah, başıña döneyin, hovandarım, men bu dünyäden armanlı gitmeli boldum. Yene altı günüm galdı. Hey bir alaç tapılmazmıka? — diyip, Ärini rahat oturıp nan iymäğe goymandır. Äri oña:

— Sen arkayın bol. Oları göğe uça ayağından, yere girse, gulağından çekip aların — diyip, gazap bilen yola düşüpdür.

İndi habarı iki doğandan eşidiñ. Olar birnäçe gün yol yöräp, çölde oturan bir oba barıpdırlar. Buları gören ayallar boyı yeten gızıñ çöl-beevanda ıgıp yörmeğiniñ sebebini sorapdırlar. Gız başlarına düşen işi bolşı yalı aydıp beren. Şonda ol ayallar düyn bir atlı gelip göze görnen gızım ciğisi bilen yitdi diydi veli, siz şol çağalar ekeniñiz-ov diyip, övey ene bilen näletkerde ata gargapdırlar. Bu yetimleri obada alıp galcak bolupdırlar. Onda gız “Kakam bizden näçe menzil öñdäki obalara yetip yören bolsa, bize bu obada yaşamak bolmaz” diyip, dağa tarap gidyär. Olar öz (az) yöräp, köp yöräp, ahırı bir dağıñ cülgesine barıp yetipdirler. Aç-suvsuz surnugan yetimler cülgäniñ içinde oturan obanı görüpdirler. Olar bu yerde otursak, aç ölüp galarıs. Oba barsağam, kakamıñ eline düşmeğimiz mümkün diyip, yaydanıp oturıpdırlar. Garañkı düşensoñ, obanıñ çetindäki öye salam berip giripdirler. Görseler, bir kempir gozak dokap oturan eken. Ol “geleveriñ, balalarım” diyip, buları mähir bilen garşı alıpdir. Garınlarını doyrup, habar sorapdır. Gız başından geçen vakaları birme-bir gürrüñ

beripdir. Kempir olarıñ kakasınıñ bu oba-da sorag salıp, yañırak gidendiğini aydıpdır.

Gız kempire:

— Ene can, çöle bardık, çöl gorkulı, dağa geldik, dağ gorkulı, indi bu älemde biziñ üçin gorkman yaşar yalı yer yokmuka? — diyen.

— Balalarım, bu beladan gutulmak üçin, size yekece yol bar. Şu cülğaniñ boyunı sıırıp yöräberiñ, öñüñizden kiçicik köl çıkar. Onuñ kenarında oturıp dıncıñızı alıñ-da, yene añırlığına gidiñ. Yöne yañkı kölün suvundan içäymän. Oña “Keyik köl” diyyändirler. Kim ondan içse, keyiğe övrölip duruberyändir. Kölden añrı iki gün yörseñiz, başı asmana direlip duran bir düyp çınara gözüñiz düşer. Onuñ yakınına barıp “Eğil çınarım, eğil, eğilmeseñ dövül” diyersiñ veli, çınar yuvaş-yuvaşdan eğlip başını yere yetirer. Şonda derrev üstüne münüp yetişseñ, ol seni yokarlığına äkider. Onuñ üsti başga bir älemdir. Ana şol älemde arkayın yaşap bilersiñiz — diyip, kempir olarıñ torbasını külçeden doldurıp, yola salıpdır.

İki doğan tirkeşip, “Keyik kölünüñ” kenarına yetipdirler. Şol yerde dınc alıp, yene añırlığına gidipdirler. Esli yöränlerinden soñ, gız ecesinden yadıgärlik galan yüzügi hălki kölün boyunda galdırandığını bilip, ıza gaytmakçı bolupdır. Ciğisi oña:

— Sen otur-da dıncıñı al, men yüzügi özüm alıp gelerin — diyen.

— Yok, arkadağım, sen dıncıñı al, men gideyin — diyip, gız oña kân yalbarıpdır. Emma oğlan onuñ diyenini etmändir. Ahırında gız:

— Bolyar, gitseñ git veli, kölün suvunu ağzıña alaymağın — diyip berk tabşırıpdır. Kempiriñ sözüne müñkür bolan oğlanıñ bolsa bar maksadı şol kölün suvundan içip görmek ekeni. Ol gelşine kölden bir goşavuç suvı alıp içipdir veli, keyik ovlağına övrölip duruberipdir. Gız doğanı bolsa gözüni yola dikip oturişına uklap galıpdır. Ol özünü biriniñ ıralayanını sızıp, gözüni açıpdır. Görse yanında akca

keyik ovlağı — Inha yüzüğüñ — diyen ı̇şarat bilen başını eğip durmuş. Gız onuñ şahınıñ ucuna gısdıran yüzüğüni alıpdir-da, keyiğıñ boynundan gucaklap:

— Vah, yalnız doğanım, bu nāme etdiğıñ boldı? Şol suvdan datmazlığa söz berip gitdiñ ahır. Bu dünyāde insan bolup başımızı gorap bilemizok. Hayvan sıpatında nādip gün görcek? — diyip aglapdır. Soñ bolsa keyiğı ızına tirkāp, yola düşüpdir. Şol gidip oturişlarına kempiriñ salgı beren çınarına barıp yetip: “Eğil çınarım, eğil, eğilmeseñ dövül” diyipdir veli, çınar assa-assadan eğlip, başını yere degripdir. Keygi gucağına alıp duran gız onuñ bir şahasınıñ üstüne münüp oturıpdir. Çınar şahalarını yokarı göterende, gız çölly, daglı, deryalı başga bir āleme düşüpdir. Ol ciğısini otlamağa goyberyār. Ŗzi hem yabanı almadan, hozdur piseden doyup, bir çeşmāniñ üstüne abanıp duran beyik ağacıñ üstüne çıkıp, dınç almağa oturıpdir. Bu gep yerde dursun. Arıp-acıp gelen gız dıncını alınça, habarı şol yurduñ patışasından eşideliñ.

Bolman-bolman altmış yaşına gadam basanında, bu patışanıñ bir oğı bolupdır. İndi ölsem armanım yok diyip, patışa beğencine kırk gice-gündiz toy beripdir. Hazinasınıñ yarısını yurdunuñ garıp-gasarlarına paylapdır. Boyı-sıratı bilen göreni hayran edyān şazada dokuz yaşına baranda, onı ata mündürip, yene toy beripdir. Hālki yetim gız keyiğe övrülen ciğısi bilen bu yurda ayak basanda, şazada kemsiz yetişip, özüne mınasıp yar gözlāp yören yigit eken. Onuñ atasınıñ baş veziriniñ hem şazada bilen deñ-duş bir gızı barmış. Yōne bu gızıñ kellesi kel, boynı bokur, iki gözem çasımış. Şol bolşuna-da özüne gövni yetip yören mekirmiş. Ol: “Men veziriñ gızı. Şanıñ gövni yokarıdır. Ŗñ yeten gızı gelin edip, köşge getirmez. Oğıluna meni alıp berer” diyip, öz yanından gövün yüvürdip yörenmiş. Mundan habarsız şazada bolsa her gün atlanıp, kırk yigidi bilen gövün açmak üçin, ava-şikara

çıkar eken. İne bir gün ol çemenzarlıkda otlap yören keyiği görüp, onı diri tutmak için, kovup başlapdır. Emma keyik tokaydan-tokaya sümüp, gözden yitenmiş. Onı kovup, halıs yadan şazada yigitleri bilen bir çeşmāniñ başına barıp, atdan düşüpdır. Yigitler av etinden şara etmek için, odun-çöp aladası bilen çar tarapa dağapdır. Yeke galan şazada çaşmä seretse, onuñ yüzüne hüyr sıpat bir gızıñ şekili düşüp durmuş. Onuñ keşbine mähri giden yigit yokarı garasa, ağacıñ üstünde bir gız otırmış veli, vaspını dil bile beyan eder yalı dälmiş. Onı görenden, şazada beyhuş bolup yıkılıpdır. Yigitler dolanıp gelse, şazada dem-düytsüz süynüp yatırmış. Muña bir zat bolaysa, patışa derimize saman dıkdırar diyip, bular onı atıñ öñüne kese basıp, köşge getiripdirler. Huşsuz yatan oğlunu gören şa tebiplerine:

— Her ediñ, hesip ediñ, oğlumı huşuna getiririñ. Oña nāme bolanını öz dilinden eşitmesem, armanlı ölerin — diyen. Tebipler onı derrev huşuna getiripdirler. Şazada başına düşen işi bolşı yalı aydıpdır veli, şa çeşmä tarap at salıp gidipdir. Şäher halkı-da som-sayak bolup, onuñ ızına düşenmiş. Gelip görseler, şazadanıñ akıl-huşunu alan gız henizem şol ağacıñ üstünde otur diyyä. Patışa oña gıssanıp habar gatan:

— Men bu yurduñ patışası. Oğlumıñ akılını alan canana, insmısıñ, cınsmısıñ?

— Öz öyünden orun tapman, ecir barını çekip, bu mekana düşen insan balasıdırın.

— Beyle bolsa, aşak düş, guzım. bağıñ açıldı. Yalnız oğlum saña aşık bolup, akıl-huşunu yitirip yör.

Gice-gündizini ölüm hovpı bilen geçirip yören biçäre yetim gız patışanıñ sözüne inanmandır. Şol vağıt bir kempir patışanı çete çağırıp:

— Ey, hökümdarım, “Süytde ağız bişen suvı üflap içer” diyipdirler. Bu bir cebir çekip yören görgülü yalı. Ol seniñ sözüñe inanmaz. Şanıñ sıratlı oğluna gelin bolup, köşkde oturmak onuñ düşüne-de giryän zat dälidir. Munı diñe hile bile yere düşürüp razı etmek bolar — diyen. Şundan soñ hemmeleri ızına uğradıp, yañkı kempiriñ yeke özi çeşmänin başında galıpdır-da, kör bolan bolup, köyneğini yuvmağa başlapdır. Ol köyneğiniñ eteğini minçgan bolyarmış, yaka tarapı batgalı yerde yatırmış. Soñ yaka tarapını yuvan bolyarmış, etek tarapı batga çümyärmış. Bu kempiriñ gözi görenok eken diyip, yañkı gız yokardan gıgırıpdır.

— Dur, ene, sen köyneğini hapalap otırsıñ-la.

— Vah, balam, gözüm görmese nädiyin.

Kempiriñ bolup otırıña yüreği avan gız, ağaçdan düşüp, onuñ köyneğini yuvup beripdir. Kempir şol arada gep atıp, onı özüne övrenişdiripdir. Şazadanıñ hakikatdanam oña aşık bolandırını, şanıñam, onuñ oğlu şazadanıñam rehimdar adamlardıgını inandırıp, gızı keyik doğanı bilen bile köşge getiripdir. Kırk gice-gündiz toy edip, gızı şazada nikalap beripdirler. Keyik üçin bolsa altından ağıl yasap, her dürli otlar bilen bakıp başlapdırlar. Gız şazada:

— Şu keyik meniñ canımdır. Men diñe şunuñ diri vağtında diridirin. Eğer meniñ diriliğimi isleyän bolsañ, onı gözden salma — diyen. Şazada:

— Meniñ diriliğimem seniñ bilen — diyip, keyiği özi idedip başlapdır. Her gün ava gidende, ona öz eli bilen iñ govı otlardan yıgıp getiryärmış.

Şeydip aradan dokuz ay geçipdir.

İndi habarı Kelgırnakdan alalıñ. Niyeti başa barmadık Kelgırnak yetim gızıñ bağına görüplik edip, ondan dınmağıñ kül-külüne düşüpdür. Ol yaraşsa- yaraşmasa gımmatbaha libaslar geyip, altın, zümerretler bilen bezenip, şazadanıñ gelniniñ

yanına gatnap başlapdır. Süyci-süyci sözler bilen onı mazalıca özüne hovrükdiripdir.

İne bir günem oña:

— Galadan çıkan yeriñde bir täsin köl bar. Suvı çüyşeden durı. Bir ovurtlasañ, tağamı ağızıñdan gidenok. Bir çümüp çıksañ gövñüñ ayna yalı päkizelenyär. Köşkte içimizi gısdırıp oturandan, şoña gideli — diyen. Men yüzüp bilemok diyenine-de garaman, onı köle gitmäğe ırıpdir. Kölüñ goyuna barıp özi hövesek yalañaçlanıpdir. Gıracığında çümüp çıkay diyip, gelniñem geyimlerini çıkartdırıpdir. Kenara gelenlerinde Kelgırnak bihabar duran gelniñ arkasından bat bilen itekläpdir velin, ol güccüldäp suva düşenmiş. Özünü häkim sayıp yören äpet bir balık bolsa onı yuvdıp, kölüñ düyp teykarına garşı yumluğayıpdir. Ana onsoñ “İndi-hä şazada meniñki bolsa gerek” diyip, Kelgırnak yañkı gelniñ geyimlerini geyipdir-de, hiç kime bildirmän, köşge gelip, gelniñ otağına girip oturıpdir.

Garañkı düşenden soñ, avdan gelen şazada öz gelnidir öydüp, Kelgırnağı gucaklapdır-da:

— Çıranı yakmansıñ-la. Yüzüñe bakıp, didarıñdan doyup bilmän, yörenimi duyañok öydyän — diyipdir. Kelgırnak başardığından sesini onuñ gelniniñ sesine meñzedip:

— Her gün seretseñ, didarımdan tiz doyersıñ. Hemişe şunuñ yalı bağıtyar bolasıñ gelse, biri-birimizi görmez yalı, käte bir aylap gicäni çırasız geçireli — diyen.

Gövnüne gara gitmedik şazada:

— Hemişe seniñ diyeniñ bolar, mähribanım — diyip, onuñ bilen giceleri garañkıda geçirip başlapdır. Kelgırnak aram-aram gicisine çıdaman, şatıradıp, kellesini gaşayarmış. Şazada:

— Bu şatırdı nâme? — diyende, ol:

— Govurga iyyân — diyyârmiş.

İndi keyiğe övrülen yigitden habar alalıñ. Bu neresse uyası bilen kalgırnağın arasında bolan gürrüñi eşiden eken. Doğanı kölden dolanıp gelmân soñ, onuñ bir bela yoluğanını bilip, gözyaş döküp yörmüş. Şazada onuñ birahat halını Kelgırnağa aytsa, ol:

— Ay, çöli küyseyändir-dä — diyyâr eken. Hiç kimden haray tapmacağını bilen keyik, bir gün urnup-urnup, altın zincirini üzüpdür-de, kölüñ boyuna gelip, zarın-zarın mäläpdür veli, kölden:

— Vah, biçäre arkadaşım, zarınlap durma-da, bir yol bilen şazadanı şu yere getir — diyen ses eşidilipdir. Keyik yüvrüp şazadanın yanına barıpdır-da, onuñ ayaklarına yüzünü sürtüpdür. Gözlerinden yaş akdırıp, üm bilen onı köle tarap ündäpdür. Bir ahvalatın bardığını añan şazada, onuñ ızına düşüp, kölüñ boyuna gelipdir. Yadap, mälemäğe-de halı galmadık keyik gelşine kölüñ suvuna ağzını basıp, bir ganıpdır veli, sıratlı yigide övülip duruberipdir. Bu köl cadılananı açyan köş bolsa nätcek. Munı gören şazada elhenç gorkup, ızına kaçmakçı bolupdır. Emma yañkı yigit onı köşeşdirip, başdan geçenlerini birme-bir aydıp beripdir-de:

— Meniñ doğanım, seniñ söygüli gelniñ şu kölüñ içinde. Onı nâçe günlerden bări töründe oturan Kelgırnak şu girdaba taşladı — diyen.

Munı eşiden şazada:

— Sen nirede, mähribanım — diyip, yaralı yolbars yalı gatı ses bilen şeyle bir gıgırıpdır veli, esli vağtlap kölüñ yüzi yañlanıp durupdır. Onuñ sesi kesilenden soñ kölden başga bir ses çıkıpdır:

Baynatmadı şum pelek,

Yaynatmadı şum pelek.

Kelgırnak suva atdı,

Aşıma avı gatdı.

Kölüñ düybüne gaçdım,

Balık içine düşdüm.

Bilim yüklü, ağırdım.

Ekiz oğul doğurdım.

Goçmıradım goynumda,

Akmıradım arkamda.

Şazada gelniniñ sesini tanap, köşge garşı at salıp gaydıdır. Gelşine otağına girip, dula gısmılırap başlan gelniniñ yüzünüñ örtüğünü, başınıñ dastarını sıdırıp alıdır. Görse, söygüli gelnine derek gözleri bitay terezi yalı betnışan Kelgırnak murdarını aşırıp otırmış. Gazaba dolan şazada gılıcını aylap, onuñ bokur boynunuñ edil çıkan yerinden bir salıdır veli, kel kelle kekene iyen terne yalı bolup honda düşüpdür.

Bu yurduñ dağlarında ululuğı kerk yalı äpet öküzler yaşayar eken. Özlerem kırk günläp suvsuz oñyarmış. Yöne suva inenlerinde çeşmeleriniñ, deryalarıñ suvunu soñkı damcalarına çenli demlerine tartıp gidyärmışler. Olar suv içende dodaklarından şop-şop edip çıkyan ses yedi menzilden eşidilyärmış. Şonuñ üçin olara şop-şop öküz diyyän ekenler. Şazada bir müñ goşun bilen gidip, dagdan şol öküzleriñ bir sürüsini kovup hălki köle getiripdir. Kırk gün suvsuz gezen şop-şoplar bir sağada goyman, kölüñ suvunu demlerine tartıp gidipdirler. Görseler, ağızlarını pakgıldadışıp yören balıklarıñ arasında äpet bir balık garnını pökgerdip yatırmış. Şazada onı süyredip kenara çıkardıdır-da, gılıcı bilen garnını yarıdır. Seretse, onuñ içinde söygüli gelni

keserip yatırmış. Ekiz oğullarının bolsa biri gucağında, biri arkasında. Özlerem süyci ukudamış. Endamlarına yel çalan bada, olar asgırışıp-asgırışıp, ukudan oyanıpdırlar. Şazada oları köşge getirip, hazınası boşayança toy beripdir. Bu toyuñ iñ soñkı günü patışa märekä yüzlenip:

— Munça azabıñ soñunuñ eşreti-de bolmalıdır — diyip, yañı gül açan gızını-da gelniniñ bir yıllap keyik sıpatında azap çekip gezen doğanına nikalap berip, toyı toya ulaştırıp goyberipdir.

2.5. Hallı

Bir bar eken, bir yok eken, gadım zamanda bir garıp odunçı garrı bar eken. Onuñ özi odun daşap, kempiri goñşı-golamlarıñ nanını bişirip gün görüpdirler. Garran Vağtı olarıñ bir oğlı bolupdır. Onuñ halı bolandan soñ, adına Hallı goyupdırlar. Hallı çalt yetişipdir. Sözi-akılı yerinde, gız oğlan serinde bolup başlapdır.

Bir gün atası Hallını yanına çağırıp:

— Oğlum, men garradım. Peymanam dolup öläyse, günüñi görcek bol. İş gözle. İş tapmasañ “Ata kesbi - oğla halal” diyenleri. Odunçılık ediber. Çöl seni hor-zar etmez. Yıkılar-yıkılmaz günüñi görersin — diyip, nesihat edipdir.

Atası amanadını tabşırıpdır. Hallı gün görmek üçin köp yeri gezip, iş gözläpdir. Hiç yerden iş tapmandır. İki elini burnuna sokup, öyüne gelipdir. “Atam dogrı aydan eken. Çöle çıkıp gövnümi açayın. Odun daşap, ile satayın” diyip, yüpünü alıp, yola düşüpdir. Köp yörüp, az yörüp, çölün içine aralaşıpdır. Bir yere barsa, önünde bir gızgan duran yerinde pır-pır aylanıp dur diyyär. Hallı “Bu ne gudrat. Özi göğerip dur, pır-pır aylanıp dur. Bir emması bolaymasın, aşağını bir göreyin” diyip, gızganıñ düybünü kövläpdir. Ol pilini urup-urmanka gızgan gopupdır. Aşağından bir

hum tapıdır. Ağzını açıp görse, humuñ içi altın-covahırdan dolı eken. Hallı “şundan govı odun bolmaz” diyip, humı arkasına alıp öyüne gaydıdır.

Yolda bir garrı adam oña duş gelip:

— Oğlum, suv getiriyärsiñmi? Ağzım kepäp dur. Humuñ suvundan içeli — diyipdir. Hallı:

— Ata, Humda suv yok. Humuñ içi hazınadan dolı — diyen.

— Hazına sende näme işlesin. Suvuñdan içeli — diyip, yañkı garrı munı anıklamak islänmiş. Hallı humı arkasından düşürip, garra görkezipdir. Gövher daşları görüp gözi açılan garrı:

— Humı nireden aldıñ? — diyip sorapdır. Hallı oña humı tapışını aydıp beripdir. Onda garrı:

— Hum tapanıñı hiç kime aytna. Patışa eşitse, eliñden tartıp alar — diyip, Halla maslahat beren bolupdır-da, - Oğlum, öye yör, öyde oturan gızımı bereyin, münüp oturan ala baytalımı bereyin. Öyüm-övzarımı bereyin — diyip, Hallıñ razıçılığına hem garaman, onı baytala mündürip, öyüne alıp gaydıdır.

Garrıñ akıllı, ovadan gızı bar eken. Ol bularıñ öñünden çıkıp, garşı alıpdır. Garrı:

— Gızım saña är getirdim. hızmatında bol — diyipdir. Gızı hem:

— Ata, görmedik, bilmedik yigidime äre barman. Mıhman eken-dä, atdan düşsün — diyipdir. Garrı humı alıp, öyüne girip, gidipdir. Gız bilen oğlan daşda galıpdır. Garrı gatı gısganç adam eken. Ol humuñ hazınasını boşadıp, içini gumdan doldurıp, daş çıkıpdır-da:

— Hây, oğlan, sen meni aldan ekeniñ. Humda altın yok eken. İçi dolı gum eken. Men seniñ yalı garıp yigide gızımı bercek däl. Mıhman hem alcak däl. Öyden yok bol — diyipdir.

Gız atasınıñ betpälidiğini bilyän eken. Ol gidip baryan oğlanıñ ızından yetip:

— Şu baytalı al. Yanyoldaşınıñ şu baytal bolsa, horluk çekmersiñ — diyipdir.

Hallı baytalı idip, yene yola gidipdir. Bir vağtı çölün içine aralaşıpdir. Hälki gızganlı yere baranda, bir yılgınıñ üstünden gelipdir. Ol hem gızgan yalı pır-pır aylanıp dur diyyär. Oğlan pilini alıp, yılgınıñ düybüne urupdır. Bir uranda yılgını çapıpdir, iki uranda, düybünü kövläpdir. Üçünci uranda, humı goparıp alıpdir. Görse, munuñ hem içi hazınadan dolı eken. Oğlan “şundan govı odun bolmaz” diyip, humı baytala yükläp, öyüne gaydıpdir.

Yolda hälki garrı adam yene duş gelipdir. Ol:

— Oğlum, baytalıñ üstünde suvlu hum bara meñzeyär. Suvsap gelyän, bir suv içeli — diyipdir. Hallı:

— Ata, humda suv yok, içi hazınadan dolı — diyen. Bu gezegem garrı:

— Hazına sende näme işlesin. Suvuñdan ber — diyipdir.

Hallı humı baytaldan düşürip, garra görkezipdir. Ol:

— Humı nireden aldıñ? — diyip sorapdır. Hallı humı tapışını aydıp beripdir.

Ol garrı:

— Oğlum, humı tapanıñı hiç kime aytma. Patışa-da eşitmesin. Ol eşitse, humıñı alar. “Yene tap” diyip azara goyar — diyip nesihat edipdir. - Oğlum, öye yör, öyde oturan gızımı bereyin, münüp oturan atımı bereyin. Öy-övzarımıñ barını bereyin — diyip, Hallınıñ razıçılığına hem garaman, onı atına mündürüp öyüne alıp gelipdir.

Garrınıñ gızı yine bularıñ öñünden çıkıp, garşı alıpdr. Ol oğlanı, oğlanam onı tanapdr. Garrı:

— Gızım, saña är getirdim. Hızmatında bol — diyipdr. Gız hem öñküsi yalı:

— Ata, görmedik, bilmedik oğlanıma äre barman. Mıhman eken-dä, atdan düşsün — diyipdr.

Garrı humı alıp, öyüne girip gidipdr. Oğlan başından ötüren vakasını gıza aydıp beripdr. Garrı oña çen humuñ hazınasını boşadıpdır-da, içini gumdan doldurıp, daş çıkıpdır:

— Häy, oğlan, sen meni aldan ekeniñ. Humda altın yok eken. İçi dolı gum eken. Men seniñ yalı garıp yigide gızımı bercek дәl. Mıhman hem alcak дәl. Öyden yok bol — diyip, oğlanı kovupdr.

Gız yine oğlanıñ ızından yetip:

— Şu atı al. Yanyoldaşıñ at bolsa, hor-har bolmarsıñ — diyipdr.

Hallı atı münüp, baytalı idip, yine obasına gelipdr. İki gün dınç alıp, üçülenci günü atını münüp, baytalını ata tirkäp “Ata kesbi - oğla halal” diyip, oduna gidipdr. Köp yörüpdr, az yörüpdr. Bir vağt çölüñ içine aralaşıpdır. Hälki gızganlı-yılğınlı yere baranda, bir yandağın üstünden gelipdr, ol hem gızgandır yılğın yalı pır-pır aylanıp dur diyyär. Oğlan pili alıp yandağın düybüne uran. Bir uranda düybi-süybi bilen goparıp honda zıñan. İkinci uranda öñki humlardan hem ulı bir humı göterip çıkıpdır. Görse, munuñ düybünde nan yalı teğelenip, bir yılan yatan eken. Oğlan “Öñ hazına çıksa aldım, munı hem alayın” diyip, baytalına humı yükläp, atına hem odun yükläp öyüne gaydıpdır. Bu gezek hem öñünden keşbini üytgedip hälki garrı çıkıp:

— Oğlum, suv içeli — diyipdr.

Öñ ät galan oğlan sır bildirmändir:

— Ata, humda suv yok. İçinde hazına bar.

Oğlan humı baytaldan düşürcek bolupdır. İki gezek humlı hazına alan garrı bu gezek oğlana inanıpdır:

— Oğlum, düşürüp azara galma. Sen bir pukara oğlana meñzeyäñ. Men hem pukara. Bir gızım bar. Ay diyseñ ağzı, gün diyseñ gözi bar. On sekiz yaşı bar. On gızıñkıça akıl-huşı bar. Şonı bereyin. Malı-mülkümi, hanı-manımı bereyin. Öye gideli. Hazına tapanıñ patışa eşitse, eliñden tartıp alar. “Yene tap” diyip heläk eder — diyip, Hallınıñ razıçılığına hem garaman, oğlanı ata mündürip, öyüne alıp gidipdir.

Bu gezek hem garrınıñ gızı olarıñ öñünden çıkıp, garşı alıpdır.

Garrı:

— Gızım, saña är getirdim. Hızmatında bol — diyipdir. Gız hem:

— Ata, görmedik, bilmedik oğlanıma äre barman. Mıhman eken-dä, atdan düşsün — diyipdir.

Garrı baytaldan humı düşürip öye girip gidipdir. Oğlan hem gıza başından geçiren vakasını aydıp beripdir. Şol vağt öyden çirkin ses çıkıpdır. Olar öye girseler, husıt garrınıñ ölüp yatanını görüpdirlir.

Hallı yılanı öldürcek bolup, öyüñ içini aladörcük edip başlapdır veli, gız:

— Yılana azar berme. Ol canaver tüys etmeli işi etdi — diyen.

Hallı onuñ aydanına gulak hem gabartman, yılanı gözlöp azara galıpdır. Yöne onı hiç yerden tapmandır. Gız oña:

Yene huma girip yatan bolaymasın — diyen.

Bular hut şeyledir diyen pikir bilen huma seredip görseler, onuñ içi hazınadan dolup durmuş.

“Garıba bağıt gelse, birden geler” diyenleri. Oğlan birden bay bolupdır. Ulus-ilini çağırıp, ulı toy beripdir. Çölden tapan hazınasından köşk saldırıp, gızı ayal edip alıp, maksat-mıradına yetipdir.

2.6. Abdilla Bay

Barda bar eken, yokda yok eken. Baylar hökmürovan zamanında bir garıp bar eken. Onuñ sın-sımmatı biri-birine meñzeş üç oğlı bar eken. Öz ömrüm garıplıkda ötdi. Belki, oğlum bay bolayadı diyen ırım bilen yañkı garıp iñ kiçi oğluna Abdilla bay diyip at goyupdır.

Garıbıñ on sanı yolkısı bar eken. Oları üç oğul gezek-gezeğine bakar eken.

Günlerde bir gün onuñ ulı oğlı yolkı bakıp yörkä, bulut yalı bir gara bela gelip, garıbıñ bir yolkısını iyipdir. Oğlan gara beladan gorkup, burça gısılıp yatıberipdir. Ertesi ortancı oğlı yolkı bakıp yörkä, bulut yalı gara bela gelip, yine bir yolkını iyipdir. Bu oğlan hem gara beladan gorkup, yer bağırtlap yatıberipdir. Garıp yolkılarınıñ yoğalanına gatı gamgın bolupdır. Üçünci gün onuñ kiçi oğlı Abdilla bay:

— Däde, gamgın bolma. Yolkı bakmağa men gideyin. Yolkını hiç zada iydirmäyin — diyipdir. Atası rugsat beripdir.

Abdilla bay yolkıları otlı-sonarlı meydana çıkarıp bakıp başlapdır. Günorta boluberende, günbatar tarapdan bir gara bela ümür yalı bolup geliberipdir. Abdilla bay gara beladan gorkman, tayağını eline alıp duranmış. Gara bela yolkı padasınıñ daşına bir aylananda, Abdillanıñ tayağını eline alanını görüp, ondan kaçanmış. Abdilla bay gara belanıñ söbüğine düşen.

Bu gara bela döv eken. Ol şol gaçıp barşına govağa giripdir. Abdılba bay hem kürsöp govağa giripdir.

Döv:

— Atış gerekmi, tutuş? — diyipdir.

Abdılba bay:

— Atışam, tutuşam atañ başına. Maña ağalarımı gorkuzıp alan yılmalarıñ hunı gerek. Bermeseñ, kelläñi pıtradarın — diyen. “Gurı haybat dövi öldürenmiş” diyenleri. Bu dövüñ hem Abdılba bayıñ gurı haybatından sussı basılıpdir:

— Ay diyseñ ağzı bar, gün diyseñ gözi bar. Ovadanlıkda yedi aşıkdan ötüren bir gızım bar. Şonı bereyin. Gızımı al, canımı alma — diyip yalbarıpdir.

Abdılba bay bir deñziñ gırasında çadır tutup, dövüñ gızı bilen boluberipdir. Ol gız peri eken. Äriniñ gözüne üzümiñ suvı yalı ovadan gız bolyan, gicesine ütük-ütük tüyli tazı bolyan bu peri Abdılba baya hezil beren.

İndi habarı kimden al, şol yurduñ patışasından al. Patışa dört pasılda dört gezek şıkara çıkar eken. Günlerde bir gün ol vezir-vekillerini, ähli ulamalarını, köşk emeldarlarını yanına alıp, ava çıkıpdir. Av avlap yörşüne onuñ yolu Abdılba bayıñ çatmasıñ üstünden düşüpdir. Şol gün çolarak yer bolandan soñ, peri tazı keşbine girmän eken. Patışa Abdılba bayıñ ovadan ayalını görüp, oña aşık bolupdir. Köşgüne barıp: “Patışa mınasıp perini öyünde saklayan akmak kim? Asmana çıkan bolsa ayağından tartıp, yere giren bolsa gulağından çekip çıkarıñ-da, derhal tapıp getiriñ” diyip, çapar iberipdir. Çapar baranda, Abdılba bay avda eken. Çaparlar avda yören yerinden Abdılba bayı tutup, köşge alıp baran. Abdılba bay patışanıñ nâme üçin çağırıyandığını bilmeyärmış. Patışa bolsa onuñ arzı-halına garaman, ur-tut zındana taşladan. Vezir-vekiller, ulamalar munı unamandır. Olar:

— Patışahım, beytmek sizi abraydan dışışer. Onı boşat-da, yerine yetirip bolmacak kın işi buyur. Yerine yetirip bilmez. şondan soñ dara assañam bolar, zındana tařlasañam bolar. Yurtdan çıkarıp kovsañ hem hakiñ bardır. Ayalı z ayağı bilen yrp, křgñe gelir — diyip maslahat beripdirler. Olariñ aydanı patıřanıñ gvniñden turan. Ol Abdilla bayı zındandan çıkarıp:

— Maña başlığı teletinden, gonc gumdan tikilen diğı getir. zñ tik, satın al, oğrulap al, öz iřiñ. Getirseñ, sılağıñ yeter. Getirmeseñ başını ölümli, malıñ talañlı — diyipdir.

Abdilla bay gözyaş döküp, ayalınıñ yanına gelen.

Perizat ayalı:

— Nme boldı? Gzyařıñ gl yzñi soldurıpdır? — diyip sorapdır. Abdilla bay patıřanıñ şertini ganını yere damdırman aydıp beripdir.

Peri:

— Patışa maña aşık bolandır. Seniñ başına yetip, meni alcak bolyandır. Bar-da kırk gün mhlet sora. Kırk günlük iyer-içer yalı zat bersin — diyip, Abdilla bayıñ gvniñi cay edip, kşge iberen.

Abdilla bay kşkden iyer-içer yalı zat getiren. Peri ayalı bilen otuz bş gün dvran süren. Otuz altıncı güni ayalı:

— Eliñe elek alıp, tulpara mn-de onı ugruna goyber. Ol kp apar. Ahır bir yere barıp durar. Ursañam, tulpar yerinden butnamaz. şol yerden toprak alıp, kırk gezek ele-de, elenen toprağı yanıma getir. dik tikip bereyin — diyip, Abdilla bayı tulpara mündürip, yola salıpdır. Tulpar apa-çapa, gara der bolup, bir yerde duranmış.

Abdilla bay tulparıñ duran yerinden toprak alıp, kırk gezek eländen soñ, halta salıp, ayalına getirip beren. Ayalı toprağı öz süydi bilen garıp, yugran. Yugrumı yeten palçığı teletin yalı eden. Otuz dokuzıncı günü başlığı teletinden, goncı toprakdan edilen ädiğı tayyarlap, Abdilla baya beren. Ol kırkıncı günü irden ädiğı patışanıñ öñüne taşlapdır. Şert bitenden soñ, patışa nätsin. Ağzını-da açıp bilmändir. Abdilla hem ölümde sııp, öyüne gaydı berenmiş.

Patışa ara gün salıp, Abdilla bayı yene köşge çağırar. Ol:

— Bir at getir. Onuñ yetmiş iki sınası bolsun. Oña yetmiş iki dişli merdivan goyup çıkıyan bolsun. Yetmiş iki hünäri hem bolsun — diyip, bir topar bolsunı üstüne yükläp, kırk gün möhlet berip, azığı bilen Abdillanı öyüne ugradan.

Görence Abdillañız. Ol yene gözyaş döküp öyüne gelen. Ayalı:

— Gaygı-gam çekme. Bu işiñ hem alacı bolar, är can, gel dövrän süreli — diyip, gövünlik beren.

Olar otuz baş gün ayşı-eşretde, keypi-sapada bolanlar. Otuz altıncı günü ayalı:

— Meniñ döv dädeñiñ yetmiş iki ussası bar. Olarıñ her haysı atıñ bir hünäriñi bilyär. Atıñ yetmiş iki sınasını hünäri bilen yasamağı başıyar. Tulparı mün-de, “Niredesiñ pılan dövüñ yurdı” diyip, bas gamça. Dädem işiñi bitirip berer — diyyär.

Abdilla bay ayalnıñ aydışı yalı, tulparı münüp, dövüñ yurduna baryar. Döve başından geçen vakasını, patışanıñ şertini aydıp beryär. Döv ussalarını çağırıp “Yetmiş iki hünärlı, yetmiş iki sınalı atı yasañ” diyyär.

Ussalar dövüñ aydışıñdanam artık edip at yasanlar. Abdilla otuz dokuzıncı günü öyüne barıp, kırkıncı günü ir bilen patışanıñ köşgüne tarap yola düşen. Köşge yetmäğe az galanda, bir guş gelip onuñ depesine gonupdır. Depesine guş gonup

görmedik adam özüne belli, Abdilla bay tışginip, guşı şunça kovcak bolyar. Guş uçmayar. Ol kovcak bolyar, guş uçmayar. Ay, garaz, ol depesiniñ guşı bilen belent köşge giryär. Halayık Abdillanı atdan göterip düşürüp, şa tagtına mündüryär. Eşidip otursak, Abdilla bay giden günü patışa dümevläp ölen eken. Şondan bäre patıшалıkdakı adamlar her gün üyşüp, döwlet guşunu uçuryan ekenler. Abdilla bayıñ kellesine gonan guş hem döwlet guşı eken.

İne şeydip, iki baytalıñ hununu alcak diyip çıkan Abdilla bayımız patışa bolup, yedi gice-gündiz toy beripdir. Ol toydan iyen dok, içen esrik bolup gitdi diyselerem, biziñ Alabaya-ha yekece süñkem yetmändir.

2.7. Akıllı Gız

Bir bar eken, bir yok eken, gadım zamanda Rum diyen yurtda, ay diyseñ ağzı bar, gün diyseñ gözi bar, on sekiz yaş dolduran bir gız bar eken. Bu yurtda payhası, görmeğeyliğı, zehini bilen şol gızdan öñe geçyän ne erkek, ne-de zenan bar eken.

Gövher hırıdarsız bolarmı? Bu gövheriñ hem hırıdarı köp bolupdır. Alısdan-yakından gelen men diyen yigitler gızı özüniñ törüne geçirmäğe sınanışpdırlar. Emma gızıñ şerti ağır eken. Onı yerine yetirip bilmän, iki cahan avarası bolan yigitler arman bilen gelen ızlarına gaydıpdırlar. Rum yurdınıñ köpi geçip azı galan, yaşı altmışı sermäp baryan bir patışası bar eken. Bu-da, günlerde bir gün, ınsabından yokarı geçip, gıza aşık bolupdır. Sähetli günü şu gündür diyip, şenbe günü vezir-vekillerini gızıñ öyüne savçılığa iberipdir. Gız onuñ savçılarına:

— Patışa ulı yurduñ eyesidir. Men oña yönekey şert goycak. Ol on sekiz öküzçe, yigrimi baş öküz, altmış nogta, yetmiş agta ibersin. Şu zatları tapıp getiren günü, patışa äre çıkcak — diyip aydan.

Savçılar gızıñ aydan zatlarını derhal tapıp, patışanıñ yanına gelipdirler-de:

— Patışahım, gız-a size öñden aşık eken. “Patışa on sekiz öküzçe, yigrimi baş öküz, altmış nogta, yetmiş agta bersin. şu zatlari getiren günü oña ayal bolcak” diyip aytdı. Yañıñıza gelmänkäk, gızıñ aydan zatlarını yurttan yıgnadık. Patışahım, toyı tutuber— diyipdirler.

Köp çarşenbäni başdan geçiren patışa, danalarınñ maslahatlarınıdan gulağı ganan patışa gızıñ şartınıñ düybünüñ çöplüdiğine akıl yetiripdir. Ol yüzleri otda daglanan kelle yalı yırşarıp duran vezir-vekillerine:

— Gız kın şart goyan eken. Ol içden urupdır. Gızıñ on sekiz öküzçe diydiğı, “Patışa on sekiz yaşında bolsadı” diydiğı. Yigrimi baş öküz diydiğı, “İñ bolmanda yigrimi baş yaşı bolsadı. şol yaşıda adam garadan gaytmaz bolyandır” diydiğı. Altmış nogtasam “Patışa altmış yaşıdır. Ol nogtalanın garrı öküz yalıdır” diydiğı. Yetmiş agta diydiğem, “Ol garrap yetmişe yeter. Ondın soñ ol biçilen agta öküze döner” diydiğı — diyip, gızıñ salgıdınıñ manısını çözläpdir. Yırşarıp duran vezir-vekilleriñ yüzü bu sözi eşidip, üç yuvlan ak esgä dönüpdür. Olar iki eplenip gaytmak bilen bolupdırlar.

Patışa patışa bolyar. Gızdan umıdını üzen patışa, garrılığını boynuna alan patışa günlerde bir gün: “Maña nesip etmedik gırnak gınanıp ölsün” diyip, onı zor bilen başga bir yurduñ patıçasına satıp goyberipdir. Bu patışa-da zalımlıkda Rum patışasınıdan kem galarlı däl eken. Ol gız getirileninden onı yanına çağırıp:

— Men bir yıllık ava-şikara gitcek. Maña şu bir yılda özümden bir oğul doğrup ber. şu möhletde suv atından bolan baytalımam ava müncek atımdan hövre goyulman taylasın. şertim yerine yetse, seni ayal edip saklacak. Yerine yetmese öldürcek — diyip, vezir-vekilleri bilen çöle çıkıp gidipdir. Bu gıza-da kırk gızıñ görki, kırk dananıñ akılı barmış. Bu-da iycek-içcek azık-tüvlüğünü alıp, kırk

kenizinem ızına tirkäp, bularıñ ızından at salıpdır. “Patışanıñ yolu şu yerden düşse gerek” diyip, çölüñ bir yerinde çadır gurap, kenizleri bilen saz-söhbette boluberipdirler.

Av-avlap mes bolup yören patışanıñ yolu sähetli günü çölüñ içinde gurlan çadırlarıñ üstünden düşüpdür. Görse, kırk sanı ak çadır, kırk sanı ak çadırıñ ortasında gızıl-elvan ulı çadır, ulı çadırıñ töveriğinde kırk sanı al-elvan geynen keniz, kırk keniziñ ortasında gızıl çoğ yalı bolup oturan yüzi perdeli ovadan gız. Patışa, bu ahvala gözi düşenden, sarsañ bolup, akıl-huşunu yitirip duruberen. Bir vağt huşunu cempläp özüne gelen. Atdan at gaytarım yerde düşüp, gızlara edep bilen iki eplenip salam beren. Gız onuñ salamını alıp, kenizlere mihmanları hezzetlemeği buyrupdır. Suv içim salımda ir-iymişin seresi, çakırdır şerabın yitisi orta goylupdır. İylip, içilip, mes bolnupdır. Patışa gaydanda, gızları öz çadırına mihmançılığa çağırıpdır.

“Çağırılan yere erinme, çağırılmadık yerde görünme” diyen nakıla eyeren gız aydılan günü, çäş vağtı kenizlerini alıp, patışanıñka mihmançılığa baran. Mihmançılık diyseñ, govı geçipdir. Patışa tutan avlarından dürli-dümen tağamlar tayyarladıp, gızlara hödür edipdir. Soñra keypi kök bolan patışa bilen gız küşt oynapdırlar. Patışa:

— Kim küştde yeñilse, bir gice mihman bolmalı. Yeñlen yeñeniñ ıgtıyarında bolmalı — diyip şart edipdir. Gıza-da gereği şol eken. Ol razılık berip, oyunda yeñlen bolupdır-da, şol gice patışa bilen bile yatıpdır. Payhaslı gız, hüşgär gız patışanıñ gövher moncuğını belgi üçin alıp, ıkcam yerde gizläpdür. Kenizlerem suv atından bolan baytalı patışanıñ atına hövre goyupdırlar. Bu yagday birnäçe gün gaytalanıpdır.

Maksadına yeten gız bir gün köşge dolanıpdır. Patışa bolsa bu tilsimden habarsız bir yıllap çölde gezipdir.

Bir yıl geçipdir. Patışa avdan yurduna dolanıp, gızdan habar alıpdir. Görse, gız oğul dogrupdır, baytalı taylapdır. Munı gören patışa akıl-huşunu yitirip, gahar-gazaba münüpdır. “Cellat” diyip gıgırıpdir. Cellat derhal bolupdır. şol vağt kenizlerin baştutanı orta düşüp, bolan işleri birin-birin patışa aydıpdır. Patışa patışa bolyar, özi-de münkür, hem zalım bolyar. Ol inanmandır. şol vağt gız:

— Bile yatan ikinci gicemiz, münkürlük etceğini bilip, belgi üçin sizden şu gövher daşı alıpdım — diyipdir-de, patışanın gövherini çıkarıp öñünde goyupdır. Zalım patışa emele çolaşıp, gıza boyun bolmalı bolupdır.

2.8. Bağtılı Kel

Bir bar eken, bir yok eken, gadım zamanda bir patışa bar eken. Onuñ bir almanı üç bölen dek, boyı yetip oturan üç sanı ovadan gızı bar eken.

Günlerde bir gün üç gız üç yerden: “Dädem bizi yadından çıkardı. Biz yetişdik. Eydip-beydip yetişendiğimizi dädemize bildireli” diyip maslahat edipdirler. Yaş gızların mashalatının başı govuşyarmı? Olar bir çukura tükürüp bilmän, şaherin çetinde yaşayan mekgar kempirin yanına barıp, maksatlarını beyan edipdirler. Köpi gören bu kempir, Göroğlının atını oğurlan kempirin hilindenmiş. Ol gızların arzını diñläp:

— Bu işi etmek maña suv içen yalı ap-añsat. Kenizlere bazardan üç gavun aldırmalı. Gavunların biri aka bişen, ikincisi bişip ötüşeñkirlän, üçüncisi yañı bişen bolmalı. Gavunları patışa “gızlarıñdan sovgat” diyip eltip bereris. İyip görüp, siziñ yetişendiğini bili — diyip, maslahatı bir yere cemlän.

Gızlar yedi çarşenbäni başından geçiren kempirin aydışı yalı, bazardan üç gavunu satın alıp, dädesine sovgat edipdirler. Patışa ulı gızının gavunını kesdiren. Gavun acap, iyer yalı bolman eken. Ortancı gızının gavunını kesdiren. Gavun yañı

acap başlan eken. Patışa: “Bü-de ötüŝen eken Üçünci gızımıñ iberen gavunını yarıñ” diyen. Kiçi gızımıñ gavunı yañı bişen süyci gavun eken. Patışa gavunı hezil edip iyen. Doyansoñ vezirden “Gavunlar nâme üçin beyle” diyip soran. Vezire can gaygı. Ol: “Bir çemçe ganımı geçseñ aydayın” diyen. Patışa “Ayt. Geçdim” diyen.

— Patışahım, üç gavun üç gızıñ yetişendiğini bildiryâr. Ulı gızıñız ötüŝip gidipdir. Ortancı gızıñız hem ötüŝüp başlapdır. Kiçi gızıñızın men diyen vağı, ol-da yetişipdir. Olar özleriniñ yetişendiğini aytmak üçin üç gavunı size sovgat edipdir.

Patışa derhal rayatlığındaki âhli yigitleri hatara durzup, gızlarını çağırıpdir. Oların hersiniñ eline bir alma berip: “Halan yigidiñizi uruñ. Uran yigidiñize toy edip bercek. Mal-mülkden, bar-barcadan, patıŝalıktan yetcek hakınızam bercek” diyen.

Ulı gızı veziriñ oğlunı, ortancı gızı beğiniñ oğlunı alma bilen urupdır. Patışa şolbada iki gızına iki yerden ak öy dikip beripdir. Patıŝalıktan yetdik hakını beripdir.

Körpe gızı duran yigitleriñ birini hem urmandır. Patışa vezirinden:

— Galan adam barmı? — diyip sorapdır.

— Yer sürüp yören bir kel oğlan galdı.

— Onam getiriñ.

Patışalıkda kın iş yok. Keliñ yakasından tutup, südenekledip, yigitleriñ duran yerine getiripdirler. Gız alma bilen kel oğlanı uran. Ŗertden dânip bolyarmı? Patışa ot bolup yanıpdir, köyüpdır. Yanmakdan-köymekden ne peyda, bolcak iş bolandan soñ, gızını kele beripdir. Yöne olara ak öy tutup bermändır, patıŝalıktan yetdik hakını hem bermändır. “Nirede gün görseñiz şonda görüñ” diyip, hantarhan edip, kovup goyberipdir. Kel, gızı alıp, çatmasına gaydıpdır.

Gız âtiyaçlı gız eken. Ol oğlanı govı yuvundırıp, arassa eşik geydiripdir. Kelem yönekey kel dâl eken, hıslatlı kel eken, hikmetli kel eken. Ol Süleyman

pıǵamber yalı ähli canlı-candarıñ diline düşünyän eken. Kel ava gidip av getiren, gız bişirip beren. Şeydip bular gününü görüberen.

Patışanıñ ulı iki giyevi garnını gaşap, “alma biş, aǵzıma düş” diyip, käte bir ava gidip, mes gününü gören. Patışa-da bu giyevlerine serpay-sovgat berip duran.

Günlerde bir gün patışa iki ulı giyevlerine:

— Şu günler meniñ gövnüm av etini küyseyär. Derrev atlanıñ-da, üç-dört sanı keyik urup geliñ — diyip, oları çöle ugradan. Munı eşiden kel giyev hem olarıñ ızından kovup yetenmiş.

İki bacası keli görüp:

— Av ganlı bolmadı. Patışanıñ yanına boş barmak biziñ üçin ölüm bilen barabar. Gayrat et-de, bir-iki sanı keyik avlap ber, baca han — diyip zeyrenipdir. Kel oǵlan:

— Av avlap bercek. Yöne avı meniñ berendiǵım belli bolar yalı, size tagma bascak. Şuña razımsıñız? — diyip soran. Olar “razı” diyipdirler.

Kel ulı bacalarınıñ gursaǵına öz tagmasını basıp, keyikleri çağırıpdir. Bir topar keyik gelipdir. Oǵlan:

— Gereǵıñızı alıñ — diyipdir.

Giyevleri “av ganlı boldı-ha, av ganlı boldı” diyşip, öylerine gelen. Nahar tayyar bolanda, patışanı mıhmançılıǵa çağıran. Patışa keyik etinden tayyarlanan nıǵmatları hezil edip iyen. Gaytcak vaǵtı iki giyevsine serpay yapan.

Yöne şundan soñ patışanıñ ulı iki giyevsi ava gitmäǵe çekinipdir. Özleri-hä av avlap bilcek däl. Kiçi bacasından alsa-da, tagma bascak. Olar alaçsız öylerinden çıkman yatıberipdir. Goy bular öylerinde yatıbersin. İndi habarı patışadan alalıñ.

Günlerde bir gün patıſa ulı giyevlerinden akılık bolmansoñ, kii gızınıñ tileyi bilen gızıklanıpdır. Veziri:

— Ola-ha kel bilen ep-endamlı yaſap yr — diyipdir.

Patıſa kii giyevlerine mıhmanılığa bararman bolupdır. Gızı drli guſuñ etinden drli tağam tayyarlapdır. Patıſa naharları tağam bilen iyip otrıka, palavıñ aſağından at tezeğı ıkıpdır.

— Nme in palavdan at tezeğı ıkdı? — diyip, giyevsinden sorapdır. Oña derek gızı coğap beripdir:

— Oturan yeriñ at yatağı bolar-da, tezek ıkmazmı?

— Ulı giyevlerimiñ naharından-ha at tezeğı ıkanok — diyip, ſa nğilediğini bildiripdir.

Bu gezek oña giyevsi coğap beripdir:

— Olar-ha meniñ gullarım. ſeyle bolsa-da, siziñ hemayatiñızda bolelin yaſayarlar.

— O nhili seniñ guluñ?

— Atam, inanmazılık etseñiz, oları yalañalap, gursaklarına serediñ. Meniñ tagmam bardır.

Patıſalıkda iſ kınmı? Patıſa derhal ulı iki giyevsini getirdip, yalañaladıpdır. Görseler aydıſı yalı, ikisinde-de kel oğlanıñ tagması barmıſ. Patıſa:

— Av avlap bilmn, bularıñ avını alıp mıhmanılığa çağırın ekeniñiz. Maña siz yalı gul giyev gerek dl. Gaydıp gözüme grnmn. Grnyseñizem deriñizi soyup, içine saman dıkarın — diyip kovup goyberipdir.

Patıſalar, kimiñ daſı ağır bolsa, ſol tarapa geeğen bolyar. Bu patıſa hem ulı giyevlerinden añsat geçip, kii gızı bilen giyevsini kſgne alıp gaydıpdır. Kel

oğlanın bağı getirip, patışanın inamdar adamlarının biri bolanmış. Kim bilyâr çınmı ya-da yalanmı, soñ ol patışa bolupmışam diyyärler.

2.9. Bilgir Garıp

Gadım zamanda bir är-ayal bolup, olar cuda garıp yaşar ekenler. Mecalsız garrı ayalnı yanına çağırıp:

— Keyvanı, bu açlık diyen belanın alacını tapmasak bolcak däl. “Açlık bir gün akılıñı alar, iklinci gün canını alar” diyipdirler. Maslahat ber, mundan nädip dınmak bolar? — diyip sorapdır.

Ayalı hem:

— Mollalar kitaba sereden bolup ili çürekeyär. Biz hem sınanıp görelı. Belki çörek bolayadı-da. Sen bir köne kitap tap. Şonuñ yüzüne seret-de, biler-bilmez samraber. Men: “Ärim arkalı bolupdır. Aydanı aydan yerinde, diyeni diyen yerinde. Ötesi, geçeni, gelceğı, şu günü bilip otır” diyip, eşidyän gulak bolsa aydayın. Ana, soñ nämelerin bolyandığını özüñ görersiñ” — diyipdir.

Aç adam özüne belli, nâme aytasañ ınacak. Kempiriñ aydanı oña düşüpdır. Ol tekcede çañ basıp yatan bir köne kitabı alıpdır-da, onı kâ terslin, kâ oñlın tutup, ağzına gelenini samrap başlapdır.

Ayalı hem il arasına aylanıp, köçe diymän, öydür çatma diymän, birme-bir girip, äriñ arkalı bolanını, bu dünyaniñ ötenini-geçenini, gelceğini, şu gününü nagt bilip oturandığını aydıpdır.

İne onsoñ ayda-yılda kesekiniñ ayağı düşmedik garıp kümäniñ gel-ğidi gün geçdiğıçe köpelip başlapdır. Çar tarapdan gelyän adamlar elleri boş gelmändır. Ol yumurtgalı, çörekli, süyculi, çaylı, goyundur geçili gelen adamlara pal açıp beripdir. Garaz şol kümä ayak basan adam nârazı bolup gitmändır. Bağtına onuñ atan palam

dogrı düşüp dur diyyär. Sanlı gün mundan öñ iymäğe yarma tapman oturan garıp bu gün mal-hallı orta bay bolupdır.

Garıp birden bay bolsa, üstesine-de bilgir bolsa geñ bolar eken. Bu garıbıñ bilgirliğı hakkındaki mış-mış ağızdan-ağza, dilden-dile ötüp obama-oba yayrap gidiberipdir. Gepi boğup bolyarmı? Garıbıñ tebipliğı hakkındaki habar hem şeyle bolupdır. Ol ahırı yurduñ patıçasına barıp yetipdir. Patışa şeyle habarı eşidip tagtda dek oturur öydyäñizmi? Onuñ garıbı sınağ göresi gelipdir. Bilse, yanında alıp galası, bilmesine hem eli gicäp iş tapman oturan peşçaplara beresi gelipdir. Yasavullarına öyünde pal atıp oturan garıbı getiripdir.

Köşk görmedik garıp, haşamlı cayı, patıшалık tutumı görmedik garıp patıšanu görenden bir gızım bolup durupdır. Ol ayağını şunça dogrı tutcak bolyarmışın veli, bolmayarmışın. Yöne titräp durmuşın. Patışa bu bilgici nädip sınacağını bilmän durka, bir kenizek gelip yuvaşlık bilen onuñ gulağına: “Bibimiziñ gövher yüzüğü yitirim boldı” diyen. Bu habarı eşiden şa:

— Ey, bilgic, şu gün biziñ gızımızıñ gımmatbahalı yüzüğü yitdi. Şonı kimiñ alandığını bilseñ, ölinçäñ iycek-içceğini patıшалıkdan. Bilmesineñ başın ölümli, malıñ talañlı — diyen. Garıp görgülü alcırap: “Bä, patıšanu bıncalık eder yalı ol nähili yüzükkä?” diyip, gımmatbahalı daşlarıñ adını añından geçirip başlapdır. İçinden yakut, nağıl, mercen, dür diyip duran garıp birden “gövher” diyip, bu daşıñ adını sesli aydanını duyman galıpdır. Edil şol vağt şanıñ gızınıñ yüzüğünü oğurlan Gövher atlı keniz hem “Bu bilgici gatı övyärler veli, ol yüzüğün mendediğini bilermikä ya bilmezmikä?” diyip, gorkup, şa bilen bilgiciñ arkasındaki gürrüñe diñ salıp yören eken. Ol bilgiciñ öz adını tutanını eşidip, garañkı düşenden soñ, yanına gelipdir-de, yüzüğü onuñ öñünde goyup, yalbarmağa başlapdır:

— Ey mähriban goca, “Dokluk nâme diydirmez, açlık nâme iydirmez” diyipdirler. Atam-enem, neresse ciğilerim aç yatıp, aç turup yörensoñ, şu işe baş goşdum. Munı-da siz bildiñiz. İndi meniñ ıkbalım seniñ elinde. Yalkasañ yazı, gargasañ gışı görerin. Yöne garıp-gasarıñ gününü göz önünde tutup iş göreveri — diyipdir. Garıp bilgiç oña:

— Köşeğim, maña patışanıñ yüz mün yüzüğinden-de, onuñ gızından-da, özünden-de sen ezizsiñ. Gam iyme-de, yüzüğü hamıra dolap, köşkdäki hindi tovuklarıñ horazına iydır — diyen. Yüzüğü tapmak için kırk gün purıca alan garrı ertiri şanıñ huzurına barıp:

— Patışahım, yitiği tapdık. Yüzüğü gızıñız daş çıkanda kaçırıpdir. Köşgün tövereğinde gezip yören hindi tovuklarıñızın horazı bolsa onı yuvdıpdır — diyenmiş. Horazı soyup görseler, doğrudan hem yüzük onuñ daşlığında yatırmış. Patışa munuñ bilen kanağat etmân, sinap görmek için bilgici yine köşge çağırıpdir. Ol gelmänkä, çekirtgelerden birnäçesini emeldarlarıñ elinde gizledipdir.

Bu gezek nädip sıparkam diyip, garıp yaydana-yaydana gapından girende şa:

— Hanı, garıp, bări gel — diyipdir. Garıp yanına barıpdir. Patışa bir gırada duran iki emeldarını görkezip:

— Şu adamlarıñ elinde nâme bar? Şonı bilseñ iyceğün, içceğün patışalıkdan. Özüñem han-tarhansıñ. Meniñ yakın adamım bolarsıñ. Bilneseñ başıñ ölümli, malıñ talañlı — diyip, bir çetde oturan eli aypaltalı peşcabı görkezipdir.

Garıp duran adamlarıñ o yanına gezip seredipdir, bu yanına gezip seredipdir. Elllerinde gizlän zatlarıñın nâmediğini añlap bilmändir. Ahır duran adamlardan:

— Eliñizdäki zadıñ supatı nähili? — diyip sorapdır.

Olar:

— Sarırak, gögräk, biziñ yurtda yograk — diyipdirler.

— Öydeçimi, düzdeçi?

— Düzdeçi.

— Canlımı-cansız?

— Canlı.

Garıp elindäki bilgiç kitabını açan bolyar. Gözüni süzüp bir zatlar okan bolyar. ay, garaz, eydyär, beydyär, güymenip, olarıñ elinde näme bardıgını bilcek bolyar. Eli-yüzi kitapda, gözi dik duran adamlarıñ elinde. Birden ol adamlarıñ biriniñ elinde çalaca kellesi çıkıp duran çekirtgeni görüyär.

Garıp barmağını yañkı adama tarap uzadıp, yüzünü bolsa ters tutup:

— Tagsır, ol adamda-ha, çekirtge bar — diyyär.

— Galanlarında näme bar?

Garıp oylanıp yine bilgiç kitabını açan bolupdır. Yüzi-eli kitapda, gözi galan adamlarıñ elinde. “Be, bu biziñ emeldarbaşımıñ elindäki çekirtgäni nädip bildikä?” diyip, duran beyleki emeldar hem elini çala açayıdır.

Garıbam öñki hareketini edip:

— Tagsır, ol adamda-da, çekirtge bar — diyipdir.

Şeydip ol adamlarıñ elindäkini bilipdir.

Patışa:

— Sen ähli adamıñ elindäki zadı bildiñ. Hanı, ayt. Meniñ elimde näme bar?

— diyip sorapdır.

Garıp “Näme bolsa şol bolsun” diyäğe-de:

— Tagsır, siz hem bir çekirtgäni eliñize gısan ekeniñiz — diyipdir.

Garıbıñ aydanı dogrı bolup çıkıpdır.

— Bildiñ, bildiñ. Men patısalık süren kırk yılımda seniñ yalı bilgiç palça duşmadım. İyceğiñ, içceğiñ patısalıkdan. Meniñ baş bilgicim bolarsıñ. Sen şu köşkde han-tarhan — diyip, patışa oña sılag-serpay edipdir.

Garıp kempiri bilen köşge göçüp gelip, patışanıñ baş bilgici bolupdır. Bağtına bu yerde hem garıbıñ aydanı dogrı bolup duranmışın.

Günlerde bir gün patışanıñ kerveni sövda etmek üçin uzak yurda yola düşüpdür. Olar gidip baryarka üç-dört düye yitipdir. Düyeleri köp vağt gözläpdirler. Hiç yerden tapmandırlar. Kervenbaşı üsti gımmatbaha yüklü düyelerini yitendiğini patışa habar beripdir. Patışa bu gezek garıp dınç alsın diyen pikir bilen beyleki palçılarına pal atdırıpdir. Olarını aydan yerinden düyeleri hiç tapmandırlar. Ahırı patışa baş bilgice yüzlenipdir. Ol kitaba sereden bolup:

— Düyeler kervenden üzülen yerinde otlap yörler. Yoluñ sag gırasındadır — diyipdir.

Bu gezeğem garıbıñ bağı çüvyär. Düyeleri palçınıñ aydan yerinden tapyarlar. Patışa bir eyyäm ulı bay bolan bilgice köp engam beryär.

Şeydip gün ızından gün geçyär. Yañkı bilgiç bir gün öyüne baranda kempirini yanına çağırıp:

— Keyvanı, meniñ şu edyän işlerim telek. Telek iş bolsa adamı ir-u-giç agsadar. Bu işiñ bir gün üsti açılar. Candan cıda düşeris. O dünyäde hem dovzahda yanarıs. Govusı şu işden vağı barka el çekeli. Hudaya şükür, indi yetmez zadımız yok, bay bolduk. Iranmaz dövletimiz bar. Bir maslahat ber. Şu peläket kespden nädip dınıp bolar? — diyipdir.

Ayalı:

— Vah, “Yagşılığa yetmek kın, yamanlığa yetmek ap-añsat” diyipdirler. Bu iş öñküdenem añsat. Eyle bolsa, sen yüzi-gözüne gazan garasını sür-de, eğin-başını hapala. Men ile çıkıp, öñküm yalı obama-oba, hovluma hovlı aylanıp, ärim yolunu urdurıdır. Şeytan kakıdır, al urupdır. Aydanı tersine bolup dur diyerin. Şeytsem, bu gapa adam ızı düşmez. Patışa hem hiç zat etmez — diyip akıl beripdir.

Garıp ayalınıñ aydışı yalı, yüz-gözüne gara çalıp, eğin-başını hapalapdır. Özem samrap, şıh-porhan yalı yöne ağzını köpürçikledip otır diyyär.

Kempir bolsa ile çıkıp, garrını şeyle bir garalıdır, hatda mañlayına çekize çalsañam ağarmaz yalı edipdir. Bu habar ile yaylapdır. Ayak ızı kemelipdir. Yöne patışa muña inanmandır. Zol baş bilgici çağırıp, maslahat salıberipdir. Garrı ahırı bolmacağını bilipdir. Garañkı gicelerin birinde ol: “Patışa gudrat görkezmesem bolcak däl. Şeytmesem, hiç bu dälidiğime inananok. İlki patışadan başlamalı eken” diyip, yüz-gözüne geçi yağı goşulan garanı gaytadan sürüp, köşge barıpdır. Patışa biri alayarmıka diyip, altın sekisini tagtın yanına getirdip, uklap yatır eken. Garrı, sen yok, men yok, patışanı oyatmak yok, barıp ukrap yatan adamı süyräp başlapdır. Ozal süyrelmedik adam, ıssı yorgandan zor bilen çıkarılmadık adam özüne belli, patışa şol vağt oyanıpdır. Garıp: “İndi meniñ hakıkı palçı dälidiğime patışa inanmam kim inansın” diyip, pikir övrüp durka yer titräpdür veli, altın tagt ağdarılıp, aşak gaydıdır. Bu zatlara akıl yetirip bilmedik patışa özünüñ baş bilgicine azgırılıdır:

— Ey, akmak, canıñdan irdiñmi? Näme üçin meni yatan yerimden süyräp, yere düşürdiñ?

Garrı özünüñ köşge näme üçin gelendiğini yañı bilip:

— Vah, tagsır, Eğer men gelmedik bolsam yurt, halk akıllı-parasatlı patışadan cıda düşerdi. Men yılı öyde yatırdım. Siziñ başınıza bela inceğini duydum-da,

geynip-geyinmân şu durşuma ılgadım. Hernä sakçılar yatan eken. Zordan seni tagtıñ aşağından ayırıp yetişdim. Ana görüñ, tagsır, yatan tagta sekiñ, kül-uşak boldı — diyipdir.

İkbaldan sıpma yok. Şeydip, aç-yalañaç gezip yören yañkı garıp yine palçılığında galıpdır hem-de akmak zamanasınıñ bay adamına övrülip, boletin yaşap başlapdır.

2.10. Yetim Oğlan - Bir Gün Görseñ Bitin Oğlan

Bir bar eken, bir yok eken, gadım zamanda kellesinde yekece gıl galmadık şıdırma kel bar eken. Özi-de yetim eken. Kimiñ öyüne barsa, “Kelim, kelim getirdi, ili bergä batırdı” diyip, onı kovup goyberer ekenler. Kel bu bolşundan halıs iripdir. Ol bir gün yokarı seredip:

— Yer berseñ, mal berseñ, bir öycağaz salıp, gapısından maya yalı gelin gerizseñ, şu kelim dep bolardı, iliñ gepi nep bolardı — diyip, hundaydan dileg edipdir. Yetim oğlan bir gün garaşıpdır, iki gün garaşıpdır, hepde, ay garaşıpdır. Hundaydan ne mal gelipdir, ne öy salnıpdır, ne-de maya yalı gelin ylgırıp yanına gelipdir. Gayta gızlar-da onuñ üstünden gülüp başlapdırlar. Oğlan il-günden yaradandan nârazı bolup, obadan çıkıp gidipdir. Ol az yörüpdır, şövür çekip, köp yörüpdır, sâhetli günün birinde odun-çöpsüz, suv-sölsüz bir çöli söküp geçmeli bolupdır. Çöl çöl bolyar, oğlan-da oğlan. Ol bir yere baranda, yadap, suvsuzlıktan ağzı kepäp, uka gidipdir. Yatırka düş görüpdır. Düşünde ak sakallı, ak donlı bir goca kişi gelip:

— Tur, oğlum, seniñem miradıña yeter vağtıñ boldı. Pılan yerde bir köl bardır. Şol köle bir topar kepderi gelip, suv içip gider. Ondan soñ üç sanı kepderi geler-de, bir silkinip, gıza övrüler. Olar suva düşüp yörkä, kiçi gızıñ eşigini gizle. Ol: “İsleğiñi ayt” diyer. Sen: “Maña ayal bol. bolmasa eşigini bercek däl” diy. Bağtıñı şol gızdan

gözle — diyipdir. Oğlan yerinden turup, daş-tövereğine seredip, gocanı gözläpdir. Onı tapmandır.

Oğlan çay-suv içip, gocanıñ aydan kölünü tapıdır. Bir vağt bir topar kepderi köle suva gelipdir. Olar suv içip gidenden soñ, üç sanı kepderi gelip, gıza övrülipdir-de, suva düşüp başlapdır. Oğlan, gızlar oyna mazalı gızan mahalı, kiçi gızıñ eşiğini alıp, gayım gizläpdir. Gız eşiğini tapman, iki yana elevräpdir. Şol gözläp yörşüne, gözi kel oğlana düşüpdür. “Eşiğimi meğer sen oğurlan bolsañ gerek. İsleğini ayt” diyipdir. Kel hem: “Maña ayal bol” diyipdir. Peri bialaç razı bolupdır.

Kele dövlät geler bolsa, birden geler diyenleri. Kele dövlät bilen bağtam birden gelipdir. Peri gız gele-gelmäne keliñ kelini beceripdir. Dövleri çağırıp, çöl içinde köşk saldırıpdır. Öñ: “Kelim, kelim getirdi, ili bergä batırdı” diyyän adamlar indi oña tagzım edipdirler. Kel oğlan av-avlap, mes yaşap başlapdır.

Günlerde bir gün ol av avlap yörkä, öñünden bir tovşan çıkıpdır. Kel tovşanı tazısı bilen kovup tutupdır. Şol vağt yurduñ patıçası gelip: “Tovşan meniñki” diyipdir. Oğlan: “Meniñki” diyipdir. Turupdır bir govga, bolupdır bir dava. Şol davalayıp yürüşlerine, keliñ köşgüne gelipdirler. Patışa görse, gupba yalı ovadan köşk. Ol öz yurdunda beyle ovadan köşgi görüp, hayran bolup duruberipdir. Patışa patışa bolyar. Ol şol bada oğlanıñ köşgünü av guralını, peri ayalını elinden almağı yüreğine düvüpdür.

Patışa ertesi yetim oğlanı köşgüne çağırıp:

— Birigün gizlenmeşek oynarıs. İlki men gizlencek. Tapsañ seniñ yeñdiğiñ. Atımı, av guşımı, tazımı alarsıñ. Eğer-de tapmasañ, meniñ yeñdiğimdir. Atıñı, av guşuñı, tazıñı aların — diyip şert goyupdır.

Kel yüzünü sallap öyüne gelipdir. Ayalı: “Näme yüzüñ salık?” diyip sorapdır. Oğlan patışanıñ şertini aydıpdır. Peri:

— Gaygı-gam çekme. Her bir kınçılığın çıkalgası bardır. Ertir baryakañ, öñünden bir süri goyun çıkar. Süriniñ, ortasında gara geçi bardır. Sen şol geçiniñ şahından tutup: “Sen geçi bolup, menden sıpcak bolyañmı?” diyip uruber. Ol cadınıñ güyci bilen geçi sıpatına giren şadır. Şada çıdam bolmaz. İki çalanında yene patışa övrüler — diyip, keliñ işini añsat edipdir.

Ertesi kel oğlan peri ayalınıñ aydışı yalı, süriniñ ortasındaki geçini tutup: “Sen geçi bolup menden sıpcak bolduñmı?” diyip uruberyär. Tayak dälini ayıpdır. Gatı-gayrım söz eşitmedik, insandan-a däl, tötänden büdräp, gara yerden şarpık datmadık patışa üçünci yumruğa yetmän, insan sıpatına övrölipdir.

Oğlan bu şertde yeñip, patışanıñ atını, tazısını, av guşunu öyüne alıp gaydıpdır.

Patışada bir söz bolyamı, şertden doyyamı? Ertesi yetim oğlanı yene köşgüne çağırıpdir.

— Bu gezek sen gizlen — diyip, patışa şert goyupdır. - Men gözläyin. Tapsam, yeñdiğimdir. Ayalıñı köşgüñi, ähli goşuñı aların. Sen yeñseñ, patışalık seniñki bolsun.

Kele “bolya” diymek galıpdır. Ol “Vah, başga zada övrölip bilmesem nädiyin? Nädip patışanı yeñeyin? Ayaldan hem dınmalı boldum” diyip, aglamcırıp öyüne gelipdir. Ayalı:

— Näme boldı? Yüzüñ örän salık-la? — diyip sorapdır. Kel patışanıñ täze şertini aydıp: “İndi nätsekkäk?” diyip, ayalından maslahat sorapdır. Periniñ yanında kın iş barmı? Ol:

— Gaygı etme. Her bir kınçılığın çıkalgası bardır. Ertir seni hala övrerin veli, hoşuňa gelsin, patışa sen hala övrülersiñ diyip pikir hem etmez. Arkayın dem-dıncıñı al — diyip, keliñ işini ap-añsat edip goyupdır.

Ertesi ir bilen turan patışa yurdunı eleme-deşik edip çıkıpdır. Keli tapmandır. Öyme-öy, ahırma-ahır, tamdırma-tamdır girip çıkıpdır. Oğlanı tapmandır. Gün batıp ylldız çıkanda, onuñ peri ayalınıñ yanına gelip:

— Yüzi gara boldum, betnam boldum. Oğlan utdı — diyip, yeñlenini boyun alıpdır. Peri halınıñ gırasına urup goyberipdir. Halı iki düyrlenip, oğlan bolup duruberipdir. Yetim oğlan - bir gün görseñ bitin oğlan diyleni dogrı eken. Şerte görä patışa bolan yañkı yetim hazınanı orta döküp, kırk gice-gündiz toy berip, maksat-mıradına yetipdir. Sizem maksat-mıradıñıza yetiñ.

2.11. Kempiriñ Yeli

Bir bar eken, bir yok eken, gadım zamanda yamanlıkda dövden ötüren, ilini amana getiren bir ayal bar eken. Onuñ äri gumdan odun daşap, bazarda satıp, güzeran dolandırar eken.

Günlerde bir gün ol odunuñ govısından govusını gözläp, depeden-depä aşıp, uzağa gidipdir. Şol barşına çölün ortasına yetip, bir cayıñ üstünden barıpdır. Gapını açıp görse, gazanlarda dürli-dümen nıgmatlar bişip duranmış. Törde bolsa gızıldır kümüş, lağıldır mercen çalam-çaş bolup yatırmış. Birden bola gözi düşen adam “naharıñ govusu sen bolsañ gerek” diyip, palavdan doyupdır. “Gımmat zadıñ govusu sen bolsañ gerek ” diyip, iki cübüsini altından doldurıpdır. Soñ bolsa goşavucını palavdan doldurıp: “kempirimem bir gezek palavdan doyyan boldı” diyip yazzını beripdir. Gele-gelmäne:

— Kempir, hay, kempir. Yarmanı dök, yarmanı — diyip gıgıran.

Ayalı:

— Năme boldı? Hey-de yarmanı döküp bolarmı? Yarma dökölse, aç ölmezmiñ işi gaydan? — diyip, elem-tas bolup gelen äriñ üstüne gıgırıpdr.

— Gör men năme getirdim. Palav iyesiñ gelse, palav bar. Altın isleseñ, altın bar — diyip, şol gelşine yarmalı gazanı ağdarıp goyberipdir. Goşavucındakı palavı tabağa döküp, ayalına başından geçen ahvalatı aydıp beripdir.

Ayalı altını görüp ot alıberipdir:

— Ey, nadan, şonça baylıktan getireniñ şumı? Hiç kim görmänkä ol yeri eyeläli — diyip, patı-putusını alıp, äri bilen yola düşüpdr.

Olar hălki caya gelip, iyip-içip, mes bolup yatıberipdirler. İki gün geçipdr. Üç gün ötüpdr. Dördünci gün günbatardan tozan turup, yer titräp, gök gübürdäp başlapdr. Är-ayal ikisi zordan özünü kül salınyan gaba atıp yetişipdr. Öye bir topar döv gelipdr-de, zatlarıñ akan-dökän bolup yatanını görüp: “Adam gadam basıpdr-da, adam gadam basıpdr” bolşupdırlar.

Şol vağt hălki ayalıñ gäğiresi gelipdr. Ol äriñ “çıdacak bol” diyenine-de gulak asman, yel goyberipdr. Ala bişen palavdan doyan ayalıñ yeli dăriden kem galmandır. Yeliñ badına ocakdakı kül küpürsäp, göge atılıpdr. Beyle gudratı görmedik dövler, özlerinden zor bardır öytmedik dövler, bu apı-tupanı görüp, elden-ayakdan düşen. Olar: “Öye bir bela giripdr, canımızı tike-tike etmänkä gaçalıñ. Duran tutular, gaçan gutular” diyip, zăhreleri yarılıp, öyden daz yasap gaçanmışlar. Är-ayal hem “bir belanı gaytardık” diyip arkayın yatıpdırlar.

Üç gün geçenden soñ dövler apı-tupan turzup yene gelipdirler. Çiğ-çarsı iyip, garnını doyran ayal külli gaba girip, yañadan bir yel goyberipdr veli, tas öy göçen eken. Bu gudratdan zăhresi yarılara gelen dövler gaçmak bilen bolupdırlar.

Şermende heley özüne belli. Yele goşup çirkin ses edipdir. Bet ayalıñ sesi, onda-da garnı doyan mes ayalıñ sesi gulak perdesini yırtğan bolyar. Dövler şol gaçıp barşına, onuñ sesini özleriçe yorup:

— Vah, birimizi tutup iydi öydyän, tiz gaçalıñ. Bu bela hemmämizi iyer — diyip, dağdan deñizden, çölden aşyp gidipdirler. Şondan soñ bu töverekde döv gören bolmandır. Olarıñ baylığına eye bolan yañkı ayal bolsa äri bilen häzir hem şol cayda yaşap yör diyyärler.

2.12. Esen Sahı

Gadım zamanlarda Esen atlı bir yigit bar eken. Ol sahilıkda Hatam Tayça bar eken. Bir zada mätäç bolup gapısından gelen adamı boş goybermez eken. Şonuñ üçinem onuñ adını Esen sahı diyip tutar ekenler. Ol bir gün öz gazanan baylığınıñ-da, atasından miras galan baylığınıñ-da soñuna çıkıpdir. Edil şol günem bir pukara adam gelip:

— Esen can, gayrat edip, bir çuval däne beäymeseñ, çağalarım bişikçiliğe yetip bilmän gırlcak — diyen. Esen ayalına:

— Ammardakı iki çuval buğdayıñ birini bu bendä ber. Özüñem hem dolanıp gelinçäm, bir çuval bilen oñşuk edersin — diyip, özi goñşı yurda sövda gitmeğiñ aladasını edip başlapdır. Bir yerden iki sanı garrı düye alıp, yol şayını tutupdır. Şol obada biziñ Handurdı bayımız yalı bir nebsi yaman bay hem bar eken. Ol-da kerven gurap, Esen sahınıñ gitcek yurduna uğranmış. Esen:

— Yekelik hudaya yağşı diyipdirler. Govı bolaydı. Menem siziñ bilen gideyin — diyip, bayıñ kervenine goşulıp gidiberen. Bular kâ yörüp, kâ düşläp, yolu ortalalarında, Esen sahınıñ ayağı bir çıkura gidip, büdräp yıkılıpdir. Ol hasanaklap

galıp, büdrän çukurına seretse, içi altınlı âpet bir hum yatırmış. Esen sahı humı garrı düyeleriniñ birine yükläp gidiberen.

Bular şol gidip otırırlarına, barmalı şäherlerine barıp, bir kervensarayda düşüläpdirler. “Barlınıñ bazarı yanında” diyenleri. Esen sahınıñ gövünüñ islän harıtlarını şol yurduñ sövdagärleri onuñ üstüne getirip beryärmış. Hälki bay bolsa, harıt almak için, günlerini bazardan bazara selpäp geçiryärmış. Bayguşuñ rısgı yalı, gerek zadı üstüne gelip duran Esen sahını görende, onuñ içi tütäp yanyarmış.

İne bir gün bay yüküni yetirip, on bir düyäni yola salıpdır. İki sanı garrı düye bilen gelen Esen sahı bolsa yigrimi iki düyäni üstünüñ gımmatbaha harıtları bilen yola salıpdır. Bular az yöräp, köp yöräp, Eseniñ hum tapan yerine gelip düşläpdirler. Garañkı düşen bada, bay talabanını bir çete çıkarıp:

— Eseniñ munça baylık tapanını ikimizden başqa bilyän adam yok. Onı öldürelä. Oba baranımızda, yolda ötle tutup öldi diyeris. Eğer aydanımı etmeseñ, özüñi öldürerin — diyen. Talaban:

— Beytme, bay ağa, şonsuzam seniñ mal-mülküñ yere-göge sığanok ahırı — diyip yalbarıp başlan. Emma bay onı gorkuzıpdır. Eseniñ bir adama el bermeceğini bilen bay talabanı bilen tirkeşip, uklap yatan Eseniñ üstüne hovala bolupdır. Ayak sesine oyanan Esen, ayıñ yagtısına yalpıldayan pıçağı görüp, alcırapdır. Yataniñ üstüne turan gelmesin diyenleri. Hey ukınıñ arasında bövrüñe tıg uzap geler-de, alcıramazmıñ? Esen canhovluna:

— Hav, doğanlar, il-güne zelesiz birini öldüreniñiz bilen näme peyda tapıarsıñız? Gereğiñiz baylık bolsa, anha kerven. Hemmesi siziñki bolsun. Meni öldürseñiz, ızım yiter. Entek yurduma eye bolar yalı çağamam yokdı — diyen. Bay:

— Ey, akmak, biziñ gaygımız seniñ ızıñ yiteni däl. Goy bir yitmän, on yitsin — diyipdir. Esen sahi yalbarmak bilen bayıñ yüreğini yumşadıp bolmacağına göz yetiripdir:

— Bolyar, öldürin meni. Yöne bir vesyetim bar, şonı ayalıma yetirin.

— Ayt, vesyetiñi.

— Ayalım gövrelidi. Eğer oğlum bolsa adına Dat, gızım bolsa Bidat goysun.

Esen sözünü tamamlan bada, pıçak yüreğine süncülipdir. Bay Eseni gömüp, onuñ baylığına eye bolupdır. Oba gelibem Esen sahinıñ yolda kazası doldı. Onı elimiz bilen cayladık. Ol can tabşırmazından öñ, şeyle-şeyle vesyet etdi diyen.

Dokuz ay, dokuz günü doldurıp, Esen sahinıñ ayalı ekiz çağa doğrupdır. Olarıñ biri oğul, biri gızmış. Ayal äriñ vesyetini tutup, oğluna Dat, gızına Bidat diyen at goyupdır. Garıp oññut bilen çağalarını on dört yaşa yetiripdir. Günleriñ birinde Dat uyası Bidat bilen hoşa çöplemäğe uğrapdır. Olar öyden yañı aranı açanda, bu yurduñ patıçası goşunları bilen obanıñ ortasını kesip geçyän köçeden at dabıradıp geçipdir veli, töverek-daşı çañ, tozan tutupdır. Munı gören Esen sahinıñ ayalı ene guş yalı elevräp, Dat-u Bidat-u diyip, çağalarını ızına çağırpdır. Onuñ sesini eşiden şa, ayalıñ gapısına barıp:

— Kimden sütem gören bolsañ, tiz ayt. Meniñ rayatımda ecize sütem eden adamıñ canı cähennemde bolmalıdır diyen. Esen sahinıñ ayalı başını eğip salam beripdir-de, edep bilen:

— Hossar çıkaniñız üçin, tañrı yalkasın, hökümdarım. Sayañız ırılmasın. Maña hiç kimden sütem yetenok — diyen.

— Năme üçin menden sır saklacak bolyarsıñ. Dad-u bidat diyip gıgıranıñızı yañı hut öz gulağım bilen eşitdim ahır. Kim cebir edyän bolsa, gorkmañ-da aydın. Men bu yurduñ patıçası.

Bu yerde hiç hili sır yok, patışahım. Yañı çağalarım hoşa çöplemäğe uğradılar. Bir görsem, goşun geçip, at ayağınyñ tozundan asman-zemin tutulup baryar. Săvlikde çağalarıma bir zat bolaymasın diyen gorkı bilen oları çağırdım. Dat meniñ oğlumıñ, Bidat bolsa gızımıñ adı.

— Bu atlar kimdir birinden sütem gören adamıñ goyup bilcek adı. Meniñ asuda yurdumda oña kim yürekde beyle arman galar yalı sütem edip bildikä?

— Bilmedim, ärim pılan yurtdan gelyärkä, yolda ötle tutup ölüpdür. Ol gidende, men gövrelidim. Yoldaşlarınıñ aytmağına görä, çağalarıma şeyle at goymağı ol maña vesyet edipdir.

Añlı şa:

— Onı caylap, bu habarı getiren kim? Ol hăzir dirimi? — diyip, munı eşiden bada, dergazap boluberipdir. Ol derrev bay bilen talabanı yence-yence Esen sahınıñ gapısına getiripdir-de:

— Bu öyüñ eyesiniñ canına kast edilipdir. Ol biçäre, bigünä yerden armanlı ölendiğini ilim-günüm bilsin diyip, çağalarına Dat, Bidat diye atları dakmağı vesyet edipdir. Siz ańsızlar on dört yıllap muña düşünmăn, ağızıñızı açıp yörüpsiñiz. Onı elimiz bilen cayladık diyyän şu iki adam öldüripdir — diyip, bay bilen talabana gözlerini alardıp bir seredipdir veli, talaban gorkusından balağına goyberip, şanıñ önünde dıza çöküpdür:

— Bir çemçe ganımı geçseñiz, oña năme bolanını men aydayın.

— Ayt, geçilmäge minasıp bolsa, seniñ ganıñı onuñ oğlı geçer — diyip, şa Dadı görkezipdir. Talaban:

— Onı pāli azan bay öldürdi. Bu ınsapsıza, seniñ dünyäde yetmez zadıñ yok, bay ağa. Bu bigünäni öldürmäğe neneñ ınsabıñ çatyar? — diyip, yalbardım veli, ol demiñi çıkarsañ, öñürti özüñi öldürerin. Meniñ gulumdıgıñı yadıñdan çıkarma diyip, onuñ öldürilmeğine meni-de şarik etdi — diyen. Şa Dada:

— Ey, köşeğim, gandarıñı tapıp berdim. Galan iş seniñ bilen. İsläniñi edip bilersiñ — diyen. Atasınıñ canına kast edilendiğini bilip gözi gızaran Dat aç arslan yalı bolup, bayıñ üstüne okdurılıpdir. Gılıcını bir gezek aylap salanda, onuñ kellesini toğalapdır. Dadıñ merdem bedenine, gılıç urşuna gövni yeten şa onı goşunbaşı edenmiş. Yalnız gızını-da oña nikalap berip, kırk gice-gündiz toy berenmiş.

3. Bölüm Türkmen Halk Masallarının

Türkiye Türkçesine Tercümesi

3.1. Kukla Kız

Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanda güneş ışığının düştüğü yurtta, ayın ışığının aktığı yurtta bir yaşlı kadın varmış. Onlar bütün gün uğraşıp yiyecek şey toplarlarmış. Gün batarken “Bir çocuğumuz olsaydı” diye arzu edip tan ağarana kadar (beklerlermiş).

Günlerden bir gün salkım toplayıp dururken, deminki yaşlı dede bir kukla bulmuş. Görse kuklanın eksiği yok ağzın yerinde ağzı, gözün yerinde gözü, ay kısacası, on iki uzvu yerli yerindeymiş. Baba sevinip, kuklayı koynuna koymuş. Evine gelip yaşlı kadına göstermiş. Karı koca:

— Dileğimiz kabul olsun. Kukla bulduk - baht bulduk. Şimdi bir çocuk verse. O katılaşa yüreğimizi yumşatsa, çöken gönlümüzü kaldırsa, istekleri bitmiş olarak (uktesiz) ölürdük — diye birbirlerine bakmışlar. İşte, tam o zaman yaşlının kuklasında dil bitmiş. O sedirin üstünden zıplayarak inip:

— Yüreğinizde istek kalmasın. Ben sizin çocuğunuzum. Hiçbir şeyi yadırgama — diye çatır çatır konuşmuş.

Bu sözü dinleyen iki yaşlının tepesi göğe ulaşmış. Yaşlı kadın kuklayı kavrayıp bağrına basmış. Yaşlı dede:

— (Yaşlı) Kadın, kuklaya ad koyalım — demiş. Yaşlı kadın da:

— Koysak koyalım — demiş.

— Kuklaya hangi ad yakışır ki?

— Kukla kız gibi ya, bırak, adı Kuklakız olsun.

— Kuklakız'ın adı kendisi ile büyüsün.

— Yiyeceği önünde, yiyemeyeceği arkasında, bahtı alnında, nefsi arkasında olsun.

Yaşlılar sevine sevine bir hâl olmuşlar. Önce salkım bulunur mu bulunmaz mı? — diyerek gününü geçiren bu zavallılar Kuklakızlı olduktan sonra, vaktin nasıl geçtiğini de bilememişler. Kuklakız garip eve baht olarak girmiş. Yaşlı baba pazardan yün taşımış. Kız halı dokumuş. Yaşlı kadın halıyı pazarda satmış. Bu şekilde yaşlılar azar azar varlıklı olmuşlar.

Günler günleri kovalamış, aylar ayları kovalamış. Kuklakız halı dokumuş. Yaşlı kadın halıyı pazarda satmış. “Kavurga bir gün güzel, iki gün güzel. Üçüncü gün ne güzel?” dedikleri gibi. Kız halı dokuyup çok yorulmuş. Onun ay gibi ağzı varmış, gün gibi gözü varmış. Kukla diyen adamın dili tutulup dilsiz edecek bir kızmış. Kız yetişse ne olur? Şaşkınlık verecek kadar güzel düğün olur. Kuklakız başımı bağlatayım diyerek adam ve kadınla vedalaşarak, yola çıkmış.

Az gitmiş, uz gitmiş. Haldır hurdur ederek, epeyi yol geçmiş. Önünden bir keçi çobanı çıkmış. O:

— Nereye gidiyorsun? — diye sormuş.

— Koca alsa, kocaya gidiyorum, koca almasa, mezara gidiyorum.

— Bana gel.

— Düğünümde ne keseceksin?

— Oğlak keseceğim.

— Pisliğini kim temizleyecek?

— Karım temizleyecek.

— Çoktan eteğim bok oldu — diyerek, Kuklakız keçi çobanına gitmeden yoluna devam etmiş.

Az gitmiş, uz gitmiş. O giderken önüne koyun çobanı çıkmış. O:

— Nereye gidiyorsun? — diye sormuş.

— Koca alsa, kocaya gidiyorum, koca almasa, mezara gidiyorum.

— Bana gel.

— Düğünümde ne keseceksin?

— Kuzu keseceğim.

— Pisliğini kim temizleyecek?

— Karım temizleyecek.

— Çoktan eteğim bok oldu — diyerek, koyun çobanına da varmayarak kız yola çıkmış.

Az gitmiş, uz gitmiş. Gün ışımaya başladığında, Kuklakız sığır çobanı ile karşılaşmış. Çoban:

— Nereye gidiyorsun? — diye sormuş.

— Koca alsa, kocaya gidiyorum, koca almasa, mezara gidiyorum.

— Bana gel.

— Düğünümde ne keseceksin?

— Dana keseceğim.

— Pisliğini kim temizleyecek?

— Karım temizleyecek.

— Çoktan eteğim bok oldu — diyerek, sığır çobanına da varmayarak yola düşmüş.

Ovadan geçmiş, kumdan geçmiş. Güneş yere selam verdiğinde, bir köyün kenarında ekin ekip duran bir çiftçi oğlanla karşılaşmış. O:

— Nereye gidiyorsun? — diye sormuş.

— Koca alsa, kocaya gidiyorum, koca almasa, mezara gidiyorum.

— Bana gel.

— Düğünümde ne pişireceksin?

— Buğday yarmasını pişireceğim.

— Buğdayı kim yaracak?

— Değirmen yaracak.

— Sana varayım.

Kuklakız çiftçi yiğide varıp, onu babasıgile götürmüş. Yaşlı baba ile yaşlı kadın kızsız yerden kızlı, oğulsuz yerden oğullu olduklarına sevinip bir hâl olmuşlar. Kırk kulaklı kırk kazanda yemek pişirip, kırk gün kırk gece düğün yapmışlar. Düğünün eksigi kalmamış. Kuklakız ile çiftçi oğlanın adı padişahlığa ulaşmış. Padişah oğlanı kendisinin veziri yapmışmış derler. Bilgili, hem de çiftçi yiğit Kuklakız'ın akıllı nasihatı ile şerefli bir adam olmuş.

3.2. Doğruya Doğru

Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanda bir karı koca varmış. Günlerden bir gün garip adam pazara gidip bir horoz getirmiş. Karısı horozu gösterip:

— Hii, kocacığım, ben şu yaşa gelip de erkek canlının, erkek adamın yüzünü görmüş değilim. Horozu şuradan çabuk götür — demiş. Kocası horozu karısına göstermeyerek, gömleğin içine dolayıp kesmeye götürmüş. Horozu kesip, temizleyip, karısına vermiş.

— Sen şu horozu pişir. Ben hocayı çağırıp geleyim — diyerek, kocası hocanın evine gitmiş. O hocayı evine getirdiğinde, “erkek yüzünü görmeyen” karısının önünde bir genç yiğit boylu boyunca yattığını görmüş. Karısı kocasına:

— Doğrusunu söylemek gerekirse, bu yiğit benim gücüme karşı koyamadı. Koca olacaksan doğru ol ya da her şeyi birbirine kat demiş.

Kocası kıpırdanmış “Doğruya doğru” dediği, “Ya ilden çık git ya da bu hayata razı ol” dediği imiş. “Her şeyi birbirine kat” dediği, “Bununla savaş, alt üst et, yumruk yumruğa gir” dediği imiş. Her şeyi birbirine kattığından ise bu karı ile şimdi (beraber) yaşayamayacak. En iyisi ilden çıkıp gidivereyim — demiş de:

— Ben her şeyi birbirine katacak değilim, doğruya doğru olacağım — diyerek, ilini yurdunu, pişip duran horozun etini bırakıp, evinden çıkıp gidivermiş.

O az gidip, uz gidip, oavadan, dağdan, düzden geçip, sonunda bir ile varıp, bir yaşlı adamın evine misafir olmuş. “Misafir birinci gün altın, ikinci gün gümüş, üçüncü gün ise bakır” dedikleri gibi, garip dördüncü gün şehri gezmeye çıkmış.

Şu ilin padişahının bir piri varmış. O da o gün sokağa çıkmışmış. Pirin seksen sufisi varmış. Onların kırkı pirin önüne tuğla döşüyormuş, diğer kırkı da pir geçtikten sonra tuğlaları alıp, yine pirin önüne döşüyormuş. Garip buna hayret etmiş. O da bunlara bakarak, sufilere katılıp gidivermiş.

Onlar bu tantana ile giderken bir çınarın yanına varmışlar. Garip pire görünmeden, çınarın üstüne çıkıp oturmuş. Pir de çınarın aşağına döşek kurdurmuş.

Sufiler yiyecek içecek bir şeyler getirmiş. Pir rakı ve şarap içip, sarhoş olmuş. O sufilerine:

— Çınarın doğusundaki havuzun suyunu boşaltın — diye emretmiş. Kırk sufi fıçı ile havuzun suyunu boşaltmışlar. Havuzun aşağısında bir ev varmış. Pir sufilerine:

— Evin kapısını açın — demiş. Sufiler kapıyı açmışlar. Kapıdan kırk tane güzel kız salınarak çıkıvermiş. Pir yine sufilerine:

— Çınarın batısındaki havuzun suyunu boşaltın — diye emretmiş. Bu havzun suyunu da boşaltmışlar. Pir:

— Evin kapısını açın — demiş. Sufiler kapıyı açmışlar. Kapıdan kırk tane boylu boslu yiğit yeni çıkan bıyıklarını okşayarak çıkar. Pir kızları bir tarafında, oğlanları ise öteki tarafında oturtup, yeniden keyf-i sefaya başlamış. Garip de bu durumu görmüş. Pir gittikten sonra “Kendi pir olsa da, huyu benim karımın huyundanmış” diyerek misafir olduğu eve gider.

Günlerden bir gün, yurdun padişahı “Her kim kaybolan kızım ile oğlumu buluverirse, padişahlığımı tahtı ile beraber vereceğim” diyerek ilan verip, duyuru üstüne duyuru yaptırmış. Padişahın çocuklarını bulmaya istekli adam bulunmuyormuş. Karısından, sonra da pirin davranışından içi yanan garip, padişahın yanına gidip:

— Oğlunu ve kızını ben buluvereyim — demiş.

— Bulmak için ne gerek?

— İki yüz asker versen olur.

Padişahda asker az mı. O zaman iki yüz askeri garibin emrine vermiş.

Garip pirin yanına varıp:

— O günkü oynunu yap demiş. Pir boyun eğmiş. Garip pirin elini bağlatıp, havuzun yanına götürmüş. Askerlerine de havuzun suyunu boşalttırmış. Pirden evin anahtarını alıp, kapıları açmış. O zaman evden kırk kız ile kırk yiğit çıkmaya başlamış. Onlarla padişahın oğlu ile kızı da çıkmış. Garip padişah oğlu ve kızını kavuşturup, karara göre padişah olmuş.

O tahta çıkıp, karısını sevgilisi ile birlikte astırır. Piri yurttan kovar. Eski padişahın kızı ile evlenip muradına yetiyor. Kırk kulaklı kırk kazanda yemek

hazırlayıp, kırk gün kırk gece düğün verir. Onun düğününe dört bir yandan misafir gelir. Ben de o düğüne gittim. Düğünden sana bir kemik getirecektim fakat, karşıma Alabay çıktı ve korkutup elimden aldı.

3.3. Keyfine Düşkün Padişah

Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanda dağ içinde yaşıyıp duran bir garip oğlan varmış. Bu oğlan babasından miras kalan su değirmenini çalıştırıp, payına düşen gelirin hesabı ile yaşıyormuş. O bir gün payına düşen undan bir kurabiye yapıp soğutmak için ocağın yanında koymuş fakat bir iş için dışarı çıkıp gelmiş fakat görse ki kurabiyesi yokmuş. Buna hayret eden oğlan etrafta hiç canlı yok, acaba benim kurabiyem nereye kayboldu ki diyerek etrafı aramaya çıkmış. Fakat ondan haber alamadan, o geceyi aç geçirmek zorunda kalmış. Ertesi gün yine değirmenden payına düşen hakkı ile kurabiye pişirip, soğuguyana kadar dışarı çıkıp gelmiş fakat görse ki yine kurabiyesi yokmuş. Bu gece de aç yatmak zorunda kalan değirmenci oğlan ertesi gün kazandığı ununu da kurabiye yapıp, önceki gibi ocağın yanına koymuş. Kendisi ise eline sopa alıp, kapının arkasında saklamış. O zaman bir tilki içeri atlayarak girmiş, kurabiyeyi yapışmış fakat oğlan kapıyı şak diye kapatıp:

— A-ha, kurnaz, beni iki gün aç koyan senmişsin meğer. Çaldığın kurabiyelerin yerine ben senin derini pazarda satarım — demiş. Öldürüleceğinden emin olan tilki:

— Ben kurabiyeleri kendim yemiyorum. İki tane küçük çocuğum var. Kurabiyeni onlar için aldım. Sen beni öldürürsen, bigün (bir gün) çocuklarım da ölür. Haksız yere kanama dokunmayacaksa, benim günahımı affet — diyerek, gözyaşı dökerek yalvarmış. Epeyce vakit ne yapacağını bilmeden durduktan sonra, oğlanın acıması gelip, onu bırakıverir. Tilki dışarı çıkar da, bir süre dolanıp gelmiş:

— Sen unutulmaz iyilik ettin. Beni ve çocuklarımı ölümden kurtardın. Şimdi benim iyiliğime de bir bak demiş. Oğlan ona:

— Sen bayılda gezen bir aciz canlısın, bana iyilik edecek türde elinden ne gelir ki? — demiş.

— Yarın görürsün — diyerek, tilki ormana süzülerek gidivermiş.

Ertesi gün sabahleyin o bir elbise getirip oğlana verir fakat görünüşü altın, mücevher ile süslenmiş. Buna şaşırان oğlan:

— Böyle kıymetli elbise kimin ki? — der.

— Padişahın elbisesini çaldım.

Oğlan bunu duyunca korkmuş:

— Bana hırsızlık malı lazım değil. Ben kendi helal emeğim ile yaşıyorum.

— Hırsızdan çalmak helaldır. Padişahların hepsi hırsızdır. Onların senin gibilerden kişilerden çalarak aldıkları şeylerin haddi hesabı yoktur. Sen bunu hırsızlık sayma da, çalınmış şeyin geri verildiğini düşün diyerek, tilki oğlanı rahatlatmış. O padişahın tacını ve diğer giyimlerini de azar azar çekip, oğlanın evine getirmiş ve:

— Bu giysileri şimdilik sakla, giyinmesi gereken vakti ben söylerim — diyerek, yine ormana süzülüp gitmiş. Bu şekilde birkaç gün yol yürüyerek komşu padişahın yurduna varmış. Akşam yatıp, ertesi gün tan ağardığında, padişahın kapısını kuyruğu ile süpürüp, ayna gibi yapmış da kendisi de bir delikte gizlenip durmuş. Ertesi gün sabahleyin kalkan adamlar padişahın kapısının ayna gibi yapılıp süpürüldüğünü görmüşler ve:

— Kimdir biri padişahımızın kızına dünürlüğe geliyor, sabah tan ile onun kapısını süpürmüşler diyerek kıyameti koparmışlar. Bunu duyan padişah da tahtına çıkıp:

— Kim benim kapımı süpürmüş ise, kendini bildirsin diyerek topluluğa yönelmiş. Hiç kimseden ses seda çıkmayınca tilki zıplayarak tahtın önüne gidip:

— Ey, merhemetli padişahım, sizin kapınızı ben temizledim demiş ve çömelerek oturuvermiş. Padişah ve onun halkı bu nasıl durum oldu, padişah kızına şehzade bir yiğit bulunmadı mı? Gel gel şimdi onun için söz söyleme sırası tilkiye gelmiş mi? diyerek birbirilerinin yüzüne bakmışlar. Buna daha da beter padişahın kızgınlığı gelip, tilkinin canlı canlı derisini yüzmeli ve kapıdan asarak koymalı diye emir vermiş. Fakat o zaman bir zeki garip padişaha bakarak:

— Böyle acele etme, padişahım. Öncelikle onun kimin için geldiğini sormak gerek. Eğer kendi için gelmiş de olsa, günahını bağışlayın. Siz bir padişahsınız, bu ise bir zavallı hayvan. Bunun kanına girmek size yakışmaz. En iyisi altından kalkamazmış gibi ağır vergi koy da bırakıverir demiş. Bunu halk da padişah da makul bilip:

— Sen kimin için geldin? diye sormuşlar. Tilki:

— Beni keyfine güşkün padişah gönderdi. Onun oğlu için geldim. O dünyada en adaletli, merhametli hem de zengin padişah — demiş. O zaman padişah tilkiye:

— Eğer övdüğün padişahın bir deve yükü gümüş verirse, dünür olurum, yoksa ona kız yok — der. Tilki yalandan şaşırılmış gibi yapıp:

— Pehey, şundan da bir başlık parası olur mu? Bizim padişahımızın hazinesinden bir deve yükü altın çıkardığında da, denizden bir testi su almış gibi

olmaz. Ben altın yüklü deveyi getirip, kapınızda çömertirim — diyerek, atlayarak gidivermiş. Bu şekilde dogruca oğlanın yanına varmış:

— Benim getirip verdiğim padişahlık giysilerini giy de peşime düş. Sana filan padişahın kızını alıp vereceğim şimdi dünür olarak geldim, gidelim — demiş. Oğlan bu işlere hayret edip, şehzade kıyafetlerini giyip, tilkinin peşine düşmüş. Yolda tilki oğlana : “Biz gittikten sonra, sen sesini çıkarma. Ben ne desem, onu kabul et. Kalanını kendim hallederim.” demiş.

Bunlar bu gidişlerinde tan yeri ağarırken, padişahın şehrine gidip, il halk kalkana kadar, şehrin içini kesip geçen nehrin boyunda beklemişler. Halk kalktığı vakit tilki yüz tane gümüş ve altın liralara nehrin yüzüne tohum seper gibi serpip koyuvermiş ve:

—Hey, ahali, hey, geri verin hey. İmdat, işimiz yattı, hey — diyerek, sesi elverdiğince bağırmaya başlamıştır. Şehir halkı ne var ki diyerek, koşuşup onların yanına gitmiş. Onlar:

— Haydi be, tilki, feriyadın ne — diyerek sorduklarında tilki:

— Padişahın kızına dünür olup gitmiştim. Onun başlık parası için bir deve yükü altın ile bir deve yükü gümüş getiriyordum. Gecenin içinde sığ geçit mi acaba diyerek, şu yerden geçecek istedik ancak, develerin ikisi de altın ve gümüş ile nehre gitti — diyerek, sızlanmasını devam ettirmiş. İnsanlar buna inanmadan:

— Senin bin tane hilen vardır, yalan söylüyorsun — demiş. Değirmenci oğlanı onlara:

— İnanmazsanız kendinizi bilirsiniz. Fakat tilkinin o söyledikleri doğru, şimdi o şeyler çok uzağa akıp gitmiş değildir muhtemelen — demiş. O vakit padişah nehri inceleyin diyerek emir vermiş. Yüzmeye, dalmaya usta olan insanların birkaçı

kendini suya atıp, nehrin dibini aramaya başlamışlar. Onlarda üç dört tanesi eline gelen bir iki altın gümüşü alıp, suyun yüzüne çıkmışlar. Ondan sonra padişah tilkinin sözüne inanıp, onları köşküne getirmiş. Önceden öğrettiği gibi, değirmenci yiğit padişahın güvenini güçlendirmek için, ara ara tilkiye:

— Varı yoğu iki deve yükü altın ve gümüş için üzülüp durmana kızasım geliyor. Keşke onunla benim hazinem eksilmiş olsa — diyormuş. Zengin damatlı olacağına padişahın yüreğinde şüphe kalmamış. O üç ay toy yapıp, kızını değirmenciye vermiş ve yurduna götürüp, başlık parasını alıp gelin diyerek, yanına beş yüz atlı asker katmış ve onları yola koymuş.

Oğlan şaşırıp, şimdi ne deriz, onlar yanımızdayken, var bütün sırrımız açılmaz mı diye, tilkiye baktığında, tilki ona rahat ol, bir çare bulunur diyen anlamında gözünü kırpmış. Padişah kızını gelin devesinin üstüne bindirip, bunları birkaç konaklama yerine kadar uğrayıp, geri dönmüş.

Tilki yiğit ile gelini ve beş yüz atlıyı peşine takıp, ormanlı dağlara doğru gitmiş. Az gitmiş, uz gitmiş, bir yerde durmuş ve:

— Siz burada mola verin, saz ve söhbet ile eğlenin. Ben şehzadenin geldiğini halka haber vereyim — diyerek, ormana süzülüp gitmiş.

Bu gidişinde o üç tane devin evinin üstünden gidip, onun etrafına dolanıp çıkmış. Kovuğun içinde bitmez tükenmez bir zenginlik olduğunu anladıktan sonra üç devin keyifle oturdukları odaya selam verip girmiş ve:

— Dev ağalar, işiniz tersine döndü. Keyfine düşkün padişah ordu sevk edip, filan padişahın üstüne gidiyor. Ordunun yolu tam sizin mekanınızın üzerinden geçiyor. Ordu geçene kadar, bir yerde gizlenin. İyisi o kamış ormanına saklanın — demiş ancak, devler korkularından kendilerini o ormana atmışlar. Tilki ise deminki

beş yüz atlıyı alıp gelmiş ve, bu ormanın etrafını çevirmiş ve onu yakmış. Devler de o ormanda yanarak ölmüş. Tilki:

— Hemen şehzade ile gelinini alıp gelin — diyerek, kendisi devlerin kovuktaki evlerinin demir kapısını açıp, içinde uzanıvermiş. Gelip görseler, bu evi görmeye göz gerek, yazmaya söz gerek. Dağın aşağısında kurulan bu evin duvarlarının nakışlarını, içinin zenginliğini tarif etmek biter gibi değilmiş. Onlar orada olup yerleşiyorlar. Kız ile yiğit bu evlerin birinde geçimleriyle meşgul olup gezivermiş.

Gün geçip, ay dolduktan sonra, deminki beş yüz atlının baş komutanı oğlanın yanına gelip şöyle demiş:

— Ey, padişahım, kendi yurduna gelip kavuştun. İzzet ikramınızı gördük. Şimdi ruhsat versen. Biz de kendi ilimizden haber alsak nasıl olur ki?

— Tabii ki olur — diyerek, oğlan bütün atlıların heybelerini devlerin hazinesindeki altın gümüşlerle doldurup, geri göndermiş. Kendi ise devlerin deminki hizmetkârları ile kalmış. Tilki de çocuklarını oraya alıp gelmiş ve değirmenci oğlanın köşkündeki süslenen odaların birinde yiyip içip gezivermiş.

Günlerden bir gün piliç (civ civ) etine beğenmemeye başlayan sağlıklı tilki, oğlanı bir kontrol etmeye karar verir. O hastaymış gibi yapıp, halının üstüne tuvaletini yapıp pislemiş. Hizmetkârlar bu durumu haber verdiğinde, oğlan tilki dostunun yanına koşup gitmiş ve:

— Değerli dostum, neren ağrıyor ise söyle, ovuvereyim. Doktorlara da haber verdim. Onlar hemen gelip, derdine derman ederler — demiş.

O zaman tilki:

— Hiçbir yerim ağrıyorum, dostum, seni denemek için, yalandan hastaymış gibi yattım — diyerek, zıplayıp yerinden kalkmış. Oğlan buna çok öfkelenmiş.

Birkaç ay geçtikten sonra, tilki yine hasta olup, yatakları pislemeye başlamış. Bu kez haber verdiklerinde değirmenci oğlan:

— Tilkiyi dövün, o bunu kurnazlıktan yapıyordur — demiş. Koşup gelip kapıyı dinleyen tilki o vakit atlayarak içeri girmiş ve:

— Sen kim oluyorsun da beni dövdürüyorsun? Git de değirmeni sür, aptal değirmenci — demiş. Bunu duyduğunda, şah kızının bütün bedeni sızlamış. O:

— Ben şah kızı iken, gele gele bir değirmenciye mi eş oldum? — diyerek, oğlanın yalvardığına da bakmadan, kendi yurduna doğru çıkıp gitmiş.

Ondan sonra tilki oğlana:

— İyiliği bilmezsen, yine böyle olursun — demiş. Oğlan hatasını kabul etmiş ve:

— Sen bana iyilik ettin, ben ise senin iyiliğine kötülük ettim. İyiliğe kötülük oldukça kötü bir şey, benim hatamı bağışla — diyerek, tilkiye yalvarmış. Tilki de:

— Peki, ancak kalan ömründe böyle yapma — diyerek, padişahın kızının gittiği tarafa doğru gidip, onun arkasından yetişmiş.

— Ha, çobanın kızı, evini terk edip nereye gidiyorsun?

— Evimize gidiyorum, ben değirmenci ile yaşayamayacağım.

— Sen onun değirmenci olduğunu kimden duydun?

— Senden duydum. Sen değil misin biraz önce ona git de değirmeni sür değirmenci diyen.

Tilki kahkaha ile gülüp:

— Padişah kızının akılına bakın, sen benim gibi tilkinin hangi bir söylediğine inanacaksın. Ben demin sana da çobanın kızı dedim. Böyle demek ile sen çobanın kızı mı oluyorsun? Her söylenene inanıp durmazlar. Akıllı ol da geri dön —

diyerek, onu peşine takıp, değirmencinin yanına getirmiş. Şah kızı değirmenci ile birlik beraberlik içinde yaşamış.

Fakat sağlam tilki, sonra da birkaç kez yalandan hasta olup, oğlanı aldatmış.

Günlerden bir gün tilki hakikaten de hastalanıp, halı ve kilimlerin üstüne tuvaletini yapıp yatmış. Hizmetçiler tilki yine döşekleri pislemeye başladı, o hastalanmış diyerek haber verdiklerinde - Oğlan:

— O yine de beni deneyecek olup hile yapıyordur — demiş. Birkaç gün geçtikten sonra hizmetçiler gelip:

— Tilki öldü demişler. Bunda da oğlan:

— İnanmayın, hiledir, deniyordur — demiş. Yine birkaç gün sonra hizmetçiler:

— Tilki çaresiz pis koktu, onun kötü kokusundan etrafında durur gibi değil — demişler. Değirmenci oğlan hâlen de inanmayarak, tilki dostunun yanına gitmiş. Bakmış ki, tilki gerçekten de ölmüşmüş. Oğlan çok üzülüp, ona gümüşten tabut yaptırdı. Tilkiyi saygı ile defnetmeli diye emir verdi. Onu gömmeye ben de katıldım. Tilkiye çok dualar okundu. Gelenlere ikram yapıldı.

Hersene can, hersene,

Elim değdi kâseye,

Yedim içtim, doymadım,

Yine biraz versene -

diye amin dendi.

3.4. Kel Cariye

Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanda bir serseri acımasız adam varmış. O orta yaşa geldiğinde karısı ölüp, başka bir kadınla evlenmiş. Yeni karısı evine gelir

gelmez, onun önceki karısından kalan oğlu ile kızından kurtalmanın peşine düşmüş. O bir gün yalandan hastalanıp, kocası işten geldiğinde, başını yastıktan kaldırmadan yatmış. Bunu görüp endişelenen kocası ona:

— Hey, Mihribanım, sana ne oldu? — der. Karısı:

— Sen erkenden çıkıp gittiğinde de sapasağlamdım. Yaptığım tek şey çocukların giysilerini yıkamak için ilerki kanalın boyuna gittim. Bohçayı çözdüğümde bu yaramazların giysilerinden burnuma öyle bir kötü koku vurdu ki, orada kendinden geçip düşmüşüm. Köylüler beni kaldırıp eve getirmişler — der.

Bu kötü niyetli karı o gün kanalın boyunda komşu köyde yaşayan yaşlı kadına rastlayıp, onun yanında üvey çocuklarından şikayet etmiş. O zaman bu komşu yaşlı kadın:

— Artık ne duruyorsun, büyüseler seni tekmeleyip, evden kovarlar. “Yetim oğlak saklasan, ağzın burnun yağ eder, yetim oğlan saklasan ağzın burnun kan eder” diye duymuş muydun? Onlardan çabucak kurtlan iyidir — demiş. Orada iki kötü niyetli oturup, üveyleri yok etmenin maslahatını yapmışlar.

Kadın beş altı gün yemeden içmeden yatıp, kendini bir az zayıflatıktan sonra, kocasına:

— Benim durumum gittikçe ağırlaşıyor. Komşu köyde bir hekim anne varmış derler fakat, onu çağırırsan, bu derdin ilacını bilmez mi ki acaba? — demiş. Kocas:

— Vah, onun işi kolay ya — diyerek, hemen önceden karısı ile sözleşen kötü niyetli yaşlıyı getirmiş.

Yaşlı, kadının karnını, boynunun yüzündeki damarları ovuşturmuş:

— Ey, Allah’ım, kendin bir bakış atıver, verdiğin derdi kendin def ediver — diyerek mırıldanmış. Kadının kocası ise:

— Nedir, kötü bir hasta mı, söyle artık, onun ilacı bulunacak bir şey mi? — diyerek endişeye kapılmış. Yaşlı kadın:

— Bu çok seyrek karşılaşılan hastalık karına çocuklarından bulaşmış. O çocuklarını kesip, boğaz kanını hastanın vücuduna sürmeli. Öyle yapmazsan, karın eni sonu bir haftada ölür — demiş.

Yaşlı kadının bu sözlerini duyan deminki adam ben hepsine razıyım der gibi başını sallayıp, yerinden kalkmış ve, bıçağını kınından çıkarmış fakat, karısı:

— Ey, benim yalnız dostum, sen bu işi yapma, ölsem, ben öleyim — demiş. Koca ise:

— Vah, mihribanım, çocuksuz yaşayabilirim, fakat sensiz bu dünya bana haramdır — diyerek, evden çıkıp gitmiş. Onun kızı bu lafları evin dışından dinlemişmiş. Babasının dikkafahlılığını bilen kız, oynayıp duran oğlan kardeşini bağırına basıp, kendini ovadan ovaya, dağdan dağa vurup gidivermiş. Onların izi bulunmadıktan sonra, üvey anne gittikçe kargaşa çıkarmış.

— Vah, kurban olayım, değerli eşim, ben bu dünyadan muradına ermeden gidecek oldum. Yine altı günüm kaldı. Hey bir çare bulunmaz mı ki acaba? — diyerek, kocasını rahat oturup da ekmek yemeğe bırakmamış. Kocasısı ona:

— Sen rahat bol. Onları göğe uçsa ayağından, yere girse, kulağından çekip alırım — diyerek, öfke ile yola düşmüş.

Şimdi haberi iki kardeşten alın. Onlar birkaç gün yol yürüyüp, ovada oturan bir köye gitmişler. Bunları gören kadınlar boyu uzamış kızın ovalarda yalnız yürümeyinin sebebini sormuşlar. Kız başlarına gelen işi olduğu gibi anlatmış. O zaman o kadınlar dün bir atlı gelip göze görünen kızım küçük kardeşi ile kayboldu dedi fakat, siz o çocuklarmışsınız hah diyerek, üvey anne ile lanet olası babaya

beddua etmişler. Bu yetimleri köye götürmek istemişler. O zaman kız “Babam bizden kaç durak (menzil) öndeki köylere yetişmiş ise, bizim için bu köyde yaşamak mümkün olmaz” diyerek, dağa doğru gider. Onlar az gitmiş, uz gitmiş, sonunda bir dağın vadisine gelip yetişmişler. Aç susuz yorulan yetimler vadinin içinde duran köyü görmüşler. Onlar burada otursak, aç ölüp kalırız. Köye gidersek de, babamın eline düşmemiz mümkün diyerek, tereddüt etmişler. Kalanlık düştükten sonra, köyün kıyısındaki eve selam verip girmişler. Bakarlar ki, bir yaşlı kadın çorap dokuyup oturmuş. O “geliverin, yavrularım” diyerek, bunları merhametle karşılamış. Karınlarını doyurup, hâl hatır sormuş. Kız başından geçen vakaları bir bir anlatmış. Yaşlı kadın onların babasının bu köyü de sorgulayarak, yeni gitmiş olduğunu söylemiş. Kız yaşlı kadına:

— Nineciğim, ovaya geldik, ova korkunç, dağa geldik, dağ korkunç, şimdi bu âlemde bizim için korkmadan yaşar gibi yer yok mu acaba? — demiş.

— Yavrularım, bu beladan kurtulmak için, size bir tek yol var. Şu vadiyi boylu boyunca yürüyüverin, karşınıza küçücük bir göl çıkar. Onun kenarında oturup dinlenin ve, yine öte tarafa gidin. Fakat deminki gölün suyundan içmeyin. Ona “Geyik göl” demişlerdir. Kim ondan içse, geyiğe dönüşüyormuş. Gölde öteye iki gün yürürseniz, başı gökyüzüne kadar uzanan bir çınar gövdesine gözünüz düşer. Onun yakınına gidip “Eğil çınarım, eğil, eğilmesen dövül” dersin ve çınar yavaş yavaş eğilip başını yere değdirir. O zaman derhal üstüne binip yetişsen, o seni yukarıya kaldırır. Onun üstü başka bir âlemdir. İşte o alemde rahat yaşayabilirsiniz — diyerek, yaşlı kadın onların torbasını yiyeceklerle doldurup, yola salmış.

İki kardeş peş peşe, “Geyik gölünün” kenarına ulaşmışlar. Orada dinlenip, yine öteye gitmişler. Epeyce yürüdükten sonra, kız annesinden yadigâr kalan yüzüğü

deminki gölün kenarında bıraktığını anlayıp, geri dönmek istemiş. Küçük kardeşi ona:

— Sen otur da dinlen, ben yüzüğü kendim alıp gelirim — demiş.

— Yok, dayanağım, sen dinlen, ben gideyim — diye, kız ona çok yalvarmış.

Fakat oğlan onun dediğin yapmamış. Sonunda kız:

— Tamam, gitsen git fakat gölün suyunu ağzına alma — diyerek iyice tembih etmiş. Yaşlı kadının sözünden şüphelenen oğlanın ise bütün maksadı o gölün suyundan içip görmekmiş. O bu gidişinde gölden bir avuç suyu alıp içmiş ve geyik yavrusuna dönüşmüş. Kız kardeşi ise gözünü yola dikip oturarak uyuya kalmış. O kendini birinin salladığını sezerek, gözünü açmış. Bakar ki yanında akca geyik yavrusu — İşte yüzüğün — diyerek işaret ile başını eğip durmuş. Kız onun boynuzunun ucuna kıstırdığı yüzüğünü almış ve geyiğin boynunu kucaklayıp:

— Vah, yalnız kardeşim, ne yaptın böyle? O sudan tatmamaya söz verip gitmiştin sonunda. Bu dünyada insan olup başımızı koruyamıyoruz. Hayvan şeklinde ne yapıp gün göreceğiz? — diye ağlamış. Sonra ise geyiği arkasına takıp, yola düşmüş. O gidişlerinde yaşlı kadının tavsiye ettiği çınara varıp: “Eğil çınarım, eğil, eğilmesen dövül” demiş ve çınar yavaş yavaş eğilip, başını yere değdirmiş. Geyiği kucağına alan kız onun bir dalının üstüne binip oturmuş. Çınar dallarını yukarı kaldırdığında, kız ovalı, dağlı, dereli başka bir âleme düşmüş. O kardeşini otlamaya bırakmış. Kendisi de yabani elmayla, ceviz ve fıstıkla doyup, bir çeşmenim üstüne eğilip duran ulu bir ağacın üstüne çıkıp, dinlenmeye başlamış. Bu söz burada dursun. Yorgun argın gelen kız dinlenince, haberi o yurdun padişahından alalım.

Öyle böyle altmış yaşına adım attığında, bu padişahın bir oğlu olmuş. Şimdi ölsem arzum kalmaz diyerek, padişah sevincinden kırk gün kırk gece toy vermiş.

Hazinesinin yarısını yurdunun fakir fukaraya dağıtmış. Boyu bosu ile göreni hayran bırakan şehzade dokuz yaşına geldiğinde, onu ata bindirip, yine toy vermiş. Deminki yetim kız geyiğe dönüşen kardeşi ile bu yurda ayak bastığında, şehzade eksiksiz yetişip, kendine layık yar arayıp duran bir yiğit olmuş. Onun babasının baş vezirinin de şehzade ile yaşıt bir kızı varmış. Fakat bu kızın kafası kel, boynu kısa, iki gözü de şaşıymış. Bu şekli ile de kendisini beğenen kurnaz biriymiş. O: “Ben vezirin kızıyım. Şahın gönlü yücedir. Önce yetişen kızı gelin edip, köşke getirmez. Oğluna beni alıverir” diye, kendi açısından fikir yürütüp dururmuş. Bundan habersiz şehzade ise her gün atlanıp, kırk yiğidi ile eğlenmek için, ava çıkarmış. İşte bir gün o çimenlikte otlayıp duran geyiği görüp, onu canlı yakalamak için, kovalamaya başlamış. Fakat geyik ormandan ormana süzülerek, gözden kayboluyormuş. Onu kovalayıp, oldukça yorulan şehzade yiğitleri ile bir çeşmenin başına varıp, attan inmiş. Yiğitler av etinden yemek yapmak için, odun endişesi ile dört tarafa dağılmış. Yalnız kalan şehzade çeşmeye bakar ki, onun gözüne huri görünümlü bir kızın şekli takılmış. Onun görünüşüne gönlü giden yiğit yukarı baksa, ağacın üstünde bir kız oturuyormuş ancak, vafsinı dil ile anlatır gibi değilmiş. Onu görür görmez, şehzade aklı gidip bayılmış. Yiğitler dolanıp gelse, şehzade kıpıldamadan yatıyormuş. Buna bir şey olursa, padişah derimize saman doldurtur diyerek, bunlar onu atın sırtına atıp, köşke getirmişler. Baygın yatan oğlunu gören şah hekimlerine:

— Ne yapıp edip, oğlumun aklını başına getirin. Ona ne olduğunu kendi dilinden duymasam, arzulu ölürüm — demiş. Hekimler onu derhâl aklını başına getirmişler. Şehzade başına gelen işi olduğu gibi anlatmış ve şah çeşmeye taraf ata binip gitmiş. Şehir halkı da apar topar, onun arıkasına düşmüşmüş. Gelip görseler,

şehzadenin akılını başından alan kız hâlâ da o ağacın üstünde oturuyor. Padişah ona acele ile haber göndermiş:

— Ben bu yurdun padişahıyım. Oğlumun akılını başından alan canan, ins misin cins mısın?

— Kendi evinde yer bulamayıp, zorlukları çekip, bu mekana gelen bir insan çocuğuyum.

— Öyle ise, aşağı in, kuzum. bahtın açıldı. Yalnız oğlum sana aşık olup, akılını kaybetmiş durumda.

Gece gündüzünü ölüm korkusu ile geçiren zavallı yetim kız padişahın sözüne inanmamış. O vakit bir yaşlı kadın, padişahı kenara çağırıp:

— Ey, hükümdarım, “Sütten ağzı pişen suyu üfleyerek içer” demişler. Bu bir eziyet çekmiş çilekeş gibi. O senin sözüne inanmaz. Şahın yakışıklı oğluna gelin olup, köşkte oturmak onun düşüne de giren şey değildir. Bunu sadece hile ile yere indirip razı etmek mümkündür — demiş. Ondan sonra herkesi geri gönderip, deminki yaşlı kadın yalnız başına çeşmenim başında kalmış fakat körmüş gibi yapıp, gömleğini yıkamaya başlamış. O gömleğinin eteğini çitiliyormuş, yaka tarafı ise çamurlu bir yerde duruyormuş. Sonra yaka tarafını yıkıyormuş, etek tarafı çamura batıyormuş. Bu yaşlı kadının gözü görmüyormuş diyerek, deminki kız yukarıdan bağırmış.

— Dur, nine, sen gömleğini kirletip duruyorsun.

— Vah, yavrum, gözüm görmese ne yapayım.

Yaşlı kadının bu durumuna yüreği sızlayan kız, ağaçtan inip, onun gömleğini yıkayıvermiş. Yaşlı kadn o arada laf atıp, onu kendine alıştırmış. Şehzadenin doğrudan da ona aşık olduğunu, şahın da, onun oğlu şehzadenin de merhametli

insanlar olduğunu inandırıp, kızı geyik kardeşi ile köşke getirmiş. Kırk gün kırk gece toy edip, kızı şehzadeye nikahlayıvermişler. Geyik için ise altından ağıl yapıp, her türlü otlar ile bakmaya başlamışlar. Kız şehzadeye:

— O geyik benim canımdır. Ben sadece onun canlı olduğunda canlıyım. Eğer benim canlı olmamı istiyorsan, onu gözden çıkarma — demiş. Şehzade:

— Benim canlı olmam da seninle — diyerek, geyiğe kendisi bakmaya başlamış. Her gün ava gittiğinde, ona kendi eli ile en iyi otlardan toplayıp getiriyormuş.

Bu şekilde aradan dokuz ay geçmiş.

Şimdi haberi Kel cariyeden alalım. Niyeti yerine gelmeyen Kel cariyeye yetim kızın şansını kıskanıp, ondan kurtulmanın peşine düşmüş. O yakışsa da yakışmasa da kıymetli elbiseler giyip, altın, zümrütler ile süslenip, şehzadenin gelininin yanına sürekli gidip gelmeye başlamış. Tatlı sözler ile onu belli etmeden kendisine yakınlaştırmış. İşte bir gün de ona:

— Kaleden çıktığın yerde bir acayip göl var. Suyu camdan duru. Bir yudum alsan, lezzeti ağzından gitmiyor. Bir dalıp çıksan gönlün ayna gibi temizleniyor. Köşkte içimizi sıkıp oturmaktansa, oraya gidelim — demiş. Ben yüzemiyorum dediğine de bakmadan, onu göle gitmeye ikna etmiş. Gölün koyuna gidip kendisi hevesle soyulmuş. Kuyucuğunda dalıp çıkayım diyerek, gelinin de giysilerini çıkarttırmış. Kenara geldiklerinde Kel cariyeye habersiz duran gelinin arkasından kuvvetle iteklemiş ve o kaldır küldür suya düşmüş. Kendini hakim sayan koskocaman bir balık ise onu yutup, gölün derinlerine doğru gitmiş. İşte ondan sonra “Şimdi ha şehzade benimki olsa gerek” diyerek, Kel cariyeye deminki gelinin

giysilerini giymiş ve, hiç kimseye bildirmeden, köşke gelip, gelinin odasına girip oturmuş.

Karanlık düştükten sonra, avdan gelen şehzade kendi gelinidir diye düşünerek, Kel cariyeyi kucaklamış ve:

— Işığı yakmamışsın. Yüzüne bakıp, güzelliğinden doyamadan, durduğumu hissedemiyorsun sanki — demiş. Kel cariyeye becerebildiğince sesini onun gelininin sesine benzetip:

— Her gün baksan, güzelliğimden çabuk doyarsın. Daima bu şekilde bahtiyar olmak istiyorsan, birbirimizi görmezmiş gibi, bazen bir ay boyunca geceyi ışıksız geçirelim — demiş.

Gönlüne kötülük gitmeyen şehzade:

— Hep senin dediğin olur, mihribanım — diyerek, onunla geceleri karanlıkta geçirmeye başlamış. Kel cariyeye bazı geceler kaşıntısına dayanamayıp, şatır şatır, kafasını kaşıyormuş. Şehzade:

— Bu şatırdı ne? — dediğinde, o:

— Kavurga yiyiyorum — diyormuş.

Şimdi geyiğe dönüşen yiğitten haber alalım. Bu her nasılsa kız kardeşi ile kel cariyenin arasında olan sohbeti duymuşmuş. Kardeşi gölden geldiğinden beri onun bir belaya bulaştığını anlayıp, gözyaşı döküp duruyormuş. Şehzade onun rahatsız hâlini Kel cariyeye söylediğinde ise, o:

— Ay, ovayı özlemiştir de — diyormuş. Hiç kimseden yardım bulmayacağını anlayan geyik, bir gün boynuzlarını vura vura, altın zincirini koparmış ve gölün kenarına gelip, acıklı acıklı melemiş ve gölden:

— Vah, biçare dayanağım ağlayıp durma da bir yol ile şehzadeyi buraya getir — diye bir ses duymuş. Geyik koşup şehzadenin yanına varmış da onun ayaklarına yüzünü sürmüş. Gözlerinden yaş aktırıp, işaret ile onu göle doğru çağırmış. Bir durumun olduğunu anlayan şehzade, onun peşine düşüp, gölün kenarına gelmiş. Yorulup, melemeye de hâli kalmayan geyik bu gelişinde gölün suyuna ağzını uzatıp, bir susuzluğu gitmiş ve güzel bir yiğide dönüşmüş. Bu göl büyüleneni açan göl olsa ne yapacak. Bunu gören şehzade oldukça korkup, geri kaçmak istemiş. Fakat deminki yiğit onu sakinleştirip, başlarına geçenleri bir bir anlatıvermiş ve:

— Benim kardeşim, senin sevgili gelinin şu gölün içinde. Onu kaç gündür baş köşende oturan Kel cariye şu girdaba attı — demiş.

Bunu duyan şehzade:

— Sen neredesin, mihribanım — diyerek, yaralı aslan gibi yüksek sesle öyle bir bağırarak ki epey vakit gölün yüzeyi yankılanmış. Onun sesi kesildikten sonra gölden başka bir ses çıkmış:

Bahtiyar yapmadı uğursuz felek,

Rahatlatmadı uğursuz felek.

Kel cariye suya attı,

Aşıma zehir kattı.

Gölün dibine kaçtım,

Balık içine düştüm.

Belim yüklü, incindim.

İkiz oğul doğurdum.

Goçmıradım koynumda,

Akmıradım arkamda.

Şehzade gelininin sesini tanıyıp, köşke karşı at sürüp geri dönmüş. Bu gelişinde odasına girip, kenara sıkışmaya başlayan gelinin yüzünün örtüsünü, başının örtüsünü çekip almış. Bakar ki, sevgili gelininin yerine gözleri dengesiz terazi gibi kötü bakışlı Kel cariye pisliğini çoğaltıp duruyormuş. Öfkesi dolan şehzade kılıcını çevirip, onun boğazını tam çıktığı yerden bir sokmuş ve kel kafa böcek yemiş kavun gibi yere düşmüş.

Bu yurdun dağlarında büyüklüğü gergedan gibi koskocaman öküzler yaşıyormuş. Kendileri de kırk gün boyunca susuz kalabiliyormuş. Ancak suya indiklerinde çeşmelerin, nehirlerin suyunu en son damlalarına kadar nefeslerine çekip gidiyorlarmış. Onlar su içtiğinde dudaklarından şap şıp diye çıkan ses yedi menzilden işidiliyormuş. Onun için onlara şap şıp öküz derlermiş. Şehzade bin asker ile gidip, dağdan o öküzlerin bir sürüsünü kovalayıp bu göle getirmiş. Kırk gün susuz gezen şap şıpları bir kâse dahi bırakmadan, gölün suyunu nefeslerine çekip gitmişler. Bakarlar ki, ağızlarını pak pık edip duran balıkların arasında koskocaman bir balık karnını şişirip yatıyormuş. Şehzade onu sürükleyip kenara çıkarmış ve kılıcı ile karnını yarmış. Bakar ki, onun içinde sevgili gelini uzanıp yatıyormuş. İkiz oğullarının ise biri kucağında, biri arkasında. Kendiler de tatlı uykudaymış. Vücutlarına yel değdiği anda, onlar hapsirip, uykudan uyanmışlar. Şehzade onları köşke getirip, hazinesi boşanana kadar toy vermiş. Bu toyun en son günü padişah meclise yönelip:

— Bunca azabın sonunun mutluluğu da olmalıdır — diyerek, yeni çiçek açmış (gibi) kızını da, gelininin bir yıl boyunca geyik şeklinde azap çekip gezen kardeşine nikahlayıverip, toyu toya ulaştırıp koyuvermiş.

3.5. Hallı

Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanda bir garip oduncu yaşlı varmış. O kendisi odun taşıyıp, yaşlı kadını konu komşunun ekmeğini pişirerek gün geçirirlermiş. Yaşlandığı vakit onların bir oğlu olmuş. Onun hâli olduktan sonra, adına Hallı koymuşlar. Hallı çabuk büyümüş. Sözü ve aklı yerinde, kız oğlan kafasında olmaya başlamış.

Bir gün babası Hallı'yı yanına çağırıp:

— Oğlum, ben yaşlandım. Vaktim yetip de ölürsem, başının çaresine bak. İş ara. İş bulamazsan “Babanın işi oğla helal” dedikleri. Odunculuk ediver. Ova seni zorda bırakmaz. Düşer düşmez de başının çaresine bakarsın — diyerek, nasihat vermiş.

Babası emanetini vermiş (vefat etmiş). Hallı geçinmek için çok yeri gezip, bir iş aramış. Hiçbir yerde iş bulamamış. İki elini burnuna sokup, evine gelmiş. “Babam doğru söylüyormuş. Ovaya çıkıp içimi açayım. Odun taşıyıp, ahaliye satayım” diyerek, ipni alıp, yola düşmüş. Az gitmiş, uz gitmiş, ovanın içlerine doğru gitmiş. Bir yere vardığında, önünde yabani bir ağaç durduğu yerde fır fır dolanıp duruyormuş dedikleri gibi. Hallı “Bu ne kudret. Kendisi yeşermiş (yetiştirilmiş), fır fır dolanıp duruyor. Bir aması olmasın, aşağısını bir göreyim” diyerek, yabani ağcın dibini eşelemiş. O küreğini vurur vurmaz yabani ağaç kopmuş. Altında bir ağaç kabı bulmuş. Ağzını açıp görse, kabın içi altın ve mücevherle doluymuş. Hallı “Şundan iyi odun olmaz” diyerek, kabı arkasına alıp evine dönmüş.

Yolda bir yaşlı adam ona rastlayıp:

— Oğlum, su getirir misin? Ağzım kuruyup duruyor. Kabın suyundan içelim — demiş. Hallı:

— Baba, Kaptı su yok. Kabın içi hazineyle dolu — demiş.

— Hazine sende ne işlesin. Suyundan içelim — diyerek, deminki yaşlı adam bunu kesinleştirmek istemişmiş. Hallı kabı arkasından indirip, yaşlıya göstermiş. Mücevher taşları görüp gözü açılan yaşlı:

— Kabı nereden aldın? — diye sormuş. Hallı ona kabı buluşunu anlatıvermiş.

O zaman yaşlı:

— Kap bulduğunu hiç kimseye söyleme. Padişah işitse, elinden çekip alır — diyerek, Hallı'ya nasihat vermiş ve, — Oğlum, eve yürü, evde oturan kızımı vereyim, binip oturan ala atımı vereyim. Evim-barkımı vereyim — diyerek, Hallı'nın razı olmasına da bakmadan, onu ata bindirip, evine dönmüş.

Yaşlının akıllı, güzel kızı varmış. O bunların önüne çıkıp, karşılamış. Yaşlı:

— Kızım sana koca getirdim. hizmetinde ol — demiş. Kızı da:

— Baba, görmediğim, bilmediğim bir yiğide (kocaya) varmam. Misafir imiş de, attan insin — demiş. Yaşlı kabı alıp, evine girip, gitmiş. Kız ile oğlan dışarıda kalmış. Yaşlı çok cimri bir insanmış. O kabın hazinesini boşaltıp, içini kumla doldurup, dışarı çıkmış ve:

— Hey, oğlan, sen beni aldatmışsın. Kaptı altın yokmuş. İçi dolu kummuş. Ben senin gibi garip yiğide kızımı verecek değilim. Misafiri de edecek değilim. Evden yok ol — demiş.

Kız babasının kötü niyetliliğini anlamışmış. O giden oğlanın peşinden yetişip:

— Şu atı al. Yanyoldaşın şu at olsa, zorluk çekmezsin — demiş.

Hallı atı sürüp, yine yola düşmüş. Bir süre ovanın içlerine doğru gitmiş. Deminki yabani ağaçlı yere vardığında, bir ağaca rastlamış. O da yabani ağaç gibi fır fır dolanıp duruyormuş dedikleri. Oğlan küreğini alıp, ağacın dibine vurmuş. Bir

vurduğunda ağacı çapmış, iki vurduğunda, dibini oymuş. Üçüncü vurduğunda, kabı koparıp almış. Bakar ki, bunun da içi hazineyle doluymuş. Oğlan “şundan iyi odun olmaz” diyerek, kabı ata yükleyip, evine dönmüş.

Yolda deminki yaşlı adam yine rast gelmiş. O:

— Oğlum, atın üstünde sulu kap var gibi. Susadım, bir su içelim — demiş.

Hallı:

— Baba, kapta su yok, içi hazineyle dolu — demiş. Bu kez de yaşlı adam:

— Hazine sende ne arasın. Suyundan ver — demiş.

Hallı kabı atdan indirip, yaşlı adama göstermiş. O:

— Kabı nereden aldın? — diye sormuş. Hallı kabı buluşunu anlatıvermiş. O yaşlı adam:

— Oğlum, kabı bulduğunu hiç kimseye söyleme. Padişah da işitmesin. O işitse, kabını alır. “Yine bul” diyerek zahmete koyar — diyerek nasihat etmiş. — Oğlum, eve yürü, evde oturan kızımı vereyin, bindiğim atı vereyim. Evimin barkımın hepsini vereyim — diyerek, Hallı’nın razı olmasına da bakmadan, onu atına bindirip evine gelmiş.

Yaşlı adamın kızı yine bunların önüne çıkıp, karşı almış. O oğlanı, oğlan da onu tanımış. Yaşlı:

— Kızım, sana koca getirdim. Hizmetinde ol — demiş. Kız da önceki gibi:

— Baba, görmediğim, bilmediğim oğlana (kocaya) varmam. Misafir imiş de, attan insin — demiş.

Yaşlı adam kabı alıp, evine girip gitmiş. Oğlan başından geçen vakayı kıza anlatıvermiş. Yaşlı adam o zamana kadar kabın hazinesini boşaltmış ve, içini kumla doldurup, dışarı çıkmış:

— Hey, oğlan, sen beni aldatmışsın. Kapta altın yokmuş. İçi dolu kummuş. Ben senin gibi garip yiğide kızımı verecek değilim. Misafiri de edecek değilim. Evden yok ol — diyerek, oğlanı kovmuş.

Kız yine oğlanın peşinden yetişip:

— Şu atı al. Yanyoldaşın at olsa, zorluk çekmezsın — demiş.

Hallı ata binip, atı sürüp, yine ovasına gelmiş. İki gün dinlenip, üçüncü günü atına binip, atını ata bağlayıp “Babanın işi oğla helal” diyerek, oduna gitmiş. Az gitmiş, uz gitmiş. Bir süre ovanın içlerine doğru ilerlemiş. Deminki yabani ağaçlı ağaçlıklı yere vardığında, bir gövdesi dikenli ağaca rast gelmiş. O da yabani ağaç ve ağaçlık gibi fır fır dolanıp duruyor dedikleri gibi. Oğlan küreği alıp bu ağacın dibine vurmuş. Bir vurduğunda dibi kökü koparıp fırlatmış. İkinci vurduğunda deminki kaplardan da büyük bir kabı alıp çıkmış. Bakar ki, bunun dibinde ekmek gibi yuvarlanmış, bir yılan yatıyormuş. Oğlan “Önce hazine çıksa aldım, bunu da alayım” diyerek, atına kabı yükleyip, kendi atına da odun yükleyip evine dönmüş. Bu kez de önünden görünüşünü değiştirip deminki yaşlı adam çıkmış:

— Oğlum, su içelim — demiş.

Önceleri aldanan oğlan sırrı belli etmeyerek:

— Baba, kapta su yok. İçinde hazine var.

Oğlan kabı atdan düşürecek olmuş. İki kez kaplı hazine alan yaşlı adam bu kez oğlana inanmış:

— Oğlum, indirip zahmet etme. Sen bir fukara oğlana benziyorsun. Ben de fukara. Bir kızım var. Ay desen ağzı, gün desen gözü var. On sekiz yaşı var. On kızınki kadar akıllı var. Onu vereyim. Malımı mülkümü, hanımı manımı vereyim. Eve gidelim. Hazine bulduğunu padişah işitse, elinden çekip alır. “Yine bul” diyerek

mahveder — diyerek, Hallı'nın razı olmasına da bakmadan, oğlanı ata bindirip, evine gitmiş.

Bu kez de yaşlı adamın kızı onların önüne çıkıp, karşılamış.

Yaşlı adam:

— Kızım, sana koca getirdim. Hizmetinde ol — demiş. Kız da:

— Baba, görmediğim, bilmediğim oğlana (kocaya) varmam. Misafir imiş de, attan insin — demiş.

Yaşlı adam attan kabı indirip eve girmiş. Oğlan da kıza başından geçen vakayı anlatıvermiş. O vakit evden çirkin bir ses çıkmış. Onlar eve girdiklerinde, kıskanç yaşlı adamın öldüğünü görmüşler.

Hallı yılanı öldürmek isteyerek, evin içini altüst etmeye başlamış fakat kız:

— Yılana zazar verme. O hayvan yapması gereken şeyi yaptı — demiş.

Hallı onun söylediğine kulak da asmadan, yılanı arayıp zarar vermek istemiş.

Fakat onu hiçbir yerde bulamamış. Kız ona:

Yine kaba girip yatmış olmasın — demiş.

Bunlar mutlaka öyledir diye bir fikirle kaba bakmışlar ki, onun içi hazineyle doluymuş.

“Garibe baht gelse, birden gelir” dedikleri gibi. Oğlan birden zengin olmuş. Eli günü çağırıp, büyük toy vermiş. Ovadan bulduğu hazinesiyle köşk yaptırıp, kızı gelin alıp, maksat muradına ermiş.

3.6. Abdulla Bay

Varda var imiş, yokta yok imiş. Zenginlerin hüküm sürdüğü zamanda bir garip varmış. Onun sur sumbatı bir birine benzer üç oğlu varmış. Kendi ömrüm

fakirlikle geçti. Belki, oğlum zengin olsaydı diye batıl inanç ile bu fakir en küçük oğluna Abdilla Bay diye ad koymuş.

Garibin on tane atı varmış. Onları üç oğul sırayla bakarlarmış.

Günlerden bir gün onun ulu oğlu atı besleyip dururken, bulut gibi bir kara bela gelip, fakirin bir atını yemiş. Oğlan kara beladan korkup, köşeye kısılup yatıvermiş. Ertesi ortancı oğlu atı besleyip dururken, bulut gibi bir kara bela gelip, yine bir atı daha yemiş. Bu oğlan da kara baladan korkup, yere çökerek duruvermiş. Fakir atlarının kaybolduğuna çok üzölmüş. Üçüncü gün onun küçük oğlu Abdilla Bay:

— Baba, üzölme. Atı beslenmeye ben gideyim. Atı hiç şeye yedirmem — demiş. Babası izin vermiş.

Abdilla Bay atları otlu sulu meydana çıkarıp beslemeye başlamış. Öğlen olduğunda, batı tarafından bir kara bela toz duman gibi gelivermiş. Abdilla Bay kara beladan korkmadan, sopasını eline alıp durmuş. Kara bela atın etrafında bir dolanmış da, Abdilla'nın sopasını eline aldığını görüp, ondan kaçmış. Abdilla Bay kara belanın peşine düşmüş.

Bu kara bela devmiş. O bu kaçışında bir kovuğa girmiş. Abdilla Bay da koşup kovuğa girmiş.

Dev:

— Atış mı gerek, tutuş mu? — demiş.

Abdilla Bay:

— Atış da, tutuş da babamın başına. Bana ağalarımı korkutup alan atların kan bedeli gerek. Vermezsen, kafanı koparırım — demiş. “Tek heybet devi öldürörmüş” dedikleri. Bu devin de Abdilla Bay'ın tek heybetinden sönmüş:

— Ay desen ağzı var, gün desen gözü var. Güzellikte yedi aşıktan geçiren bir kızım var. Onu vereyim. Kızımı al, canımı alma — diye yalvarmış.

Abdilla Bay bir denzin kenarında çadır tutup, devin kızı ile oluvermiş. O kız periymiş. Kocasının gözüne üzümün suyu gibi güzel kız olan, geceleyin ise tüylü tazi olan bu peri Abdilla Bay’a mutluluk vermiş.

Şimdi haberi kimden al, o yurdun padişahından al. Padişah dört mevsimde dört kez ava çıkarmış. Günlerden bir gün o vezir vekillerini, bütün alimlerini, köşk çalışanlarını yanına alıp, ava çıkmış. Av avlayıp dururken onun yolu Abdilla Bay’ın kulübesine düşmüş. O günlerde karışık bir yer olduğundan dolayı, peri tazi görünüşüne girmemişmiş. Padişah Abdilla Bay’ın güzel karısını görüp, ona aşık olmuş. Köşküne gidip: “Padişaha layık periyi evinde saklayan ahmak kim? Gökyüzüne çıksa bile ayağından çekip, yere girmiş olsa bile kulağından çekip çıkarın ve, derhal bulup getirin” diyerek atlı göndermiş. Atlı gittiğinde, Abdilla Bay avdaymış. Atlılar ava gittiği yerden Abdilla Bay’ı tutup, köşke alıp götürmüş. Abdilla Bay padişahın ne için çağırdığını bilmiyormuş. Padişah ise onun arzu hâline bakmadan, döve döve zindana attırmış. Vezir vekiller, alimler bunu doğru bulmamışlar. Onlar:

— Padişahım, böyle yapmak sizin şanınıza yakışmaz. Onu serbest bırak ve, yapamayacağı zor bir işi buyur. Yerine getiremez. Ondan sonra dar ağacına assan da olur, zindana atsan da olur. Yurttan çıkarıp kovsan da hakkın vardır. Karısı kendi ayağı ile yürüyüp, köşküne gelir — diyerek öğüt vermişler. Onların söylediğini padişahın gönlüne yerleşmiş. O Abdilla Bay’ı zindandan çıkarıp:

— Bana başlığı deriden, koncu kumdan dikilen çizmeyi getir. Kendin dik, satın al, çalarak al, kendi bileceğin şey. Getirirsen, bir armağanın yeter. Getirmezsен başın ölümlü, malın talanlı — demiş.

Abdilla Bay gözyaşı döküp, karısının yanına gelmiş.

Peri kızı karısı:

— Ne oldu? Gözyaşın gül yüzünü soldurmuş? — diye sormuş. Abdilla Bay padişahın şartını bir damlasını bile yere düşürmeden anlatmış.

Peri:

— Padişah bana aşık olmuş. Senin başına bir iş getirip, beni almak istiyor. Var da kırk gün süre iste. Kırk günlük yiyecek içecek gibi şeyler versin — diyerek, Abdilla Bay'ın gönlünü yapıp, köşke göndermiş.

Abdilla Bay köşkten yiyecek içecek gibi şeyler getirmiş. Peri karısı ile otuz beş gün devran sürmüş. Otuz altıncı gün karısı:

— Eline elek alıp, küçük bir ata bin de onu yola sal. O çok gider. Sonunda bir yerde durur. Vursan da, küçük at yerinden kıpırdamaz. O yerden toprak alıp, kırk kez ele de, elenen toprağı yanıma getir. Çizme dikivereyim — diyerek, Abdilla Bay'ı küçük ata bindirip, yola koymuş. Küçük at gide gide, ter içinde kalıp, bir yerde durmuşmuş.

Abdilla Bay atın durduğu yerden toprak alıp, kırk kez eledikten sonra, çuvara koyup, karısına getirip vermiş. Karısı toprağı kendi sütü ile karıştırıp yoğurmuş. Yoğurması biten (kıvamına gelen) çamuru kayış gibi yapmış. Otuz dokuzuncu gün başlığı deriden, koncu topraktan yapılan çizmeyi hazırlayıp, Abdilla Bay'a vermiş. O kırkıncı gün erkenden çizmeyi padişahın önüne bırakmış. Şart yerine getirildikten

sonra, padişah ne yapsın. Ağzını da açamamış. Abdilla da ölümden kurtulup, evine dönüvermiş.

Padişah araya gün bırakıp (birkaç gün sonra), Abdilla Bay'ı yine köşke çağırır. O:

— Bir at getir. Onun yetmiş iki sinesi (göğsü) olsun. Ona yetmiş iki basamaklı merdiven koyularak çıkılsın. Yetmiş iki hüneri de olsun — diyerek, bir grup olacağı üzerine yıkıp, kırk gün süre verip, azığı ile Abdilla'yı evine göndermiş.

Bunu da gören Abdilla'mız. O yine gözyaşı döküp evine gelmiş. karısı:

— Üzülme. Bu işin de çaresi olur, kocacığım, gel devran sürelim — diyerek, gönlünü almış.

Onlar otuz beş gün geçirmişler, keyf-i sefada olmuşlar. Otuz altıncı gün karısı:

— Benim dev babamın yetmiş iki ustası var. Onların her biri atın bir hünerini bilir. Atın yetmiş iki sinesini hüneri ile yapmayı becerir. Küçük ata bin de, “Neredesin filan devin yurdu” diyerek, bas kamçaya. Babam işini yapıverir — der.

Abdilla Bay karısının söylediği gibi, ata binip, devin yurduna gider. Deve başından geçen vakaları, padişahın şartını anlatır. Dev ustalarını çağırıp “Yetmiş iki hünerli, yetmiş iki saneli at yapın” der.

Ustalar devin söylediğinden de yerine getirerek at yapmışlar. Abdilla otuz dokuzuncu gün evine gidip, kırkinci gün erkenden padişahın köşküne doğru yola düşmüş. Köşke yetişmeye az kaldığında, bir kuş gelip onun tepesine konmuş. Tepesine kuş konduğunu görmeyen adam kendini bilir, Abdilla Bay tiksinip, kuşu öylece kovacak olur. Kuş uçmaz. O kovacak olur, kuş uçmıyor. O çaresiz, tepesindeki kuşu ile büyük köşke girer. Halk Abdilla'yı attan imdirip, şah tahtına

bindirir. Duyarız ki, Abdilla Bay gittiği gün padişah aniden ölmüşmüş. O zamandan beri padişahlıktaki insanlar her gün toplaşıp, devlet kuşunu uçururlarmış. Abdilla Bay'ın kafasına konan kuş da devlet kuşuymuş.

İşte bu şekilde, iki atın kan bedelini alacağım diye yola çıkan Abdilla Bay'ımız padişah olup, yedi gün yedi gece toy vermiş. O toydan yiyecek tok, içen sarhoş olup gitti deseler de, bizim Alabaya da tek bir tane kemik ulaşmamış.

3.7. Akıllı Kız

Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanda Rum denilen bir yurttan, ay desen ağzı var, gün desen gözü var, on sekiz yaş doldurmuş bir kız varmış. Bu yurttan feraseti, görgülülüğü, zekası ile o kızıdan öne geçen ne erkek, ne de kadın varmış.

Mücevher isteyensiz olur mu? Bu mücevherin de isteyen çok olmuş. Uzaktan yakından gelen kendine güvenen yiğitler kızın kendisinin baş köşesine geçirmek için yarışmışlar. Fakat kızın şartı ağır olmuş. Onu yerine getiremeyen, iki cihan avaresi olan yiğitler içlerinde ukte kalarak geri dönerlermiş. Rum yurdunun çoğu geçip azı kalan, yaşı altmışa dayanmış bir padişahı varmış. Bu da, günlerden bir gün, haddini aşmış, kızı aşık olmuş. Uğurlu gün bu gündür diyerek, cumartesi günü vezir vekillerini kızın evine elçiliğe göndermiş. Kız onun elçilerine:

— Padişah büyük yurdun sahibidir. Ben ona basit bir şart koyacağım. O on sekiz küçük öküz, yirmi beş öküz, altmış nogta, yetmiş agta göndersin. O şeyleri bulup getirdiği gün, padişaha kocaya varacağım — diye söylemiş.

Elçiler kızın söylediği şeyleri derhal bulup, padişahın yanına gelmişler ve:

— Padişahım, kızı size önceden aşık olmuş. “Padişah on sekiz küçük öküz, yirmi beş öküz, altmış nogta, yetmiş agta versin. Bu şeyleri getirdiği gün ona karı

olacağım” demiş. Yanınıza gelmeden, kızın söylediği şeyleri yurttan topladık. Padişahım, toyu tutuver— demişler.

Çok çarşambayı başından geçiren padişah, bilgelerin maslahatlarından kulağı doyan padişah kızın şartının dibinin çürük olduğuna akıl erdirmiş. O yüzleri ateşte dağlanan kafa gibi kızarmış vezir vekillerine:

— Kız zor şart koymuş. O içten vurmuş. Kızın on sekiz küçük öküz dediği, “Padişah on sekiz yaşında olsaydı” dediği. Yirmi beş öküz dediği, “En olmadığında yirmi beş yaşı olsaydı. O yaşta adam karadan dönmez olur” dediği. Altmış nogta ise “Padişah altmış yaşına gelmiş. O nogtalanmış yaşlı öküz gibidir” dediği. Yetmiş agta dediği de, “O yaşlanıp yetmişe ulaşır. Ondan sonra o kesilen agta öküze döner” dediği — diyerek, kızın tavsiyesinin manasını çözmüş. Kızaran vezir vekillerin yüzü bu sözü işitip, üç kez yıkanan ak beze dönmüş. Onlar ikiye katlanıp (eğilip) dönmek istemişler.

Padişah padişah olur. Kızdan ümidini kesen padişah, yaşlılığına razı olan padişah günlerden bir gün: “Bana nasip olmayan cariye üzlüp ölsün” diyerek, onu zorla başka bir yurdun padişahına satıvermiş. O padişah da zalimlikte Rum padişahından az kalır değilmiş. O kız getirildiğinde onu yanına çağırıp:

— Ben bir yıllık ava gideceğim. Bana şu bir yılda benden bir oğul doğuruver. Şu sürede su aygırından olan atım da avda bineceğim attan geri kalmayarak yavrulasın. Şartım yerine gelirse, seni kendime eş yapıp saklayacağım. Yerine gelmezse öldüreceğim — diyerek, vezir vekilleri ile ovaya çıkıp gitmiş. Bu kızda da kırk kızın güzelliği, kırk bilgenin akıllı varmış. O da yiyecek içecek ağzını aşını alıp, kırk cariyesi de peşine takıp, bunların arkasından atla gitmiş. “Padişahın yolu şu

yerden geçse gerek” diyerek, ovanın bir yerinde çadır kurup, cariyeleri ile saz sohbetinde olmuşlar.

Av avlayıp mest olup giden padişahın yolu uğurlu gün de ovanın içinde kurulan çadırlara düşmüş. Bakar ki, kırk tane ak çadır, kırk tane ak çadırın ortasında kıızıl elvan büyük bir çadır, büyük çadırın etrafında kırk tane al elvan giyinen cariye, kırk cariyenin ortasında kıızıl ateş gibi ovan yüzü perdeli güzel kız. Padişah, bu duruma gözü takıldığında, sarsırıp, aklını kaybedivermiş. Bir süre sonra aklını başını toplayıp kendine gelmiş. At değiştirdiği yerde inip, kızlara saygı ile iki büküm eğilip selam vermiş. Kız onun selamını alıp, cariyelere misafirlere ikram yapmayı buyurmuş. Bu su içme süresinde yemişlerin iyisi, şarabın keskini ortaya koyulmuş. Yenilip, içilip, mest olunmuş. Padişah geri döndüğünde, kızları kendi çadırına misafirliğe çağırmış.

“Çağırılan yere uşenme, çağırılmadık yerde görünme” diye söze akıl erdiren kız söylenilen gün, tam vakti cariyelerini alıp, padişahın çadırına misafirliğine gitmiş. Misafirlik desen, iyi geçmiş. Padişah tuttuğu avlarından türlü türlü yiyecekler hazırlatıp, kızlara ikram etmiş. Sonra keyfi yerine gelen padişah ile kız satranç oynamışlar. Padişah:

— Kim satrançta yenilirse, bir gece misafir olmalı. Yenilen yenenin emrinde olmalı — diyerek şart koymuş. Kıza da gereken oymuş. O razı olup, oyunda yenilmiş ve, o gece padişah ile birlikte yatmış. Ferasetli kız, akıllı kız padişahın mücevher taşını işaret için alıp, sağlam yerde gizlemiş. Cariyeler de su aygırından olan atı padişahın atına eş bırakmışlar. Bu durum birkaç gün tekrarlanmış.

Maksadına eren kız bir gün köşke dönmüş. Padişah ise bu tılsımdan habersiz bir yıl boyunca ovada gezmiş.

Bir yıl geçmiş. Padişah avdan yurduna dönüp, kızdan haber almış. Bakar ki, kız bir oğlan doğurmuş, atı yavrulamış. Bunu gören padişah aklını kaybedip, öfkelenmiş. “Cellat” diye bağırması. Cellat derhal hazır olmuş. O vakit cariyelerin başı ortaya çıkıp, olan şeyleri bir biri padişaha anlatmış. Padişah padişah olup, kendisi de şüphe eden ve zalim imiş. O inanmamış. O vakit kız:

— Birlikte yattığımız ilk gece, şüphe edeceğinizi anlayıp, işaret için sizden şu mücevher taşı almıştım — demiş ve, padişahın mücevherini çıkarıp önünde koymuş. Zalim padişah emeline ulaşp, kıza boyun boyun eğmek zorunda kalmış.

3.8. Bahtlı Kel

Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanda bir padişah varmış. Onun bir elmayı üçe bölecek kadar, büyümüş üç tane güzel kızı varmış.

Günlerden bir gün üç kız üç yerden: “Babam bizi hatırlından çıkardı. Biz yetiştik. Öyle böyle yetiştığımızı babamıza bildirelim” diyerek anlaşmışlar. Genç kızların bu anlaşmalarının başı sonu olur mu? Onlar bir çukura tükeremeyip, şehrin kenarında yaşayan kurnaz bir yaşlı kadının yanına gidip, maksatlarını beyan etmişler. Çok şey gören bu yaşlı kadın, Köroğlu’nun atını çalan yaşlının türündenmiş. O kızların dileğini dinleyip:

— Bu işi yapmak bana su içer gibi kopkolay. Cariyelere pazardan üç kavun aldırmalıyım. Kavunların biri beyaz olmuş, ikincisi beyaza dönerek olgunlaşmış, üçüncüsü de yeni olgunlaşmaya başlamış. Kavunları padişaha “kızlarından hediye” diye götürüp veririz. Yiyip, sizin yetişmiş olduğunuzu anlar — diyerek, nasihatı bir yere toplamış.

Kızlar yedi çarşambayı başından geçiren yaşlı kadının söylediği gibi, pazardan üç kavun satın alıp, dedesine hediye etmişler. Padişah ulu kızının kavununu

kestirmiş. Kavun acayip, yiyecek gibi olmamışmış. Ortancı kızının kavununu kestirmiş. Kavun yeni güzel olmaya başlamış. Padişah: “Bu da geçmişmiş. Üçüncü kızımın gönderdiği kavunu “yarın” demiş. Küçük kızının kavunu yeni olgunlaşan tatlı kavunmuş. Padişah kavunu keyifle yiyemiş. Doyduktan sonra vezirden “Kavunlar niçin böyle” diye sormuş. Vezir can kaygısıyla, “Bir kaşık kanımdan vazgeçsen söyleyeyim” demiş. Padişah “Söyle. Vazgeçtim” demiş.

— Padişahım, üç kavun üç kızın yetiştğini bildiriyor. Büyük kızınız geçip gitmiş. Ortancı kızınız da geçmeye başlamış. Küçük kızınızın kendine güvendiği vakit, o da yetmiş. Onlar kendilerinin yetiştğini söylemek için üç kavunu size hediye etmiş.

Padişah derhal emrindeki bütün yiğitleri sıraya dizip, kızlarını çağırmiş. Onların her birinin eline bir elma verip: “Hoşlandığınız yiğidi vurun. Vurduğunuz yiğide toy edivereceğim. Mal mülkten, bütün varyetten, padişahlıktan gelecek hakkınızı da vereceğim” demiş.

Büyük kızı vezirin oğlunu, ortancı kızı beğın oğlunu elma ile vurmuş. Padişah şolbada iki kızına iki yerden ak çadır dikip kuruvermiş. Padişahlıktan gelen hakkını vermiş.

Körpe kızı duran yiğitlerin birini de vurmamış. Padişah vezirinden:

— Kalan adam var mı? — diye sormuş.

— Yer sürüp duran bir kel oğlan kaldı.

— Onu da getirin.

Padişahlıkta zor iş yok. Kelin yakasından tutup, sürükleyerek, yiğitlerin durduğu yere getirmişler. Kız elma ile kel oğlanı vurmuş. Şarttan dönmek olur mu? Padişah ateş olup yanmış, tutuşmuş. Yanmaktan tutuşmaktan ne fayda, olacak iş

olduktan sonra, kızını kele vermiş. Fakat onlara ak çadır kurdurmamış, padişahlıktan gelen hakkını da vermemiş. “Nerede gün görseniz orada görün” diyerek, yüz vermeyip, koyuvermiş. Kel, kızı alıp, kulübesine dönmüş.

Kız tedbirli kızmış. O oğlanı iyi yıkandırıp, temiz elbise giydirmiş. Kel de sıradan bir kel değilmiş, maharetli kelmiş, hikmetli kelmiş. O Süleyman peygamber gibi bütün canlıların dilini anlıyormuş. Kel ava gidip av getirmiş, kız pişirivermiş. Şöylelikle bunlar günlerini geçirmiş.

Padişahın büyük iki damadı karnını kaşıyıp, “Elma piş, ağzıma düş” diyerek, arada sırada bir ava gidip, rahat gün görmüş. Padişah da bu damatlarına armağanlar verip durmuş.

Günlerden bir gün padişah iki büyük damadına:

— Şu günler benim gönlüm av etini istiyor. Hemen ata atlayın da üç dört tane geyik vurup gelin — diyerek, onları ovaya göndermiş. Bunu duyan kel damat da onların arkasından gitmiş.

İki bacanağı keli görüp:

— Av kanlı olmadı. Padişahın yanına boş gitmek bizim için ölüm ile beraber. Gayrat et de, birkaç tane geyiği avlayıver, bacanak — diyerek sızlanmış. Kel oğlan:

— Av avlayıvereceğim. Fakat avı benin verdiğim belli olacak şekilde, damga basacağım. Şuna razı mısınız? — diye sormuş. Onlar “razıyız” demişler.

Kel büyük bacanaklarının kursağına kendi dambasını basıp, geyikleri çağırmış. Bir grup geyik gelmiş. Oğlan:

— Gereğinizi alın — demiş.

Damatları “av kanlı oldu ha, av kanlı oldu” diyerek, evlerine gelmiş. Yemek hazır olduğunda, padişahı misafirliğe çağırmışlar. Padişah geyik etinden hazırlanan yemekleri keyifle yemiş. Geri döneceği vakit iki damadına hediye yapmış.

Fakat ondan sonra padişahın büyük iki damadı ava gitmeyi çekinmiş. Kendileri de av avlayamayacaklarmış. Küçük bacanağından da, damga basacak. Onlar çaresiz evlerinden çıkmadan yatıvermiş. Koy bunlar evlerinde yatıversin. Şimdi haberi padişahıtan alalım.

Günlerden bir gün padişah büyük damatlarından davet olmadığından dolayı, küçük kızının kısmeti ile ilgilenmiş. Veziri:

— O da kel ile boylu boyunca yaşayıp duruyor — demiş.

Padişah küçük damatlarına misafirliğe gidecek olmuş. Kızı çeşitli kuşun etinden çeşitli yemekler hazırlamış. Padişah yemekleri lezzet ile yiyip dururken, pilavın altından at tezeği çıkmış.

— Ne için pilavdan at tezeği çıktı? — diyerek, damadına sormuş. Onun yerine kızı cevap vermiş:

— Oturduğun yer at yatağı olur da, tezek çıkmaz mı?

— Büyük damatlarımin yemeğinden de at tezeği çıkmamıştır — diyerek, şah memniyetsizliğini bildirmiş.

Bu kez ona damadı cevap vermiş:

— Onlar da benim kölelerim. Öyle olsa da, sizin himayenizde rahatça yaşıyorlar.

— O nasıl senin kölen?

— Babam, inanmazsanız, onları soyup, kursaklarına bakın. Benim damgam da vardır.

Padişahlıkta iş zor mu? Padişah derhal iki büyük damadını getirtip, soyundurmuş. Bakarlar ki söylediği gibi, ikisin de kel oğlanın damgası varmış.

Padişah:

— Av avlayamayan, bunların avını alıp misafirlığe çağırmissınız. Bana sizin gibi köle damat lazım değil. Geri dönüp gözüme görünmeyin. Görünürseniz de derinizi soyup, içine saman tıkarın — diyerek kovuvermiş.

Padişahlar, kimin taşı ağır bolsa, o tarafa geçer. Bu padişah da büyük damatlarından kolayca vazgeçip, küçük kızı ile damadını köşküne alıp dönmüş. Kel oğlanın şansı tutup, padişahın güvenilir adamlarından biri olmuş. Kim bilir doğru mu ya da yalan mı, sonra o, padişah olmuşmuş derler.

3.9. Bilgiç Garip

Eski zamanda bir karı koca varmış, onlar çok fakir yaşarlarmış. Mecalsız yaşlı karısını yanına çağırıp:

— Ey, hanım, bu açlık denilen belanın çaresini bulamazsak olmayacak. “Açlık bir gün akılını alır, ikinci gün canını alır” demişler. Nasihat ver, bundan ne yapıp da kurtulmak mümkün? — diye sormuş.

Karısı da:

— Mollalar kitaba bakıp da halk soyuyor. Biz de deneyip görelim. Belki ekmek olurdu. Sen bir eski kitap bul. Onun yüzüne bak da, biler bilmez atıver. Ben: “Kocam sanki olmuş. Söylediği söylediği yerden, dediği dediği yerden. Ötesi, geçeni, geleceği, o günü bilip durur” diye, duyan bir kulak var ise söyleyeyim. İşte, ondan sonra nelerin olduğunu kendin görürsün” — demiş.

Aç adam kendine belli, ne söylesen inanacak. Yaşlı kadının söylediği ona anlaşılır gelmiş. O çekmecedeki toz tutup duran bir eski kitabı almış da, onu kâh tersine, kâh düzümeye tutup, ağzına geleni saymaya başlamış.

Karısı da halk arasında dolanıp, sokak demeyip, ev kulübe demeyip, bir bir girip, kocasının sarıklı olduğunu, bu dünyanın geçmişini, geleceğini, o gününü kesin olarak bildiğini söylemiş.

İşte ondan sonra ayda yılda kısmetin hiç ayak basmadığı garip kulübenin geliri gün geçtikçe çoğalmaya başlamış. Dört taraftan gelen adamlar elleri boş gelmemiş. O yumurtalı, ekmekli, şekerli, çaylı, koyun ve keçili gelen adamlara fal açivermiş. Maksat o kulübeye ayak basan adam rızasız gitmemiş. Zamanla onun baktığı fal da doğru çıkıyor. Sayılı gün bundan önce yemeye yarma bulmadan duran garip bu gün mallı mülklü zengin olmuş.

Garip birden zengin olsa, üstesine de bilgiç olsa gen olurmuş. Bu garibin bilgiçliği hakkındaki dedikodu ağızdan ağza, dilden dile geçip köy köy yayırıp gidivermiş. Lafı bağlamak mümkün mü? Garibin hekimliği hakkındaki haber de öyle olmuş. O sonunda yurdun padişahına gidip yetişmiş. Padişah bu haberi duyup da tahtta oturur düşünüyor musunuz? Onun garibi sınavı göresi gelmiş. Bilirse, yanında almak istemiş, bilmezse de eli kaşınıp da iş bulmadan oturan oturanlara beresi gelmiş. Adamlarına evinde fal bakan garibi getirtmiş.

Köşk görmeyen garip, haşmetli evi, padişahlık tutumu görmeyen garip padişahı gördüğünde bir tuhaf olmuş. O ayağını öylece doğru tutmak istemiş fakat, olmuyormuş. Sadece titreyip duruyormuş. Padişah bu bilgici nasıl deneyeceğini bilmeden dururken, bir cariye gelip yavaşça kulağına: “Halamızın kıymetli yüzüğü kayboldu” demiş. Bu haberi duyan şah:

— Ey, bilgiç, bu gün bizim kızımızın değerli yüzüğü kayboldu. Onu kimin aldığını bilersen, ölene kadar yiyeceğin ve içeceğin padişahlıktan. Bilmezsen başın ölümlü, malın talanlı — demiş. Garip çilekeş şaşırıp: “Vah, padişahı rahatsız edecek kadar o nasıl bir yüzük?” diyerek, değerli taşların adını aklından geçirmeye başlamış. İçinden yakut, mercen, inci diyerek garip birden “mücevher” diyerek, bu taşın adını sesli söylediğini duymadan kalmış. Tam o vakit şahın kızının yüzüğünü çalan Gövher adlı cariye de “Bu bilgici çok övüyorlar fakat, o yüzüğün bende olduğunu bilir mi ya da bilmez mi acaba?” diyerek, korkup, şah ile bilgicin arkasındaki sohbe kulak salıp duruyormuş. O bilgicin kendi adını söylediğini duyup, karanlık düştükten sonra, yanına gelmiş ve, yüzüğü onun önüne koyup, yalvarmaya başlamış:

— Ey sevgili yaşlı amca, “Tokluk ne dedirtmez, açlık ne yedirmez” demişler. Babam annem, bütün kardeşlerim aç yatıp, aç kalkıp durduktan sonra, bu işe baş koydum. Bunu da siz bildiniz. Şimdi Benim geleceğim senin elinde. Dua etsen yazı, beddua etsen kışı görürüm. Fakat fakir fukaranın gününü göz önünde tutup iş görüver — demiş. Garip bilgiç ona:

— Yavrum, bana padişahın yüz bin yüzüğünden de, onun kızından da, kendinden de sen azizsin. Gam çekme de, yüzüğü hamıra dolayıp, köşkteki hindi tavukların horozuna yedir — demiş. Yüzüğü bulmak için kırk gün fırsat alan yaşlı ertesi gün şahın huzuruna gidip:

— Padişahım, kaybı bulduk. Yüzüğü kızınız dışarı çıktığında düşürmüş. Köşkün etrafında gezip duran hindi tavuklarınızın horozu olsa onu yutmuş — demiş. Horozu kesip görürler ki, doğrudan da yüzük onun taşılığında duruyormuş. Padişah bununla kanağat yetinmeyip, deneyip görmek için bilgici yine köşke çağırılmış. O gelir gelmez, çekirgelerden birkaçını hizmetkârlerin elinde saklatmış.

Bu kez ne yapıp kurtulurum ki, garip yaylana yaylana kapıdan girdiğinde şah:

— Haydi, garip, buraya gel — demiş. Garip yanına gitmiş. Padişah bir kenarda duran iki hizmetkârlerini gösterip:

— Şu adamların elinde ne var? Onu bilsen yiyeceğin, içeceğin padişahlıktan. Kendin de beysin paşasın. Benim yakın adamım olursun. Bilmezsen başın ölümlü, malın talanlı — diyerek, bir kenarda oturan eli baltalı adamı göstermiş.

Garip duran adamların o yanına geçip bakmış, bu yanına geçip bakmış. Elllerinde gizledikleri şeyin ne olduğunu anlayamamış. Sonunda duran adamlardan:

— Elinizdeki şeyin sufatı nasıl? — diye sormuş.

Onlar:

— Sarıca, yeşilce, bizim yurtta yok — demişler.

— Evde mi, düzde mi?

— Düzde.

— Canlı mı cansız mı?

— Canlı.

Garip elindeki bilgiç kitabını açmış. Gözünü süzüp bir şeyler okur gibi yapmış. Öyle eder, böyle eder, düşünüp, onların elinde ne olduğunu bilecek oluyor. Eli yüzü kitapta, gözü dik duran adamların elinde. Birden o adamların birinin elinde çalaca kafası çıkıp duran çekirgeyi görür.

Garip parmağını deminki adama doğru uzatıp, yüzünü ise ters tutup:

— Efendim, o adamda ha, çekirge var — der.

— Geri kalanlarda ne var?

Garip düşünüp yine bilgiç kitabını açmış. Yüzü eli kitapta, gözü kalan adamların elinde. “Be, bu bizim hizmetkârımızın elindeki çekirgeyi ne yapıp bildik ki acaba?” diyerek, diğer hizmetkârler da elini yarım yamarak açmış.

Garip de deminki hareketini yapıp:

— Efendim, o adamda da, çekirge var — demiş.

Böylece o adamların elindekini bilmiş.

Padişah:

— Sen bütün adamların elindeki şeyi bildin. Haydi, söyle. Benim elimde ne var? — diye sormuş.

Garip “Ne olsa o olsun” dediği de:

— Efendim, siz de bir çekirtgeyi elinize kıstırmışsınız — demiş.

Garibin söylediği doğru çıkmış.

— Bildin, bildin. Ben padişahlık sürdüğüm kırk yılda senin gibi bilgiç falcıya rastlamadım. Yiyeceğin, içeceğin padişahlıktan. Benim baş bilgicim olursun. Sen şu köşkte bey paşa — diyerek, padişah ona armağanlar vermiş.

Garip yaşlı karısı ile köşke göçüp gelip, padişahın baş bilgici olmuş. Şansına burada da garibin söyledikleri doğru çıkmış.

Günlerden bir gün padişahın kervani ticaret etmek için uzak yurda yola düşmüş. Onlar giderken varıyorken üç dört deve kaybolmuş. Develeri uzun süre aramışlar. Hiçbir yerden bulamazmışlar. Kervanbaşı üstü değerli yüklerle yüklü develerin kayolduğunu padişaha haber vermiş. Padişah bu kez garip dinlensin diye bir düşüncesiyle diğer falcılara fal baktırmış. Onların söyledikleri yerde develeri hiç bulamamışlar. Sonunda padişah baş bilgice yönelmiş. O kitaba bakıp:

— Develer kervandan ayrıldıkları yerde otuyorlar. Yolun sağ tarafındadır — demiş.

Bu kez de garibin bahtı tutmuş. Develeri falcının söylediği yerde bulurlar. Padişah bir artık zengin olan bilgice çok mal verir.

Böylece gün ardında gün geçer. Bu bilgiç bir gün evine gittiğinde yaşlı karısını yanına çağırıp:

— Hanım, benim şu yaptığım işler yanlış. Yanlış iş ise adamı er ya da geç aksatır. Bu işin bir gün üstü açılır. Candan ayrı düşeriz. O dünyada da cehennemde yanarız. İyisi bu işten vakit varken el çekelim. Huda'ya şükür, şimdi yetmez şeyimiz yok, zengin olduk. Tükenmez devletimiz var. Bir nasihat ver. Şu felaket işten nasıl kurtulabiliriz? — demiş.

Karısı:

— Vah, “İyiliğe yetişmek zor, kötülüğe yeışmek kolay” demişler. Bu iş öncekinden de kolay. Öyle olsa, sen yüzü gözüne kazan karasını sür de, üstünü başını kirlet. Benimle çıkıp, önceki gibi köy köy, avlı avlı dolanıp, kocam yolunu vurdurmuş. Şeytan vurmuş, al vurmuş. Söylediği tersine oluyor derim. Böyle yapsam, bu kara adamın izi kalmaz. Padişah da hiçbir şey yapmaz — diyerek akıl vermiş.

Garip karısının söylediği gibi, yüz gözüne kara çalıp, üstünü başını kirletmiş. Kendisi de sayıklayıp, deli hocalar gibi ancak ağzını köpürtüp duruyor demiş.

Yaşlı kadın ise halk arasına çıkıp, yaşlı adamı böylece karalamış, hatta alnına yoğurt sürsen de ağarmaz gibi hâle gelmiş. Bu haber halk arasında yayılmış. Ayak izleri azalmış. Fakat padişah buna inanmamış. O baş bilgici çağırıp, öğüt vermiş. Yaşlı adam sonunda olmayacağını anlamış. Karanlık gecelerin birinde o: “Padişaha kudret göstermesem olmayacak. Böyle yapmasam, hiç kimse deli olduğuma

inanmayacak. İlk padişahı başlatmalıymış” diyerek, yüzüne gözüne keçi yağı katılan karayı yeniden sürüp, köşke gitmiş. Padişah biri alır mı diyerek, altın kabını tahtın yanına getirtip, uyuyormuş. Yaşlı, sen yok, ben yok, padişahı uyandırmak yok, gidip yatan adamı sürüklemeye başlamış. Önceleri sürüklemedik adam, sıcak yorgandan zorlukla çıkarılmadık adam (kendine) bellidir, padişah o vakit uyanmış. Garip: “Şimdi benim hakiki falcı olmadığma padişah inanmadan kim inansın” diyerek, fikir yürütürken yer sallanmış ve, altın taht devrilip, aşağı dönmüş. Bu şeylere akıl erdiremeyen padişah baş bilgicini azarlamış:

— Ey, ahmak, canından mı geçtin? Niçin beni yattığın yerden sürükleyip, yere düşürdün?

Yaşlı kendisinin köşke niçin geldiğini yeni anlayıp:

— Vah, efendim, eğer ben gelmeseydim yurt, halk akıllı ferasetli padişahı ayrı kalırdı. Ben her yıl evde kalıyordum. Sizin başınıza bela geleceğini hissettim de, geynir geyinmez bu hâlde koştum. Nöbetçiler yatıyormuş. Zorlukla seni tahtın aşağısından çekip yetiştirdim. iste görün, efendim, yattığınız tahtta kabın, unufak oldu — demiş.

Kaderden kaçmak yok. Böylece, aç bir ilaç geçen bu garip yine falcılıkta kalmış hem de akmak zamana zenginlerine çevirilip, ferahlık içinde yaşamaya başlamış.

3.10. Yetim Oğlan - Bir Gün Görsen Abat Oğlan

Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanda kafasında bir tane kıl kalmamış tamamen kel biri varmış. Kendi de yetimmiş. Kimin evine gitse, “Kelim, kelim getirdi, ili bergiye batırdı” diyerek, onu kovuverirlermiş. Kel bu durumundan çok bıkmış. O bir gün yukarı bakıp:

— Yer versen, mal versen, bir evciğiz yapıp, kapısından ceylan (dişi deve) gibi gelin getirsen, şu kelim def olurdu, ilin sözü faydalı ederdi — diyerek, Huda’dan dilek dilemiş. Yetim oğlan bir gün beklemiş, iki gün beklemiş, hafta, ay beklemiş. Huda’dan ne mal gelmiş, ne ev yapılmış, ne de ceylan gibi gelin koşarak yanına gelmiş. Yeniden kızlar da onun üstüne gülmeye başlamış. Oğlan el günden yaradandan razı olmayıp, köyden çıkıp gitmiş. O az gitmiş, gece gündüz, uz gitmiş, uğurlu günün birinde odun çöpsüz, su susuz bir çölü baştan başa geçmek zorunda kalmış. Çöl çöl olur, oğlan da oğlan. O bir yere gittiğinde, yorulup, susuzluktan ağzı kuruyup, uykuya dalmış. Yatarken rüya görmüş. Rüyasında ak sakallı, ak donlu bir koca kişi gelip:

— Kalk, oğlum, senin de muradına ereceğin vakit geldi. Filan yerde bir göl vardır. O göle bir topar güvercin gelip, su içip gider. Ondan sonra üç tane güvercin gelir ve, bir silkinip, kıza dönüşür. Onlar suya girip dururken, küçük kızın elbisesini gizle. O: “İsteğini söyle” der. Sen: “Bana karı ol. olmazsa elbisesini vermeyeceğim” de. Bahtını o kıza ara — demiş. Oğlan yerinden kalkıp, etrafına bakıp, yaşlı adamı aramış. Onu bulamamış.

Oğlan çay su içip, yaşlının söylediği gölü bulmuş. Bir vakit bir grup güvercin göle suya gelmiş. Onlar su içip gittikten sonra, üç tane güvercin gelip, kıza dönüşmüş ve, suya girmeye başlamış. Oğlan, kızların oyuna daldığı vakit, küçük kızın elbisesini alıp, iyice gizlemiş. Kız eşbisesini bulamayarak, iki yana eliyle yoklamış. O arayıp dururken, gözü kel oğlana takılmış. “Elbisemi (meğer) sen çalmış olsan gerek. İsteğini söyle” demiş. Kel de: “Bana karı ol” demiş. Peri çaresiz razı olmuş.

Kele devlet gelirse, birden gelir dedikleri gibi. Kele devlet ile baht da birden gelmiş. Peri kız gelir gelmez kelin kelini onarmış. Devleri çağırıp, ova içinde köşk

yaptırmış. Önce: “Kelim, kelim getirdi, ili bergiye batırdı” diyen insanlar şimdi ona saygı göstermişler. Kel oğlan av avlayıp, ferahlık içinde yaşamaya başlamış.

Günlerden bir gün o av avlayıp dururken, önüne bir tavşan çıkmış. Kel tavşanı, tazısı ile kovup yakalamış. O vakit yurdun padişahı gelip: “Tavşan benimki” demiş. Oğlan: “Benimki” demiş. Çıkmış bir kavga, olmuş bir dava. Onlar davalayıp dururlarken, kelin köşküne gelmişler. Padişah Bakar ki, kubbe gibi güzel bir köşk. O kendi yurdunda böyle güzel bir köşk görüp, hayran oluvermiş. Padişah padişah olur. O şu vakit oğlanın köşkünü av aletini, peri karısını elinden almayı yüreğine koymuş.

Padişah ertesi gün yetim oğlanı köşküne çağırıp:

— Ertesi gün saklambaç oynarız. İlk ben saklanacağım. Bulursan sen yenersin. Atımı, av kuşumı, tazımı alırsın. Eğer bulamazsan, ben yenmişimdir. Atını, av kuşumı, tazını alırım — diye şart koymuş.

Kel yüzünü asıp evine gelmiş. Karısı: “Niçin yüzün asık?” diye sormuş. Oğlan padişahın şartını söylemiş. Peri:

— Üzülme. Her bir zorluğun çaresi vardır. Sabah giderken, önüne bir sürü koyun çıkar. Sürünün, ortasında kara keçi vardır. Sen o keçinin boynuzundan tutup: “Sen keçi olup, benden kaçacak mı oluyorsun?” diyerek vuruver. O cadının gücü ile keçi görünüşüne giren şahtır. Şahta sabır olmaz. İki vurduğunda yine padişaha dönüşür — diyerek, kelin işini kolaylaştırmış.

Ertesi gün kel oğlan peri karısının dediği gibi, sürünün ortasındaki keçiyi tutup: “Sen keçi olup benden kaçacak mı oldun?” diyerek vuruverir. Sopa delinin aklının başına getirir. Kötü söz duymadık, insandan da değil, aniden fırlayıp, kara yerden tokat tatmamış padişah üçüncü yumruğa yetişmeden, insan görünüşüne dönüşmüş.

Oğlan bu şartta yenerek, padişahın atını, tazısını, av kuşunı evine alıp dñnmüş.

Padişahta bir söz olur mu, şarttan doyar mı? Ertesi gün yetim oğlanı yine köşküne çağırmış.

— Bu kez sen saklan — diyerek, padişah şart koymuş. Ben arayayım. Bulursam, ben yendim. Karını köşkünü, bütün eşyanı alırım. Sen yensen, padişahlık seninki olsun.

Kele “Tamam” demek düşmüş. O “Vah, başka şeye çevirilemezsem ne yapayım? Padişahı nasıl yeneyim? Karımdan da ayrılmamam gerek” diyerek, ağlamaklı evine gelmiş. Karısı:

— Ne oldu? Yüzün çok asık da? — diye sormuş. Kel padişahın yeni şartını söyleyip: “şimdi ne yapsak acaba?” diyerek, karısından tavsiye istemiş. Perinin yanında zor iş var mı? O:

— Üzölme. Her bir zorluğın çaresi vardır. Sabahleyin seni halıya çeviririm ve, memnun ol, padişah sen halıya çevrilirsin diye hiç düşünemez. Rahat bir nefes al — diyerek, kelin işini kopkolay yapıvermiş.

Ertesi gün erkenden kalkan padişah yurdunu karış karış aramış. Keli bulamamış. Ev ve ev, ahır ve ahır, tandır ve tandır girip çıkmış. Oğlanı bulamamış. Gün batıp yıldız çıktığında, onun peri karısının yanına gelip:

— Yüzü kara oldum, kötü ün sahibi oldum. Oğlan yendi — diyerek, yenildiğine kabul etmiş. Peri halının kenarına vuruvermiş. Halı iki yuvarlanıp, oğlan oluvermiş. Yetim oğlan bir gün görsen abat oğlan denildiğı doğruymuş. şarta göre padişah olan bu yetim hazineyi ortaya döküp, kırk gün kırk gece toy verip, maksat muradına ermiş. Siz de maksat muradınıza erin.

3.11. Yaşlı Kadının Yeli

Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanda kötülükte devi geçen, halk imdada getiren bir kadın varmış. Onun kocası ovoidan odun taşıyıp, pazarda satıp, geçinip giderlermiş.

Günlerden bir gün o odunun iyisinden iyisini arayıp, tepeden tepeye aşır, uzağa gitmiş. o gidişinde ovanın ortasına varıp, bir eve rast gelmiş. Kapıyı açıp görse, kazanlarda türlü türlü yemekler pişip duruyormuş. Baş köşede ise altın, gümüş, lal, mercan karışık vaziyette duruyormuş. Bu bolluğa gözü takılan adam “yemeğin iyisi sen olmalısın” diyerek, pilavdan doymuş. “Kıymetli şeylerin iyisi sen olmalısın” diyerek, iki cibini altınla doldurmuş. Sonra ise her iki avucunu da pilavla doldurup: “yaşlı karım da bir kez pilavdan doymuş oldu” diyerek kaçır gelmiş. Gelir gelmez:

— Kadın, hey, kadın. Yarmayı dök, yarmayı — diyerek bağırırmiş.

Karısı:

— Ne boldu? Hey, yarmayı dökme olur mu? Yarma dökülse, aç ölmez misin işi ters gitmiş? — diyerek, üzüntülü bir şekilde kocanın yüzüne bağırırmiş.

— Bak, ben ne getirdim. Pilav yesin gelse, pilav var. Altın istesen, altın var — diyerek, b gelişinde yarmalı kazanı devirivermiş. Her iki avucundaki pilavı tabağa döküp, karısına başından geçen durumu anlatıvermiş.

Karısı altını görüp ateşleyivermiş:

— Ey, cahil, onca zenginlikten getirdiğin şu mu? Hiç kimse görmeden o yeri sahiplenelim — diyerek, torbasını morbasını alıp, kocası ile yola koyulmuş.

Onlar deminki eve gelmiş, yiyip içip, ferah olup yatıvermişler. İki gün geçmiş. Üç gün geçmiş. Dördüncü gün batıdan toz kalkıp, yer titreyip, gök gürüldemeye başlamış. Karı koca ikisi zorla kendilerini kül konulan kaba atmaya

yetişebilmişler. Eve bir grup dev gelmiş ve, eşyaların akıp dökülmüş olduğunu görünce: “İnsan ayak basmış da insan ayak basmış” diye düşünmüşler.

O vakit bu karının giyireceği tutmuş. O kocasının “sabret dayan” dediğine de kulak asmayarak, yeli koyuvermiş. Yarım pişmiş pilavdan doyan kadının yeli deriden az kalmamış. Yelin kuvvetinden ocaktaki kül havalayıp, göğe savrulmuş. Böyle kudreti görmeyen devler, kendilerinden de zorlusu vardır diye düşünmeyen devler, bu tufanı görüp, elden ayaktan düşmüş. Onlar: “Eve bir bela girmiş, canımızı lokma lokma etmeden kaçalım. Duran tutular, kaçan kurtulur” diyerek, ödleri kopup evden tabanları yağlayıp kaçmışlar. Karı koca da “bir belayı gönderdik” diyerek rahatça yatmışlar.

Üç gün geçtikten sonra devler duvan kaldırıp yine gelmişler. Çiğ şeyleri yiyerek, karnını doyuran kadın küllü kaba girip, yanadan bir yel koyuvermiş fakat, bütün ev göçmüş. Bu güç durumdan ödleri kopan devler kaçmak durumunda kalmışlar. Arsız kadın kendine belli. Yele birlikte çirkin ses çıkarmış. Kötü kadının sesi, o zaman da karnı doyan rahat kadının sesi kulak zarını yırtacak gibiymiş. Devler bu kaçışlarında, onun sesini kendilerince yorumlayarak:

— Vah, birimizi tutup yedi galiba (diye düşünüyorum), çabuk kaçalım. Bu bela hepimizi yiyer — diyerek, dağdan denizden, ovadan aşarak gitmişler. Ondan sonra bu civarda dev gören olmamış. Onların zenginliğine sahip olan bu kadın ise kocası ile şimdi de o evde yaşayıp duruyor derler.

3.12. Esen Sahı

Eski zamanlarda Esen adlı bir yiğit varmış. O cömertlikte Hatam Tay kadar varmış. Bir şeye muhtaç olup kapısına gelen adamı boş çevirmezmiş. Onun için de onun adını Esen Sahı koymuşlar. O bir gün kendi kazandığı zenginliğinin de,

babasından miras kalan zenginliğinin de sonuna varmış. Tam o gün de bir fukara adam gelip:

— Esen can, gayret edip, bir çuval buğday vermesen, çocuklarım beşik çağına da yetişemedi mahvolacak — demiş. Esen karısına:

— Ambardaki iki çuval buğdayın birini bu fakire ver. Kendin de dolanıp gelene kadar, bir çuval ile geçinip gidersin — diyerek, kendi komşu yurda ticarete gitmenin kaygısını etmeye başlamış. Bir yerden iki tane yaşlı deve alıp, yol hazırlığını yapmış. O köyde bizim Handurdı bayımız gibi kötü niyetli bir bey de var imiş. O da kervan kurup, Esen Sahı'nın gideceği yurda uğramışmış. Esen:

— Yalnızlık Allah'a mahsus derler. İyi olsaydı. Ben de sizinle gideyim — diyerek, zenginin kervanına katılıp gidivermiş. Bunlar kâh yürüyüp, kâh konuklayıp, yolun yarısını geçtiklerinde, Esen Sahı'nın ayağı bir çukura girip, pardır küldür düşmüş. O aksayıp kalmış, düştüğü çukura bakar ki, içi altınlı büyük bir kap duruyormuş. Esen Sahı kabı yaşlı develerinin birine yükleyivermiş.

Bunlar bu gidişlerinde oturduklarına, gidecekleri şehre varıp, bir kervansarayda konaklamışlar. “Varlıkların pazarı yanında” dedikleri gibi. Esen Sahı'nın gönlünün istediği malları şu yurdun tüccarları onun önüne getiriveriyormuş. Deminki zengin ise, mal almak için, günlerini pazardan pazara dolanarak geçiriyormuş. Baykuşun rıskı gibi, lazım olan şeyi önüne gelip duran Esen Sahı'yı gördüğünde, onun içi tutuşup yanıyormuş.

İşte bir gün zengin yükünü getirip, on bir deveyi yola koymuş. İki tane yaşlı deve ile gelen Esen Sahı ise yirmi iki deveyi üstünü değerli mallar ile yola koymuş. Bunlar az gitmiş, uz gitmiş, Esen'in kap bulduğu yerine gelip konaklamışlar. Karanlık düştüğü zaman, zengin işçilerini bir kenara çıkarıp:

— Esen’in bunca zenginlik bulduğunu ikimizden başka bilen adam yok. Onu öldürelim. Köye gittiğimizde, yolda hastalanıp öldü deriz. Eğer söylediğimi yapmazsan, seni öldürürüm — demiş. İşçi:

— Böyle yapma, beyim, onsuz da senin mal mülkün yere göğe sığmaz nihayetinde — diyerek yalvarmaya başlamış. Fakat bey onu korkutmuş. Esen’in bir adama el vermeyeceğini bilen bey işçi ile peş peşe, uyuyan Esen’in üstüne gitmiş. Ayak sesine uyanan Esen, ayın ışığında parıldayan bıçağı görüp, teleşlanmış. Yatanın üstüne kalkmış gelmesin dedikleri gibi. Hey uykunun arasında böğürüne ok uzayıp gelir de, teleşlanmaz mısın? Esen canhavlı ile:

— Hey, kardeşler, ele güne zararsız birini öldürmekle ne fayda bulursunuz? İstedığınız zenginlik ise, işte kervan. Hepsi sizin olsun. Beni öldürürseniz, izim kaybolur. Zaten yurduma sahip olacak gibi çocuğum da yoktu — demiş. Bay:

— Ey, ahmak, bizim kaygımız senin iznin kaybolması değil. Bırak bir kaybolmadan, on kaybolsun — demiş. Esen Sahı yalvarmak ile beyin yüreğini yumşatmanın olmayacağına göz kestirmiş:

— Tamam, öldürün beni. Fakat bir vasiyetim var, onu karıma ulaştırın.

— Söyle, vasiyetini.

— Karım hamileydi. Eğer oğlum olursa adına Dat, kızım olursa Bidat koysun.

Esen sözünü tamamladığı sırada, bıçak yüreğine saplanmış. Bey Esen’i gömüp, onun zenginliğine sahip olmuş Köye gelip de Esen Sahı’nın yolda vadesi doldu. Onu elimiz ile gömdük. O can vermeden önce, şöyle şöyle vasiyet etti demiş.

Dokuz ay, dokuz günü doldurup, Esen Sahı’nın karısı ikiz çocuk doğurmuş. Onlardan biri oğul, biri kızmış. Kadın kocasının vasiyetini tutup, oğluna Dat, kızına

Bidat diye ad vermiş. Garip yaşamak için gerekli az bu şeylerle çocuklarını on dört yaşına ulaştırmış. Günlerin birinde Dat kız kardeşi Bidat ile üzüm toplamaya gitmiş. Onlar evden yeni uzaklaştıklarında, bu yurdun padişahı askerleri ile köyün ortasını kesip geçen sokakta atla (sürerek) geçmiş ve, etrafı toz duman kaplamış. Bunu gören Esen Sahı'nın karısı anne kuş gibi kanat çırpıp, Dat-u Bidat-u diyerek, çocuklarını peşine çağırır. Onun sesini duyan şah, kadının kapısına gidip:

— Kimden sitem görmüş olsan, çabuk söyle. Benim tebamda acize sitem eden adamın canı cehennemde olmalıdır demiş. Esen Sahı'nın karısı başını eğip selam vermiş de, edep bilen:

— Destek olduğunuz için, tanrı sizi korusun, hükümdarım. Gölgenize zarar gelmesin. Bana hiç kimseden sitem gelmiyor — demiş.

— Niçin benden sır saklayacak oluyorsun? Dad-u bidat diyerek bağırdığınızı şimdi tam kendi kulağımla duydum sonunda. Kim zor kullanıyorsa, korkmadan da söyleyin. Ben bu yurdun padişahıyım.

Burada hiçbir sır yok, padişahım. Biraz önce çocuklarım üzüm toplamaya gittiler. Bir görsem, asker geçip, at ayağının tozundan yer gök toz tutuyor. Bu durumda çocuklarıma bir şey olmasın diye korku ile onları çağırdım. Dat benim oğlumun, Bidat olsa kızımın adı.

— Bu adlar kimdir birinden sitem gören adamın koyabileceği adlar. Benim asude yurdumda ona kim yüreğinde böyle istek kalır gibi sitem edebildi ki?

— Anlamadım, kocam filan yurttan gelirken, yolda hastalanıp ölmüş. O gittiğinde, ben hamileydim. Yoldaşlarının söylediğine göre, çocuklarıma şöyle ad koymayı o bana vasiyet etmiş.

Zeki şah:

— Onu gömüp, bu haberi getiren kim? O şimdi diri mi? — diyerek, bunu duyduğu zaman, gazaba gelmiş. O hemen bey ile işçiyi vura vura Esen Sahı'nın kapısına getirmiş de:

— Bu evin sahibinin canına kast edilmiş. O biçare, günahsız yere arzulu ölmüş olduğunu elim günüm anlasın diyerek, çocuklarına Dat, Bidat diye adı vermeyi vasiyet etmiş. Siz düşüncesizler on dört yıldır bunu anlamayarak, ağzınızı açıp yürümüşsünüz. Onu elimiz ile gömdük diyen şu iki adam öldürmüş — diyerek, bey ile işçiye gözlerini açıp bir bakmış ve, işçi korkusundan pantolonuna bırakıverip, şahın önünde diz çökmüş:

— Bir avuç kanımdan yaz geçseniz, ona ne olduğunu ben anlatayım.

— Söyle, vazgeçmek uygun ise, senin kanından onun oğlu vazgeçer — diyerek, şah Dat'ı göstermiş. İşçi:

— Onu kötü niyetli bey öldürdü. Bu insafsıza, senin dünyada yetişmeyecek hiçbir şey yok, bey ağa. Bu günahsız insafın nasıl yetiyor? — diyerek, yalvardım fakat, o sesini çıkarırsa, önce seni öldürürüm. Benim kulum olduğunu aklından çıkarma diyerek, onun öldürülmesine beni de ortak etti — demiş. Şah Dat'a:

— Ey, köşeğim (yavrucuğum), katilini buldum. Kalan iş seninle. İsteddiğini yapabilirsin — demiş. Babasının canına kast edildiğini anlayarak gözü dönen Dat aç aslan gibi olup, beyin üstüne fırlamış. Kılıcını havada bir kez dolandırıp saldıığında, onun kafasını yere yuvarlamış. Dat'ın cesur bedenini, kılıç vurşunu beğenen şah onu askar komtanı yapmış. Yalnız kızını da ona nikahlayıverip, kırk gün kırk gece toy vermiş.

Sözlük

ädik	çizme. 35.
ağzıbir	birlik beraberlik. 20.
ähli	bütün 34, 40, 45, 48.
ahvalat	durum. 15, 28, 50.
akıl-huş	aklı. 32.
äkit-	götürmek. 13, 24.
aladörcük	altüst. 33.
añsat	kolay. 23, 39, 42, 46, 48, 49.
är	koca. 12, 13, 14, 21, 23, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 42, 43, 46, 49, 50, 52, 53
arak-şarap	rakı ve şarap. 14.
aram-aram	ara ara. 18, 28.
arkalı	sarıklı.
arkayın	rahat. 19, 23, 24, 49, 50.
armansız	istekleri bitmiş olarak (uktesiz). 11.
asgırış-	hapşırmaq. 29.
assa-assadan	yavaş yavaş. 25.
ät galmak	aldanmaq. 32.
äteñet	yaramaz. 21.
ayal	karı, kadın. 11, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 23, 24, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52
aymak	uyandırmak, aklını balına getirmek. 48.
ayşı-aşrat	geçimleriyle. 19.

baytal	at. 30, 31, 32, 33, 36, 38, 39.
betnişan	kötü bakışlı. 29.
betpāl	kötü niyetli. 23, 31.
beyik	büyük, yüksek, ulu. 25.
beyleki	diğer, öteki. 15, 17, 45.
bigünä	günahsız. 53.
bilgir	bilgiç. 42, 43.
birnäçe	birkaç 17, 18, 19, 20, 20, 21, 21, 24, 39, 44.
bitay	dengesiz. 29.
bitin	iyi hâlde, abat. 47, 49.
bokun	pislik. 12, 13.
cay	ev. 14, 15, 19, 35, 43, 49, 50.
cedir-cedir et-	çatır çatır konuşmak. 11.
ciği	küçük kardeş. 23, 24, 25, 44.
cümşülde-	sızlamak. 20.
cüyce	piliç. 19.
çikalga	çare. 48, 49.
çap-	at sürmek. 35.
çapar	atlı. 34.
çıdam	sabır. 48.
çoğ	ateşin yakması. 38.
çöl	ova. 13, 14, 16, 17, 23, 24, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 38, 39, 41, 47, 48, 49, 50.
çömçe	kaşık. 40, 53.

çöple-	toplamak. 11, 52, 53.
daş	dışarı. 16, 31, 32, 44.
daş	taş. 30, 39, 42, 43.
daş-	taşımak. 12, 30, 49.
dat	imdat. 18.
dayhan	çiftçi. 13.
derrev	hemen. 20, 23, 24, 26, 41, 53.
derveze	kapı. 17, 19.
dürse-dürs	doğruya doğru. 13, 14.
düş-	inmek. 11, 26, 27, 31, 33, 38.
düşek	döşek, yatak. 14, 20, 21.
düvünçe	bohça. 21.
emeldar	hizmetkâr. 34, 44, 45.
enay	güzel. 12.
endam	vücut. 20, 23, 29.
ene	nine. 23, 24, 27, 52.
entek	şimdi. 17, 18, 23, 52.
ep-esli	epey. 12.
ertir	yarın, sabahleyin. 16, 17, 44, 48, 49.
esger	asker. 15.
eyyäm	artık, çoktan. 12, 13, 18, 45.
gahar	kızgınlık, öfke. 17, 18, 20, 39.
gamgın bolmak	üzülmek. 34.
garañkı	karanlık. 24, 27, 28, 43, 46, 51.

garaş-	beklemek. 18, 47.
garrı	yaşlı adam. 11, 12, 13, 14, 30, 31, 32, 33, 37, 42, 44, 46, 51, 38, 46.
gımmatbaha	değerli, kıymetli. 16, 27, 43, 43, 45, 51
gırnak	cariye. 21, 27, 28, 29, 38.
gısganç	cimri. 31.
gıt	az. 15.
gızgan	yabani bir ağaç. 30, 31, 32.
giyev	damat. 41, 42.
goñşı	komşu. 17, 23, 30, 51.
goşun	eşya, ordu. 19, 29, 52, 53, 54.
gölecik	dana. 13.
gövnüyetmezçilik	beğenmezlik 19.
gövün	gönül. 11, 25, 26, 27, 28, 30, 35, 36, 41, 51, 54.
gözlemek	aramak. 16, 25, 30, 33, 45, 47, 48.
guda	dünür. 17, 18.
gupba	kubbe. 48.
gurcak	kukla. 11, 12, 13.
günbatar	batı. 14, 34, 50.
gündoğar	doğu. 14.
günorta	öğlen. 34.
gürrüñ	sohbet 24, 28, 43.
hālki	deminki. 19, 23, 25, 29, 31, 32, 50, 51.
ham	deri. 16.

harsa-hars	her şeyi birbirine kat. 14.
häsiyet	huy. 15.
het-hasap	haddi hesabı. 16.
hezzet-hormat	izzet ikram. 19.
hırıdar	koruyucu. 37.
hırıdarsız	isteyensiz. 37.
hısırdan-	uğraşmak. 11.
hor-zar et-	yadırgamak, zorda bırakmak. 11, 30.
hossar	dost. 23, 53.
hoşa	arpa, buğday gibi ekinlerin toplandıktan sonra dökülen kısımları, üzüm vb. salkım. 11, 12, 52, 53.
hoşlaşmak	vedalaşmak. 12.
hovsala düş-	endişelenmek. 21, 23.
hoz	ceviz. 25.
hövre	eş. 39.
hum	ağaç kap. 30, 31, 32, 33, 51.
husıt	kıskanç. 33.
hüyr	huri. 26.
kayıl	razı. 23.
keken	bir böcek türü. 29.
kem-kemden	azar azar. 12, 17.
kempir	yaşlı kadın. 11, 12, 13, 23, 24, 25, 26, 27, 30, 39, 40, 42, 45, 46, 49, 50.
keniz	cariye. 38, 39, 43.

kepderi	güvercin. 47.
kerpiç	tuğla. 14.
kesel	hasta. 20, 23.
keyik	ceylan. 24, 25, 26, 27, 27, 27, 28, 28, 28, 29, 41.
keypi-sapa	keyf-i sefa. 15, 36.
keyvan	hanım (karısına bir hitap). 42, 45.
kilvan	değirmenci. 16, 18, 19, 20, 21.
köke	kurabiye. 16.
kökecik	kurabiye. 16.
köşek	deve yavrusu. 44, 53.
köymek	yanmak. 40.
köynek	gömlek. 26, 27.
küyze	testi. 17.
mama	anne. 23.
mañlay	alın. 46.
mekgar	kurnaz. 39.
mes	sarhoş. 14.
mitdıl-mıtdıl ses et-	haldır hurdur etmek. 12.
möhlet	süre. 35, 36, 38.
müñkür	şüphe. 25, 39.
nähak	haksız. 16.
nähili	nasıl. 12, 17, 41, 43, 44.
näsaglan bol-	hastalanmak. 21.
nebis	nefes. 12, 51.

oğurla-	çalmak. 16, 39, 43, 47.
oğurluk	hırsızlık. 16.
omin	amin. 21.
oñar-	halletmek. 18.
onnut	gün geçirmek için günlük hayatı yaşamak için gerekli olan alet, edevat. 52.
oñşuk	un gibi bir şey. 51.
ovlak	keçi yavrusu. 12, 23, 25.
ozalkı	deminki. 19.
öküzçe	küçük öküz. 37.
öñki	önceki, deminki. 21, 32, 45.
öñküsi	önceki. 16, 32.
öt-	geçmek. 12, 13, 14, 16, 32, 33, 34, 43, 49, 50.
ötle	kısa süre içten içe devam eden sancılık bir hastalık. 51, 53.
öy-övzar	ev bark. 31.
padıman	çoban. 20.
pähey	pehey. 17.
pakgıldadış -	pak pık etmek. 29.
pal	fal. 43.
palçı	falcı. 45, 46.
palçık	çamur. 35.
pisse	fıstık. 25.
poh	bok. 12, 13.
rehim	acıma. 16.

rehimdar	merhametli. 27.
rehimsiz	acımasız. 21.
sāhetli	uğurlu. 37, 38, 47.
sahılık	cömertlik. 51.
salgıt	vergi. 17.
sapalak	hile. 18.
seki	sedir. 11, 46.
serkerde	baş komutan. 19.
serpay-sovgat	armağanlar. 41.
silkmek	temizlemek. 12, 13, 47.
sovgat	hediye. 39, 40.
sövdagär	tüccar. 51.
süm-	süzülmek. 17, 19, 26.
süyci	tatlı. 27, 29, 40.
şark-şurk	şak. 16.
şermende	kötülük arayan, utanç, hayası olmayan. 50.
şövür çekmek	geceleyin yol gitmek, akşamdan sabaha kadar yol yürümek. 47.
täç	taç. 16.
tagtır	efendim. 45, 46.
tagzım	saygı. 48.
talaban	para ile tutulan işçi. 51, 52, 53.
tamdır	fırın. 49.

tap-	bulmak. 11, 12, 15, 16, 17, 19, 23, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 37, 42, 43, 44, 45, 45, 47, 48, 49, 51, 52, 53.
tāret et-	tuvaletini yapmak. 19, 21.
tayak	sopa. 16, 48.
telek	yanlış. 45.
telet	bir kumaş ismi veya iyi işlenmiş kayış. 35.
tirke-	peş peşe gitmek. 19, 20, 24, 25, 32, 38, 52.
tovza	payına düşen hak, gelir. 16.
toy	düğün, toy. 12, 13, 15, 18, 25, 27, 29, 33, 36, 37, 40, 54.
töverek	etraf, civar. 16, 19, 21, 44, 47, 50, 52.
tulpar	küçük bir at, bir binek hayvanı. 35, 36.
üytget-	değiştirmek. 32.
vakır-şakır	keyfine düşkün. 15, 17, 19.
veli	fakat, ama, ancak. 16, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 43, 46, 49, 50, 52, 53
yañkı	deminki. 11, 19, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 33, 44, 45, 46, 49, 50.
yerbe-yer	yerli yerinde. 11.
yılgın	ağaç, ağaçlık. 31, 32.
yönekey	basit, sıradan. 37, 40.
zenzele	kıyamet. 17.
zeyren-	sızlanmak, şikayet etmek. 18, 23, 41.

ГУРЖАК ГЫЗ

Бир бар экен, бир ёк экен, гадым заманда, гүнүң ну-
ры дүшөн юрда, айың нуры акан юрда бир гарры
кемпир бар экен. Олар гүнүң гүни хысырданып нер ялы зат
топлар экен. Гүн батдыгам «Бир перзендимиз болсады» ди-
йип, арзув эдип даңыны атырар экен.

Гүнлерде бир гүн хоша чөплөп йөркө, яңкы гарры баба
бир гуржак тапыпдыр. Гөрсө гуржак кеми ёк, агыз еринде
агзы, гөз еринде гөзи, ай гараз, он ики сынасы ербе-ермиш.
Баба бегенип, гуржагы гойнуна салыпдыр. Өйүне гелип
кемпире гөркезипдир. Әр-аял:

— Дилегимиз кабул болаверсин. Гуржак тапдык — багт
тапдык. Инди бир перзентжик берсе. Ол гатан йүрегимизи
юмшатса, чөкөн гөвнүмизи галдырса, армансыз өлердик —
дийип, бири-бирине гарапдыр. Ине, эдил шол вагт гаррының
гуржагына дил битөйипдир. Ол секиниц үстүнден бөкүп дү-
шүп:

— Йүрегиңизде арман галмасын. Мен сизин перзендиңиз.
Зада хор-зар этмен — дийип, жедир-жедир эдипдир.

Бу сөзи эшиден ики гаррының депеси гөге етипдир. Кемпир
гуржагы гарбап алып, багрына басыпдыр. Гарры баба:

- Кемпир, гуржага ат дакалы — дийипдир. Кемпир хем:
- Даксак дакалы — дийипдир.
- Гуржага хайсы ат гелшеркө?
- Гуржак гыз ялы-ла, гой ады Гуржакгыз болсун.
- Гуржакгызың ады өзи билен гаррасын.

— Ийжеги өңүндө, иймежеги ызында, багты алнында, небеси ызында болсун.

Гаррылар бегене-бегене ики болуп билмэндирлер. Өң хоша тапылармыка, тапылмазмыка? — дийип гүнүни өтүрйөн бу бичерелер гуржакгызлы боландан соң, вагтың нэхили гечйөнини хем билмэндирлер. Гуржакгыз гарып өө багт болуп гирипдир. Гарры баба базардан йүң дашапдыр. Гыз халы докапдыр. Кемпир халыны базарда сатыпдыр. Шейдип гаррылар кем-кемден гурплы болупдырлар.

Гүн ызындан гүн гечипдир, ай ызындан ай догупдыр. Гуржакгыз халы докапдыр. Кемпир халыны базарда сатыпдыр. «Говурга бир гүн ягшы, ики гүн ягшы. Үчүнжи гүн не ягшы?» диенлери. Гыз халы докап халыс ирипдир. Онун ай дийсең агзы бармыш, гүн дийсең гөзи бармыш. Гуржак диен адамың дили тутулып лал болжак бир гызмыш. Гыз етишсе не болар? Гең энайы той болар. Гуржакгыз башымы бир богдурайын дийип, гожадыр кемпир билен хошлашып, ёла дүшүпдир.

Аз йөрүпдир, көп йөрүпдир. Мытдыл-мытдыл сес эдип, эп-эсли ёлы гечипдир. Өңүндө бир гечи чопаны чыкыпдыр. Ол:

— Нирэ барян? — дийип сорапдыр.

— Эр алса, эре барян, эр алмаса, гөре барян.

— Маңа гелагай.

— Тоюма нэме сойжак?

— Овлажык сойжак.

— Гарын бокун ким силкжек?

— Аялым силкжек.

— Эййем этегим пох болды — дийип, гечи чопана барман, Гуржакгыз ёлуны довам этдирипдир.

Аз йөрүпдир, көп йөрүпдир, шол гидип баршына өңүндө гоюн чопаны чыкыпдыр. Ол:

— Нирэ барян? — дийип сорапдыр.

— Эр алса, эре барян, эр алмаса гөре барян.

— Маңа гелагай.

— Тоюма нэме сойжак?

— Гузужык сойжак.

— Гарын бокун ким силкжек?

— Аялым силкжек.

— Эййем этегим пох болды — дийип, гоюн чопана хем барман, гыз ёла дүшүпдир.

Аз йөрүпдир, көп йөрүпдир, гүн чөшгө баранда, Гуржакгыз сыгыр чопана душупдыр. Чопан:

— Нирэ барян? — дийип сорапдыр.

— Эр алса, эре барян, эр алмаса, гөре барян.

— Маңа гелагай.

— Тоюма нәме сойжак?
 — Гөлежик сойжак.
 — Гарын бокун ким силкжек?
 — Аялым силкжек.
 — Эййәм этегим пох болды — дийип, сыгыр чопана хем барман, ёла дүшүпдир.

Чөлден өтүпдир, гумдан өтүпдир. Гүн ере салам беренде, бир обаның четинде экин экип йөрен дайхан оглан душ болупдыр. Ол:

— Нирә барян? — дийип сорапдыр.
 — Эр алса, әре барян, әр алмаса, гөре барян.
 — Маңа гелагай.
 — Тоюмда нәме биширжек?
 — Бугдай ярмасыны биширжек.
 — Бугдайы ким яржак?
 — Дегирмен яржак.
 — Саңа барайын.

Гуржакгыз дайхан йигиде барып, оны гарры бабалара элтен. Гарры баба билен гарры кемпир гызсыз ерден гызлы, огулсыз ерден огуллы боланына бегенип, ики болуп билмәндирлер. Кырк гулаклы кырк газаны атарып, кырк гиже-гүндиз той берипдирлер. Тоюң той кеми галмандыр. Гуржакгыз билен дайхан огланың ады-овазасы патышалыга барып етен. Патыша огланы өзүниң везири эдип аланмышын диййәрлер. Дана йигит, өзем дайхан йигит Гуржакгызың акылы-несихаты билен абрайлы адам боланмышын.

ДҮРСЕ-ДҮРС

Бир бар экен, бир ёк экен, гадым заманда бир әр-аял бар экен. Гүнлерде бир гүн гарып адам базара гидип бир хораз гетирипдир. Аялы хоразы гөркезип:

— Хиви, әр жан, мен шу яша гелип, әркек жанлының, әркек адамың йүзүни гөрен дөлдирин. Хоразы шу тайдан тиз әкит — дийипдир. Әри хоразы аялына гөркезмежек болуп, ичмегине долап, соймага әкидипдир. Хоразы союп, арассалап, аялына берипдир.

— Сен шу хоразы бишир. Мен молланы чагырып гелейин —

дийип, эри молланың өйүнө гидипдир. Ол молланы өйүнө гетирсе, «эркек йүзүни гермедик» аялының өнүндө бир яш йигит кесерип ятанмыш. Аялы эрине:

— Догрусыны айтсам, бу йигит мени хич эркиме гоймады. Эр болжак болсан, дүрсө-дүрс бол я-да харса-харс бол дийипдир.

Эри пикирленипдир, «Дүрсө-дүрс» дийдиги, «Илинден чыкып гит я-да шейле яшайша разы бол» дийдиги. «Харса-харс бол» дийдиги, «Мунун билен уруш, харса-харс болуп, гызыл юмруга гир» дийдиги. Харса-харс боланда-да бу аял билен инди яшашып билжек дэл. Говусы илден-гүнден чыкып гидиберейин — дийипдир-де:

— Мен харса-харс болжак дэл, дүрсө-дүрс болжак — дийип, илини-юрдуны, бишип барян хоразың этини ташлап, «хүв-хак» өйүндө чыкып гидиберипдир.

Ол аз йөрүп, кэн йөрүп, чөлдө, дагдан, дүздө өтүп, ахыры бир веляята барып, бир гарры адамың өйүнө мыхман болупдыр. «Мыхман бир гүн алтын, икинжи гүн күмүш, үчүнжи гүн мис» диенлери, Гарып дөрдүнжи гүн шөхөре гезмөгө чыкыпдыр.

Шу веляатың патышасының бир пири бар экен. Ол хем шол гүн көчө чыкан экен. Пириң сегсен сопусы бар экен. Оларың кыркысы пириң өңүнө керпич дүшейәрмиш, галан кыркысы пир геченден соң керпичлери алып, ене пириң өңүнө дүшейәрмиш. Гарып муңа хайран галыпдыр. Ол хем булара томаша эдип, сопулара гошулып гидиберипдир.

Олар шол сен-сене билен гидип баршына бир чынарың янына барыпдырлар. Гарып пире гөрүнмөн, чынарың үстүнө чыкып отурупдыр. Пир хем чынарың ашагына дүшөк салдырыпдыр.

Сопулар иер-ичер ялы зат гетирипдир. Пир арак-шерап ичип, мес болупдыр. Ол сопуларына:

— Чынарың гүндогарсындакы ховзуң сувуны бошадың — дийип буйрупдыр. Кырк сопы челек билен ховзуң сувуны бошадыпдырлар. Ховзуң ашагында жай бар экен. Пир сопуларына:

— Жайың гапысыны ачың — дийипдир. Сопулар гапыны ачыпдырлар. Гапыдан кырк саны овадан гыз салланышып чыкыберипдир. Пир ене сопуларына:

— Чынарың гүнбатарындакы ховзуң сувуны бошадың — дийип буйрупдыр. Бу ховзуң сувуны хем бошадыпдырлар. Пир:

— Жайың гапысыны ачың — дийипдир. Сопулар гапыны ачыпдырлар. Гапыдан кырк саны сыратлы йигит яны табан

муртларыны сыпап чыкяр. Пир гызлары бир гапдалында, огланлары хем бейлеки гапдалында отурдып, гайтадан кейпи-сапа чекип башлапдыр. Гарып хем бу ахвалаты гөрүп отурыберипдир. Пир гиденден соң «Өзи пир болса-да, хәсиети мениң аялымың хәсиетинден экен» дийип, мыхман болян өйүне гидйәр.

Гүнлерде бир гүн, юрдуң патышасы «Ким-де ким йитен гызым билен оглумы тапып берсе, патышалыгымы тагты билен биле бержек» дийип, жар ызына жар чекдирипдир. Патышаның перзентлерини тапмага дөвталап адам тапылмандыр. Аялындай, соң хем пириң болшундан ичи янан гарып патышаның янына барып:

— Огул-гызыңы мен тапып берейин — дийипдир.

— Тапмак үчин нәме герек?

— Ики йүз эсгер берсең боляр.

Патышада эсгер гытмы. Шол вагт ики йүз эсгери гарыбың ыгтыярына берипдир.

Гарып пириң янына барып:

— Хо-ол гүнки ойнуңы эт — диен. Пир боюн товлан. Гарып пириң элини дандырып, ховзуң янына элтен. Эсгерлерине хем ховзуң сувуны бошатдыран. Пирден жайың ачарыны алып, гапылары ачан. Шол вагт жайдан кырк гыз билен кырк йигит чыкып башлан. Шолар билен патышаның оглы билен гызы хем чыкан. Гарып патыша огул-гызыны говшурып, шерт боюнча өзи патыша болупдыр.

Ол тагта чыкып, аялыны ойнашы биле дара асдыряр. Пири юртдан ковяр. Көне патышаның гызына өйленип, максат-мырадына етйәр. Кырк гулаклы кырк газанда нахар атарып, кырк гиже-гүндиз той берйәр. Онуң тоюна чар тарапдан мәреке гелйәр. Мен хем шол тоя бардым. Тойдан саңа бир сүңк гетирийәрдим велин, өңүмден Алабай чыкды-да горкузып элимден алайды.

ВАКЫР-ШАКЫР ПАТЫША

Бир бар экен, бир ёк экен, гадым эйямда даг ичинде яшап йөрен бир гарып оглан бар экен. Бу оглан атасындан мирас галан сув дегирмени ишледип, шондан дүш-

йән товзаның хасабына яшайр экен. Ол бир гүн товзадан дүшен ундан бир көкежик биширип, совутмак үчин ожагың янында гоюпдыр-да, бир иш билен даш чыкып гелипдир вели, гөрсө көкеси ёк экени. Муңа хайран галан оглан төверекде жанлы-жандар ёк, мениң көкәм нирә зым-зыят болдука дийип, төверек-дашы гөзләп чыкыпдыр. Эмма ондан дерек тапып билмән, шол гижәни ач гечирмели болупдыр. Эртеси ене-де дегирменден дүшенже товза хакындан көке биширип, соваянча даш чыкып гелипдир вели, гөрсө ене көкеси ёкмуш. Бу гижә хем ач ятмалы болан килван оглан эртирки газанан унуны хем көке эдип, өңкүси ялы ожагың янында гоюпдыр. Ёзи болса элине таяк алып, гапының аркасында гизленип дурупдыр. Шол вагт бир тилки ичерик бөкүп гирип, көкә япышыр вели, оглан гапыны шарк-шурк япып:

— Ё-хә, мекир, мени ики гүн ач гоян сен экениң-ов. Огурлан көкелериңе дерек мен сениң хамыңы базарда сатарын — диенмиш. Ёлдүрилжегине гөзи етен тилки:

— Мен көкелери өзүм иемок. Ики саны яш чагам бар. Көкәни шолар үчин алдым. Сен мени өлдүрсен, бигүнә чагаларым хем өлер. Нәхак гана галмажак болсаң, мениң гүнәми өт — дийип, гөзяш дөкүп ялбарыпдыр. Эсли вагт нәдерини билмән дурандан соң, огланың рехими гелип, оны гойберипдир. Тилки даш чыкыпдыр-да, аз салымдан доланып гелип:

— Сен ятдан чыкмажак ягшылык этдиң. Мени, чагаларымы өлүмден алып галдың. Инди мениң ягшылыгыма-да бир серет — диен. Оглан она:

— Сен бир чөлде гезип йөрен эжизже жанавер, маңа ягшылык әдер ялы элинден нәме гелер? — дийипдир.

— Эртир гөрерсиң — дийип, тилки токая сиңип гидиберипдир.

Шол гүнүң эртеси ол бир дон гетирип оглана берйәр вели, дуршы алтын, гөвхер билен безелен экен. Муңа хайран галан оглан:

— Бейле гымматбаха дон кимниңки? — диййәр.

— Патышаның донуны огурладым.

Оглан муны эшидип, горкупдыр:

— Маңа огурлык зат герек дәл. Мен өз халал зәхметим билен яшайрын.

— Огрудан огурламак халалдыр. Патышаларың хеммеси огрудыр. Оларың сениң ялылардан огурлап алан затларының хетди-хасабы ёкдур. Сен муны огурлык хасап этме-де, огурланан задың ызына гайтарылып берилдиги хасап эт — дийип, тилки огланы көшешдирипдир. Ол патышаның тәжини ве

бейлеки гейимлерини хем кем-кемден чекип, огланың өйүне гетирипдир-де:

— Бу гейимлери энтек гизлэп гой, геймели вагты өзүм айдарын — дийип, ене токая сүмүп гиден. Ол шол гидишине бирнэче гүн ёл йөрэп, гоңшы патышаның юрдуна барыпдыр. Агшам ятып, эртир даң саз беренде, патышаның гапысыны гуйругы билен сүпүрүп, айна ялы эдипдир-де, өзи бир дешик-де гизленип ятыпдыр. Эртир ир биле туран адамлар патышаның гапысының айна ялы эдилип сүпүрүленини гөрүндирлер-де:

— Кимдир бири патышамызың гызына гудачылыга гел-йөр, даң билен онуң гапысыны сүпүрүпдирлер — дийип зензеле турзупдырлар. Муны эшиден патыша хем тагтына чыкып:

— Ким мениң гапымы сүбселэн болса, өзүни мәлим этсин — дийип, мөрөкө йүзленипдир. Хич кимден сеза чыкман-сон, тилки бөкүп, тагтың өңүнө барып:

— Эй, мерхеметли патышахым, сизиң гапыңызы мен арасаладым — дийипдир-де, чоммалып отурыберипдир. Патыша ве онуң халкы бу нэхили ягдай болды, патыша гызына шаза-да йигит тапылмадымы? Гел-гел инди онуң үчин сөз айтмак гезеги тилкө етипми? — дийип, бири-бирлериниң йүзүнө середипдирлер. Муңа хас-да бетер патышаның гахары гелип, тилкиниң дирилигине дерисини соймалы-да, дервезеден асып гоймалы дийип буйрук берипдир. Эмма шол вагт бир пайхас-лы гарып патыша гарап:

— Бейле ховлукма, патышахым. Озалы билен-э онуң ким үчин геленини сорамак герек. Эгер өзи үчин гелен-де болса, гүнәсини гечиң. Сиз бир патыша, бу болса бир эжизже чөл хайваны. Мунуң гапына галмак сизе ярашмаз. Говусы аша-гыннан чыкып билмез ялы агыр салгыт сал-да гойбер — днен. Муны халк-да, патыша-да макул билип:

— Сен ким үчин гелдиң? — дийип сорапдырлар. Тилки:

— Мени Вакыр-шакыр патыша иберди. Шонуң оглы үчин гелдим. Ол дүнйәде иң адалатлы, рехимдар хем-де бай патыша — днен. Онда патыша тилкө:

— Эгер өвгүли патышаң бир дүе йүки күмүш берсе, гуда боларын, ёгсам оңа гыз ёк — диййөр. Тилки яландан геңир-генен болуп:

— Пәхей, шунданаң бир галың болармы? Бизиң патышамызың хазынасыңдан бир дүе йүки алтын чыкараныңда-да, деңизден бир күйзе сув аланча болмаз. Мен алтын йүкли дүйәни гетирип, ишигиңизде чөкерерин — дийип, бөкжөкләп гидиберипдир. Шол гайдышына догры огланың янына гелип:

— Мениң гетирип берен патышалык гейимлерими гей-де, ызыма дүш. Саңа пылан патышаның гызыны алып бержек, эййәм гуда болуп гелдим, гидели — диен. Оглан бу ишлере хайран галып, шазада гейимлерини гейип, тилкиниң ызына дүшүпдир. Ёлда тилки оглана: «Баранымыздан соң, сен сесини чыкармагын. Мен нәме дийсем, шоны тассыклайгын. Галаныны өзүм оңарарын» диен.

Булар шол йеришлерине даң саз беренде, патышаның шәхерине барып, ил турянча, шәхериң ичини кесип гечйән деряның боюнда гарашыпдырлар. Ил турар вагты тилки йүз саны күмүш ве алтын манатлары деряның йүзүне тохум сепен ялы эдиپ сенип гойберипдир-де:

— Хай, илат-хов, хай, етевериң-хов. Дат, ишимиз гайтдыла-хов — дийип, сесиниң етдигинден гыгырып башлапдыр. Шәхер халкы нәме барка дийип, ылгашып оларың янына барыпдыр. Олар:

— Ери-хов, тилки, гыкылыгың нәме — дийип соранларында, тилки:

— Патышаның гызына гуда болуп гидипдим. Онун галының үчин бир дүе алтын билен бир дүе күмүш гетирйәрдим. Гижәниң ичинде ялпак гүзермикә дийип, шу ерден гечжек болдук вели, дүелериң икиси-де алтын-күмүш билен деря гитди — дийип, зейренмегини довам этдирипдир. Илат муңа ынанман:

— Сениң муң сапалагың бардыр, ялан сөзлейәнсиң — диен. Қилван оглан олар:

— Ынанмасаңыз өзүңиз билиң. Йөне тилкиң шу айдяңлары-ха хак, әнтеқ шол затлар гаты узага акып гидеәнем дәл болса герек — дийипдир. Шол вагт патыша деряны барлаң дийип буйрук берен. Йүзмәге, чүммәге өкде адамларың бир-нәчеси өзүни сува оклап, деряның дүйбүни сермәп башлапдырлар. Оларың үч-дөрт санысы элине илен бирләң-икиләң алтын-күмүшлери алып, сувун йүзүне чыкыпдырлар. Шундан соң патыша тилкиниң сөзүне ынанып, олары көшгүне гетирипдир. Өңден өвредилиши ялы, қилван йигит патышаның ынамыны беркитмек үчин, арам-арам тилкә:

— Бары-ёгы ики дүе алтын-күмүш үчин гынанып отурышыңа гахарым гелйәр. Қәшгә шонун билен мениң хазынам әгсилйән болса — диен болярмыш. Бай гневли болжагына патышаның йүрегинде шүбхе галмандыр. Ол үч ай той эдип, гызыны қилвана берипдир ве юрдуна әлтип, галыңыны алып гелиң дийип, янына бәш йүз атлы гошундыр-да, олары ёла салыпдыр.

Оглан алжырап, инди нәдерис, булар янымызда болса, бар

сырымыз ачылмазмы дийип, тилкә середенде, тилки оңа арка-йын бол, бир алажы тапылар диен маныда гөзүни ғыпып гойберен. Патыша ғызыны кежебәниң үстүне мүндүрип, булары бирнәче мензиле ченли уградып, ызына доланыпдыр.

Тилки йигит билен гелни ве бәш йүз атлыны ызына тиркәп, токайлы даглара тарап гиден. Аз йөрәп, көп йөрәп, ол бир ерде дурупдыр-да:

— Сиз шу ерде дүшлән, саз-сөхбет билен шадыянык эдиң. Мен шазаданың гелйәндиғини халка хабар берейин — дийип, токая сүмүп гиден.

Шол гидишине ол үч саны дөвүн жайының үстүнден барып, онуң төверек-дашына айланып чыкыпдыр. Говагың ичинде түкениксиз байлык бардыгына гөз етиренсон, үч дөвүн кейи хемил отуран отагына салам берип гирипдир-де:

— Дөв агалар, ишиңиз гайтды. Вакыр-шакыр патыша гошун сүрүп, пылан патышаның үстүне баряр. Гошуның ёлы эдил сизин меканыңызың үстүнден дүшди. Гошун гечйәнчө, бир ерде гизлениң. Говусы хол гамыш токайына сүмүң — дийипдир вели, дөвлер горкусына өзлерини шол токая урупдырлар. Тилки болса хәлки бәш йүз атлыны алып гелип, яңкы токайың дашыны габапдыр-да, оны отладыпдыр. Дөвлер хем шол токайда янып өленмиш. Тилки:

— Дерев шазада билен гелнини алып гелиң — дийип, өзи дөвлериң говакдакы жайларының демир дөвезесини ачып, ичинде ятыберен. Гелип гөрселер, бу жайы гөрмәге гөз герек, язмага сөз герек. Дагың ашагында гурлан бу жайың диварларының нагышларыны, ичинин байлыгыны тарыплап гутарар ялы дәл экен. Олар шонда барып ерлешйәрлер. Гыз биле йигит шол жайларың биринде айшы-ашрата мешгул болуп гезиберипдир.

Гүн гечип, ай долансон, хәлки бәш йүз атлының серкердеси огланың янына гелип шейле диен:

— Эй, патышахым, өз юрдуңа гелип говушдың. Хеззет-хорматынызы гөрдүк. Инди ругсат берсең. Бизем ил-гүнүмизден хабар алсак ничик боларка?

— Ажап болар — дийип, оглан әхли атлының хоржуныны дөвлериң хазынасындакы алтын-күмүшлерден долдурып, ызларына уградан. Өзи болса дөвлериң озалкы хызматкәрлери билен галыберен. Тилки хем чагаларыны шол ере алып гелипдир-де, килван огланың көшгүндәки безелен отагларың биринде ийип-ичип гезиберипдир.

Гүнлерде бир гүн жүйже этине гөвнүетмезчилик эдип башлан дыңч тилки огланы сынап гөрмеги йүрегине дүвүпдир. Ол сыркав болан болуп, халының үстүне тәрет эдип хапалап-

дыр. Хызматкәрлер бу ягдайы хабар беренде, оглан тилки достуның янына йүврүп барыпдыр-да:

— Гадырлы достум, нирәң агырян болса айт, овкалап берейин. Тебиплере-де хабар этдим. Олар деррев гелип, дердине дерман эдерлер — дийипдир.

Шонда тилки:

— Хич еримем агыранок, достум, сени сынамак үчин, яландан кеселлән болуп ятырын — дийип, бөкүп еринден турупдыр. Огланың муңа гаты гахары гелен. Бирнәче ай геченсоң, тилки ене кесел болан болуп, дүшеклери хапалап башлапдыр. Бу гезек хабар беренлеринде килван оглан:

— Тилкини уруң, ол муны мекирликден эдйәндир — диен. Ылгап гелип гапыны диңләп дуран тилки шол вагт бөкүп ичери гирипдир-де:

— Мени урдурарча сен ким болупсың? Бар-да харазыңы сүр, самсык килван — дийипдир. Муны эшиденде, ша гызының эндамы жүмшүлдәп гиден. Ол:

— Мен ша гызы болуп, гел-гел бир килвана аял боларыңмы? — дийип, огланың ялбар-якарына-да гараман, өз юрдуна гаршы чыкып гидиберен.

Онсоң тилки оғлана:

— Ягшылыгы билмесең, ине шейле боларсың — диен. Оглан ялңышыны боюн алып:

— Сен маңа ягшылык этдиң, мен болсам сениң ягшылыгыңа яманлык этдим. Ягшылыга яманлык өрән эрбет зат, мениң гүнәми багышла — дийип, тилкә ялбаран. Тилки хем:

— Боляр, йөне галан өмрүңде бейле иш этме — дийип, патышаның гызының гиден тарапына сүйнүп гидип, онуң ызындан етен:

— Хә, падыманың¹ гызы, өйүңи ташлап нирә барярсың?

— Өйүмизе барярын, мен килван билен яшап билжек дәл.

— Сен онуң килвандыгыны кимден эшитдин?

— Сенден эшитдим. Өзүң дәлми яңы оңа гит-де харазыңы сүр килван диен.

Тилки хахахайлап гүлүп:

— Патыша гызының акылына середин, сен меннң ялы тилкиниң хайсы бир айданына ынанжак. Мен яңы саңа-да падыманың гызы дийдим. Шей диеним билен сен падыманың гызы болайямың? Хемме айдылана ынанып йөрмезлер. Акыллы бол-да ызыңа гайт — дийип, оны ызына тиркәп, килваның янына гетирен. Ша гызы килван билен агзыбирже яшаберен.

Йөне дынч тилки, соңам бирнәче гезек яландан сыркавлан болуп, оғланы алдапдыр.

¹ Падыман — сыгыр чопан.

Гүнлерде бир гүн тилки хакыкатдан хем кеселләп, халы-паласларың үстүнә тәрәт әдип ятанмыш. Хызматкәрлер тилки ене дүшәкләри хәпәләп башлады, ол кеселләпдир дийип хабар беренлеринден — Оглан:

— Ол ене-де мени сынажак болуп жөгүлик әдйәндир — диен. Бирнәче гүн геченден соң хызматкәрлер гелип:

— Тилки жанавәр-ә өлди дийипдирлер. Мунда-да оглан:

— Ынанмаң, жөгүдир, сынажак боляндир — диен. Ене бирнәче гүнден соң хызматкәрлер:

— Тилки бичәре порсады, онуң ысындан төверек-дашда дурар ялы дәл — дийипдирлер. Килван оглан әнтегем ынам әтмән, тилки достуның янына уграпдыр. Барып гөрсе, тилки догрудан хем өлен экен. Оглан гаты гынанып, оңа күмүшден табыт ясатдырды. Тилкини хормат билен ерлемели дийип буйрук берди. Оны жайламага менем гатнашдым. Тилкә көп алкышлар окалды. Нәз-ныгматлар чекилди.

Херсене жан, херсене,
Элим дегди керсене,
Ийдим-ичдим, доймадым,
Ене бир аз берсене —

дийип омын әдилди.

КЕЛГЫРНАК

Бир бар экен, бир ёк экен, гадым заманда бир самсык рехимсиз адам бар экен. Ол орта яша баранда аялы өлүп, башга бир аяла өйленипдир. Тәзе аялы өйүнә геле-гелмәнә, онуң өңки аялындан галан оглы билен гызындан дынмагың күл-күлүнә дүшүпдир. Ол бир гүн яландан нәсаглан болуп, әри ишден геленде, башыны яссыкдан галдырман ятыпдыр. Муны гөрүп ховсала дүшен әри оңа:

— Ери, мәхрибаным, саңа нәмә болды? — дийәр. Аялы:

— Сен ирден чыкып гиденинде-де сап-сагдым. Бир әденим чагаларың гейимлерини ювмак үчин илерки ябың боюна бардым. Дүвүнчеге чөзенимде бу әтеңетлерин, гейимлеринден бурнума шейле бир ярамаз ыс урды велин, шол ерде эссим

айылып йыкылыпдырын. Оба адамлары мени гөтерип өе гетирипдирлер — диййәр.

Бу пәлияман аял шол гүн ябың боюнда гоңшы обада яшаян айяр кемпире саташып, онуң янында өвей чагаларындан зейренен. Шонда яккы кемпир:

— Энтең нәме гөрийәң, улалыбәрселер ичине депип, өйден жоварлар. «Етим овлақ сакласаң, агзың-бурнуң яг эдер, етим оглан сакласаң агзың-бурнуң ган эдер» дийип эшитмәнмидиң? Олардан тизрәк дынан ягшыдыр — диен. Шол ерде ики бетпәл отурып, өвейлери ёкламагың маслахатыны эденлер.

Аял бәш-алты гүн иймән-ичмән ятып, өзүни бир аз хорландан соң, әрине:

— Мең ягдайым барха агырлашяр. Гоңшы обада бир тебип мама бармыш диййәрлер велин, шоны чагырсаң, бу дердиң әмини билмезмикә? — диен. Әри:

— Вах, онуң иши аңсат-ла — дийип, деррев хәлки аялы билен дилләшен бетпәл кемпири гетирен.

Кемпир аялың гарныны, бойнуң йүзүндәки дамарлары сыпашдыран болуп:

— Худай-әй, өзүң гарашык әдевери, берен дердиң өзүң деп әдевери — дийип самырдаберипдир. Аялың әри болса:

— Нәме, ярамаз кеселми, айт ахырын, онуң дерманы тапылжак затмы? — дийип ховсала дүшүпдир. Кемпир:

— Бу өрән сейрек душян кесел аялыңа чагаларындан ёкушыпдыр. Шол чагаларыңы союп, дамак ганыны сыркавың әндамына чалып чыкмалы. Шейтмесең, аялың аңырсы бир хепдеде өлер — диен.

Кемпириң бу сөзлерини эшиден яккы адам мен хеммесине кайыл диен терзде башыны атып, еринден галыпдыр-да, пычагыны гынындан чыкарыпдыр вели, аялы:

— Әй, мениң ялңыз хоссарым, сен бу иши әтме, өлсем, мен өлейин — диен болупдыр. Әри болса:

— Вах, мәхрибаным, чагасыз яшап билерин, йөне сенсиз бу дүнйә мана харамдыр — дийип, өйден чыкып гидипдир. Онуң гызы бу геплери өйүң дашындан диңләп дуранмыш. Какасының дикдүшдүлигине белет гыз, ойнап йөрен огул житисини багрына басып, өзүни чөлден-чөле, дагдан-дага уруп тидиберипдир. Олардан дерек тапылмансоң, өвей эне барха надаралык әдипдир.

— Вах, башыңа дөнейин, ховандарым, мен бу дүнйәден арманлы гитмели болдум. Ене алты гүнүм галды. Хей бир алач тапылмазмыка? — дийип, әрини рахат отурып нан иймәге гоймандыр. Әри оңа:

— Сен аркайын бол. Олары гөге учса аягындан, ере гирсе,

гулагындан чекип аларын — дийип, газап билен ёла дүшүпдир.

Инди хабары ики догандан эшидиң. Олар бирнөчө гүн ёл йөрөп, чөлде отуран бир оба барыпдырлар. Булары гөрөн аяллар бойы етен гызың чөл-бееванда ыгып йөрмегиниң себәбини сорапдырлар. Гыз башларына дүшөн иши болшы ялы айдып берен. Шонда ол аяллар дүйн бир атлы гелип, гөзө гөрнөн гызым жигиси билен йитди дийди вели, сиз шол чагалар экениңиз-ов дийип, өвей эне билен нәлеткерде ата гаргапдырлар. Бу етимлери обада алып галжак болупдырлар. Онда гыз «Какам бизден нәче мензил өндәки обалара етип йөрөн болса, bize бу обада яшамак болмаз» дийип, дага тарап гидйәр. Олар өз йөрөп, көп йөрөп, ахыры бир дагың жүлгесине барып етипдирлер. Ач-сувсуз сурнуган етимлер жүлгәниң ичинде отуран обаны гөрүпдирлер. Олар бу ерде отурсак, ач өлүп галарыс. Оба барсагам, какамың элине дүшмегимиз мүмкин дийип, яйданып отурыпдырлар. Гаранкы дүшөнсон, обаның четиндәки өе салам берип гирипдирлер. Гөрселер, бир кемпир гозак докап отуран экен. Ол «гелевериң балаларым» дийип, булары мәхир билен гаршы алыпдыр. Гарынларыны дойруп, хабар сорапдыр. Гыз башындан гечен вакалары бирме-бир гүррүң берипдир. Кемпир оларың какасының бу оба-да сораг салып, яңырак гидендигини айдыпдыр. Гыз кемпире:

— Эне жан, чөле бардык, чөл горкулы, дага гелдик, даг горкулы, инди бу әлемде бизиң үчин горкман яшар ялы ер ёкмука? — диен.

— Балаларым, бу беладан гутулмак үчин, сизе екеже ёл бар. Шу жүлгәниң боюны сырып йөрөберин, өңүңизден кичижик көл чыкар. Онуң кенарында отурып дынжыңызы алың-да, ене аңырлыгына гидин. Йөне яңкы көлүң сувунден ичәймәң. Оңа «Кейик көл» диййәндирлер. Ким ондан ичсе, кейиге өврүлип дурубейәндир. Көлдөн аңры ики гүн йөрсениз, башы асмана дирелип дуран бир дүйп чынара гөзүңиз дүшер. Онуң якынына барып «Эгил чынарым, эгил, эгилмесен дөвүл» диерсин вели, чынар юваш-ювашдан эглип башыны ере етирер. Шонда деррев үстүнә мүнүп етишсен, ол сени ёкарлыгына әкидер. Онуң үсти башга бир әлемдир. Ана шол әлемде аркайын яшап билерсиниз—дийип, кемпир оларың торбасының күлчеден долдурып, ёла салыпдыр.

Ики доган тиркешип, «Кейик көлүниң» кенарына етипдирлер. Шол ерде дынч алып, ене аңырлыгына гидипдирлер. Әсли йөрәнлеринден сон, гыз әжесинден ядыгәрлик галаң

йүзүги хэлки көлүн боюнда галдырандыгыны билип, ыза гайтмакчы болупдыр. Жигиси оңа:

— Сен отур-да дынжыңы ал, мен йүзүги өзүм алып геле-рин — диен.

— Ёк, аркадагым, сен дынжыны ал, мен гидейин — дийип, гыз оңа кән ялбарыпдыр. Эмма оглан онуң диенини этмәндир. Ахырында гыз:

— Боляр, гитсең гит вели, көлүн сувуны агзыңа алайма-гын — дийип берк табшырыпдыр. Кемпириң сөзүне мүнкур болан огланың болса бар максады шол көлүн сувундан ичип гөрмек экени. Ол гелшине көлден бир гошавуч сувы алып ичипдир вели, кейик овлагына өврүлип дурубери-дир. Гыз доганы болса гөзүни ёла дикип отурышына уклап галыпдыр. Ол өзүни бириниң ыралаяныны сызып, гөзүни ачыпдыр. Гөрсө янында акжа кейик овлагы — Ынха йүзүгиң — диен ышарат билен башыны эгип дурмуш. Гыз онуң шахының ужуна гыс-дыран йүзүгини алыпдыр-да, кейигиң бойнундан гужаклап:

— Вах, ялңыз доганым, бу нәме этдигиң болды? Шол сувдан датмазлыга сөз берип гитдиң ахыры. Бу дүнйәде ынсан бодуп башымызы горап билемизок. Хайван сыпатында нәдип гүн гөржек? — дийип аглапдыр. Соң болса кейиги ызына тир-кәп, ёла дүшүпдир. Шол гидип отурышларына кемпириң салгы берен чынарына барып етип: «Эгил чынарым, эгил, эгилмесең дөвүл» дийипдир вели, чынар асса-асса-дан эглип, башыны ере дегрипдир. Кейиги гужагына алып дуран гыз онуң бир шахасының үстүне мүнүп отурыпдыр. Чынар шаха-ларыны ёкары гөтеренде, гыз чөлли, даглы, дерялы башга бир әлеме дүшүпдир. Ол жигисини отламага гойберйәр. Өзи хем ябаны алмадан, хоздур писседен доюп, бир чешмәнин үстүне абанып дуран бейик агажың үстүне чыкып, дыңч ал-мага отурыпдыр. Бу гөп бу ерде дурсун. Арып-ажып гелең гыз дынжыны алынча, хабары шол юрдун патышасындан әшиделиң.

Болман-болман алтмыш яшына гадам басанында, бу патышаның бир оглы болупдыр. Инди өлсем арманым ёк дийип, патыша бегенжине кырк гижә-гүндиз той берипдир. Хазына-сының ярысыны юрдуның гарып-гасарларына пайлапдыр. Бойы-сыраты билен гөрени хайран әдйән шазада докуз яшына баранда, оны ата мүндүрип, ене той берипдир. Хэлки етим гыз кейиге өврүлен жигиси билен бу юрда аяк басанда, шаза-да кемсиз етишип, өзүне мынасып яр гөзлөп йөрен йигит экен. Онуң атасының баш везириниң хем шазада билен дең-душ бир гызы бармыш. Йөне бу гызың келлеси кел, бойны бокур, ики гөзем чашымыш. Шол болшуна-да өзүне гөвни етип йөрен

мекирмиш. Ол: «Мен везириң гызы. Шаның гөвни ёкарыдыр. Ёң етен гызы гелин эдип, көшге гетирмез. Оглуна мени алып берер» дийип, өз янындан гөвүн йүвүрдип йөренмиш. Мундан хабарсыз шазада болса хер гүн атланып, кырк йигиди билен гөвүн ачмак үчин, ава-шикара чыкар экен. Ине бир гүн ол чемензарлыкда отлап йөрен кейиги гөрүп, оны дири тутмак үчин, ковуп башлапдыр. Эмма кейик токайдан-токая сүмүп, гөзден йитенмиш. Оны ковуп, халыс ядан шазада йигитлери билен бир чешмәнің башына барып, атдан дүшүпдир. Йигитлер ав этинден шара этмек үчин, одун-чөп аладасы билен чар тарапа дагапдыр. Еке галан шазада чешмә серетсе, онуң йүзүнә хүйр сыпат бир гызың шекили дүшүп дурмуш. Онуң кешбине мәхри гиден йигит ёкары гараса, агажың үстүндә бир гыз отырмыш вели, васпыны дил биле беян эдер ялы дөлмиш. Оны гөрөндөн, шазада бейхуш болуп йыкылыпдыр. Йигитлер доланып гелсе, шазада дем-дүйтсүз сүйнүп ятырмыш. Муңа бир зат болайса, патыша деримизе саман дыкдырар дийип, булар оны атың өңүнә кесе басып, көшгә гетирипдирлер. Хушсуз ятан оглуны гөрөн ша тебиплерине:

— Хер эдин, хесип эдин, оглумы хушуна гетирин. Оңа нәме боланыны өз дилинден эшитмесем, арманлы өлерин — диең. Тебиплер оны деррев хушуна гетирипдирлер. Шазада башына дүшен иши болшы ялы айдыпдыр вели, ша чешмә тарап ат салып гидипдир. Шөхер халкы-да сом-саяк болуп, онуң ызына дүшенмиш. Гелип гөрселер, шазаданың акыл-хушуны алан гыз хенизем шол агажың үстүндә отыр дийё. Патыша оңа гыссанып хабар гатан:

— Мен бу юрдуң патышасы. Оглумың акылыны алан жанана, ынсмысын, жынсмысың?

— Ёз өйүндөн орун тапман, эжир барыны чекип, бу мекана дүшен ынсан баласыдырын.

— Бейле болса, ашак дүш, гузым. Багтың ачылды. Ялңыз оглум саңа ашык болуп, акыл-хушуны йитирип йөр.

Гижә-гүндизини өлүм ховпы билен гечирип йөрен бичәре етим гыз патышаның сөзүнә ынанмандыр. Шол вагт бир кемпир патышаны чете чагырып:

— Эй, хөкүмдарым, «Сүйтде агзы бишен сувы үфләп ичер» дийипдирлер. Бу бир жебир чекип йөрен гөргүли ялы. Ол сениң сөзүнә ынанмаз. Шаның сыратлы оглуна гелин болуп, көшкдә отурмак онуң дүйшүнә-дә гирйән зат дөлдир. Мундине хиле биле ере дүшүрип разы этмек болар — диең. Шундан соң хеммелери ызына уградып, яңкы кемпириң еке өзи чешмәнің башында галыпдыр-да, көр болан болуп, көйнегини ювмага башлапдыр. Ол көйнегиниң этегини мынчган боляр

мыш, яка тарапы батгалы ерде ятырмыш. Соң яка тарапыны юван болярмыш, этек тарапы батга чүмйәрмиш. Бу кемпириң гөзи гөренок экен дийип, яңқы гыз ёкардан гыгырыпдыр.

— Дур, эне, сен көйнегиңи хапалап отырсың-ла.

— Вах, балам, гөзүм гөрмесе нәдейин.

Кемпириң болуп отурышына йүреги аван гыз, агачдан дүшүп, онуң көйнегини ювуп берипдир. Кемпир шол арада гөп атып, оны өзүнә өвренишдирипдир. Шазаданың хақыкатданам оңа ашык боландыгыны, шаныңам, онуң оглы шазаданыңам рехимдар адамлардыгыны ынандырып, гызы кейик доганы билен биле көшгә гетирипдир. Кырк гижә-гүндиз той эдип, гызы шазада никалап берипдирлер. Кейик үчин болса алтын-дан асыл ясап, хер дүрли отлар билен бакып башлапдырлар. Гыз шазада:

— Шу кейик мениң жанымдыр. Мен диңе шунуң дири вагтында диридириң. Эгер мениң дирилигими ислейән болсаң, оны гөзден салма — диен. Шазада:

— Мениң дирилигимем сениң билен — дийип, кейиги өзи идедип башлапдыр. Хер гүн ава гиденде, оңа өз эли билен иң говы отлардан йыгып гетирйәрмиш.

Шейдип арадан докуз ай гечипдир.

Инди хабары Келгырнакдан алаалың. Ниети баша барма-дык Келгырнак етим гызың багтына гөриплик эдип, ондан дынмагың кул-кулүнә дүшүпдир. Ол ярашса-ярашмаса гым-матбаха лыбаслар гейип, алтын, зүмерретлер билен безенип, шазаданың гелниниң янына гатнап башлапдыр. Сүйжи-сүйжи сөзлер билен оны мазалыжа өзүнә хөврүкдирипдир. Ине бир гүнәм оңа:

— Галадан чыкан еринде бир тәсин көл бар. Сувы чүйше-ден дуры. Бир овуртласаң, тагамы агзыңдан гиденок. Бир чүмүп чыксаң гөвнүң айна ялы пәкизеленйәр. Көшкде ичимиз-зи гысдырып отурандан, шоңа гидели — диен. Мен йүзүп билемок диенине-де гараман, оны көле гитмәгә ырыпдыр. Көлүң боюна барып өзи хөвесек ялаңачланыпдыр. Гыражы-тында чүмүп чыкай дийип, гелниңем гейимлерини чыкартды-рыпдыр. Кенара геленлеринде Келгырнак бихабар дуран гелниң аркасыңдан бат билен итекләпдир велин, ол гүжжүл-дәп сува дүшенмиш. Өзүни хәким сайып йөрән әпет бир балык болса оны ювдуп, көлүң дүйп тейкарына гаршы юмлугайып-дыр. Ана онсоң «Инди-хә шазада мениңки болса герек» дийип, Келгырнак яңқы гелниң гейимлерини гейипдир-де, хич киме билдирмән, көшгә гелип, гелниң отагына гирип оту-рыпдыр.

Гараңқы дүшендән соң, авдан гелен шазада өз гелнидир әйдүп, Келгырнагы гуҗаклапдыр-да:

— Чыраны якмансың-ла. Йүзүңе бакып, дидарыңдан доюп билмән йөреними дуяңок өйдән — дийипдир. Келгырнак башардыгыңдан сесини онуң гелниниң сесине меңзедип:

— Хер гүн серетсен, дидарымдан тиз доярсын. Хемишешунуң ялы багтыяр боласың гелсе, бири-биримизи гөрмезялы, кәте бир айлап гижәни чырасыз гечирели — диен.

Гөвнүңе гара гитмедик шазада:

— Хемише сениң диениң болар, мәхрибаным — дийип, онуң билен гижелери гараңкыда гечирип башлапдыр. Келгырнак арам-арам гижисине чыдаман, шатырдадып, келлесини гаша-ярмыш. Шазада:

— Бу шатырды нәме? — диенде, ол:

— Говурга ийән — дийәрмиш.

Инди кейиге өврүлән йигитден хабар алалын. Бу нерессе уясы билен Келгырнагың арасында болан гүррүңи эшиден экен. Доганы көлден доланып гелмән соң, онуң бир бела ёлуганыны билип, гөзяш дөкүп йөрмүш. Шазада онуң бирахат халыны Келгырнага айтса, ол:

— Ай, чөли күйсейәндир-дә — дийәр экен. Хич кимден харай тапмажагыны билен кейик, бир гүн урнуп-урнуп, алтын зынжырыны үзүпдир-де, көлүң боюна гелип, зарын-зарын мөләпдир вели, көлден:

— Вах, бичәре аркадагым, зарынлап дурма-да, бир ёл билен шазаданы шу ере гетир — диен сес эшидилипдир. Кейик йүврүп шазаданың янына барыпдыр-да, онуң аякларына йүзүни сүртүпдир. Гөзлеринден яш акдырып, үм билен оны көле тарап үндәпдир. Бир ахвалатың бардыгыны аңан шазада, онуң ызына дүшүп, көлүң боюна гелипдир. Ядап, мәлемәге-де халы галмадык кейик гелшине көлүң сувуна агзыны басып, бир ганыпдыр вели, сыратлы йигиде өврүлип дурубери-пдир. Бу көл жадылананы ачян көл болса нәтжек. Муны гөрән шазада элхенч горкуп, ызына гачмакчы болупдыр. Эмма яңкы йигит оны көшешдирип, башдан геченлерини бирме-бир айдып берипдир-де:

— Мениң доганым, сениң сөйгүли гелнин шу көлүң ичинде. Оны нәче гүнлерден бәри төрүңде отуран Келгырнак шу гирдаба ташлады — диен.

Муны эшиден шазада:

— Сен ниреде, мәхрибаным — дийип, яралы ёлбарс ялы гаты сес билен шейле бир гыгырыпдыр вели, эсли вагтлап көлүң йүзи яңланып дурупдыр. Онуң сеси кесиленден соң, көлден башга бир сес чыкыпдыр:

н доюп
тырнак
емише
термез

п, онуң
тырнак
гаша-

ерессе
шиден
а ёлу-
грахат

имден
алтын
зарын

бир ёл
Кейик
арына
н оны
шаза-
лемә-
гзыны
рубе-
Муны
пдыр.
ерини

инде.
к шу

с ялы
тлап
соң.

Байнатмады шум пелек,
Яйнатмады шум пелек.
Келгырнак сува атды,
Ашыма авы гатды.
Көлүң дүйбүне гачдым,
Балык ичине дүшдүм.
Билим йүкли, агырдым.
Экиз огул догурдым.
Гочмырадым гойнумда,
Акмырадым аркамда.

Шазада гелниниң сесини танап, көшгө гаршы ат салып тайддыр. Гелшине отагына гирип, дула гысмылжырап башлан гелниң йүзүниң өртүгини, башының дастарыны сыпырып алыпдыр. Гөрсө, сөйгүли гелнине дерек гөзлери битай терези ялы бетнышан Келгырнак мурдарыны ашырып отырмыш. Газаба долан шазада гылыжыны айлап, онуң бокур бойнуның эдил чыкан еринден бир салыпдыр вели, кел келле кекене иен терне ялы болуп хонда дүшүпдир.

Бу юрдун дагларында улулыгы керк ялы эпет өкүзлер яшайр экен. Өзлерем кырк гүнлөп сувсуз оңармыш. Йөне сува иненлеринде чешмелериң, деряларың сувуны соңкы дамжаларына ченли демлерине тартып гидйәрмишлер. Олар сув иченде додакларындан шоп-шоп эдил чыкян сес еди мензилден эшидилйәрмиш. Шонун үчин олар шоп-шоп өкүз дийән экенлер. Шазада бир мүң гошун билен гидип, дагдан шол өкүзлериң бир сүрүсини ковуп хэлки көле гетирипдир. Кырк гүн сувсуз гезен шоп-шоплар бир сагада гойман, көлүң сувуны демлерине тартып гидипдирлер. Гөрселер, агызларыны пактылдадышып йөрен балыкларың арасында эпет бир балык гарныны пөкгердип ятырмыш. Шазада оны сүйредип кенара чыкардыпдыр-да, гылыжы билен гарныны ярыпдыр. Серетсе, онуң ичинде сөйгүли гелни кесерип ятырмыш. Экиз огулларының болса бири гужагында, бири аркасында. Өзлерем сүйжи укудамыш. Эндамларына ел чалан бада, олар асгырышып-асгырышып, укудан ояныпдырлар. Шазада олары көшгө гетирип, хазынасы бошайнча той берипдир. Бу тоюң иң соңкы гүни патыша мәрекә йүзленип:

— Мунча азабың соңуның эшрети-де болмалыдыр — дийип, яңы гүл ачан гызыны-да гелниниң бир йыллап кейик сыпатында азап чекип гезен доганына никалап берип, тойы тоя улашдырып гойберипдир.

ХАЛЛЫ

Б

ир бар экен, бир ёк экен, гадым заманда бир гарры одунчы гарры бар экен. Онуң өзи одун дашап, кем-пири гоңшы-голамларың наныны биширип гүн гөрүпдирлер. Гарран вагты оларың бир оглы болупдыр. Онуң халы боландан сон, адына Халлы гоюпдырлар. Халлы чалт етишипдир. Сөзи-акылы еринде, гыз оглан серинде болуп башлапдыр.

Бир гүн атасы Халлыны янына чагырып:

— Оглум, мен гаррадым. Пейманам долуп өлөйсем, гүнүңи гөржек бол. Иш гөзле. Иш тапмасаң «Ата кесби — огла халал» диенлери. Одунчылык эдибер. Чөл сени хор-зар этмез. Йыкылар-йыкылмаз гүнүңи гөрсин — дийип, чесихат эдипдир.

Атасы аманадыны табшырыпдыр. Халлы гүн гөрмөк үчин көп ери гезип, иш гөзлөпдир. Хич ерден иш тапмандыр. Ики элини бурнуна сокуп, өйүне гелипдир. «Атам догры айдан экен. Чөле чыкып гөвнүми ачайын. Одун дашап, иле сатайын» дийип, йүпүни алып, ёла дүшүпдир. Көп йөрүп, аз йөрүп, чөлүң ичине аралашыпдыр. Бир ере барса, өнүңде бир гызган дуран еринде пыр-пыр айланып дур диййэр. Халлы «Бу не гудрат. Өзи гөгерип дур, пыр-пыр айланып дур. Бир эммасы болаймасын, ашагыны бир гөрейин» дийип, гызганың дүйбүни көвлөпдир. Ол пилини уруп-урманка гызган гопупдыр. Ашагындан бир хум тапыпдыр. Агзыны ачып гөрсө, хумуң ичи алтын-жовахырдан долы экен. Халлы «шундан говы одун болмаз» дийип, хумы аркасына алып өйүне гайдыпдыр.

Ёлда бир гарры адам оңа душ гелип:

— Оглум, сув гетирйәрсинми? Агзым кепәп дур. Хумуң сувундан ичели — дийипдир. Халлы:

— Ата, хумда сув ёк. Хумуң ичи хазынадан долы — диен.

— Хазына сенде нәме ишлесин. Сувундан ичели — дийип, янкы гарры муны аныкламак исләнмиш. Халлы хумы аркасындан дүшүрип, гарра гөркезиндир. Гөвхер дашлары гөрүп гөзи ачылан гарры:

— Хумы ниреден алдың? — дийип сорапдыр. Халлы оңа хумы тапышыны айдып берипдир. Онда гарры:

— Хум тапаныңы хич киме айтма. Патыша эшитсе, элиңден тартып алар — дийип, Халла маслахат берен болупдыр-да, — Оглум, өе йөр, өйде отуран гызымы берейин, мүнүп отуран ала байталымы берейин. Өйүм-өвзәрымы берейин —

дийип, Халлының разычылыгына хем гараман, оны байтала мүндүрүп, өйүнө алып гайдыпдыр.

Гаррының акыллы, овадан гызы бар экен. Ол буларын өңүндөн чыкып, гаршы алыпдыр. Гарры:

— Гызым сана эр гетирдим. Хызматында бол — дийипдир. Гызы хем:

— Ата, гөрмедик, билмедик йигидиме эре барман. Мыхман экен-дэ, атдан дүшсүн — дийипдир. Гарры хумы алып, өйүнө гирип гидипдир. Гыз билен оглан дашда галыпдыр. Гарры гаты гызганч адам экен. Ол хумуң хазынасыны бошадып, ичини гумдан долдуруп, даш чыкыпдыр-да:

— Хэй, оглан, сен мени алдан экенин. Хумда алтын ёк экен. Ичи долы гум экен. Мен сениң ялы гарып йигиде гызымы бержек дәл. Мыхман хем алжак дәл. Өйден ёк бол — дийипдир.

Гыз атасының бетпэлдигини билйән экен. Ол гидип барян огланың ызындан етип:

— Шу байталы ал. Янёлдашың шу байтал болса, хорлук чекмерсиң — дийипдир.

Халлы байталы идип, ене ёла гидипдир. Бир вагты чөлүн ичине аралашыпдыр. Хэлки гызганлы ере баранда, бир йылгының үстүндөн гелипдир. Ол хем гызган ялы пыр-пыр айланып дур диййэр. Оглан пилини алып, йылгының дүйбүне урупдыр. Бир уранда, йылгыны чапыпдыр, ики уранда, дүйбүни көвлөпдир. Үчүнжи уранда, хумы гопарып алыпдыр. Гөрсе, мунуң хем ичи хазынадан долы экен. Оглан «шундан говы одун болмаз» дийип, хумы байтала йүклөп, өйүнө гайдыпдыр.

Ёлда хэлки гарры адам ене душ гелипдир. Ол:

— Оглум, байталың үстүндө сувлы хум бара мензейэр. Сувсап гелийән, бир сув ичели — дийипдир. Халлы:

— Ата, хумда сув ёк, ичи хазынадан долы — диен. Бу гезегем гарры:

— Хазына сенде нәме ишлесин. Сувуңдан бер — дийипдир.

Халлы хумы байталдан дүшүрүп, гарра гөркезипдир. Ол:

— Хумы ниреден алдың? — дийип сорапдыр. Халлы хумы тапышыны айдып берипдир. Ол гарры:

— Оглум, хумы тапаныңы хич киме айтма. Патыша-да эшитмесин. Ол эшитсе, хумуңы алар. «Ене тап» дийип азара гояр — дийип несихат эдипдир. — Оглум, өе йөр, өйде отуран гызымы берейин, мүнүп отуран атымы берейин. Өй-өвзарымың барыны берейин — дийип, Халлының разычылыгына хем гараман, оны атына мүндүрүп өйүнө алып гелипдир.

Гаррының гызы ене буларын өңүндөн чыкып, гаршы алыпдыр. Ол огланы, огланам оны танапдыр. Гарры:

— Гызым, саңа әр гетирдим. Хызматында бол — дийипдир. Гыз хем өңкүси ялы:

— Ата, гөрмедик, билмедик огланыма әре барман. Мыхман экен-дә, атдан дүшсүн — дийипдир.

Гарры хумы алып, өйүне гирип гидипдир. Оглан башындан өтүрен вакасыны гыза айдып берипдир. Гарры оңа чен хумуң хазынасыны бошадыпдыр-да, ичини гумдан долдуруп, даш чыкыпдыр:

— Хәй, оглан, сен мени алдан экениң. Хумда алтын ёк экен. Ичи долы гум экен. Мен сениң ялы гарып йигиде гызымы бержек дәл. Мыхман хем алжак дәл. Өйден ёк бол — дийип, огланы ковупдыр.

Гыз ене огланың ызындан етип:

— Шу аты ал. Янёлдашың ат болса, хор-хар болмарсың — дийипдир.

Халлы аты мүнүп, байталы идип, ене обасына гелипдир. Ики гүн дыңч алып, үчүленжи гүни атыны мүнүп, байталыны ата тиркәп «Ата кесби — огла халал» дийип, одуна гидипдир.

Көп йөрүпдир, аз йөрүпдир. Бир вагт чөлүң ичине аралашыпдыр. Хәлки гызганлы-йылгынлы ере баранда, бир яндагың үстүнден гелипдир. Ол хем гызгандыр йылгын ялы пыр-пыр айланып дур диййәр. Оглан пили алып яндагың дүйбүне уран. Бир уранда дүйби-сүйби билен гопарып хонда зыңан. Икинжи уранда өңки хумлардан хем улы бир хумы гөтерип чыкыпдыр. Гөрсә, мунуң дүйбүнде нан ялы тегеленип, бир йылан ятан экен. Оглан «Өң хазына чыкса алдым, муну хем алайын» дийип, байталына хумы йүкләп, атына хем одун йүкләп өйүне гайдыпдыр. Бу гезек хем өңүнден кешбини үйтгедип хәлки гарры чыкып:

— Оглум, сув ичели — дийипдир.

Өң әт галан оглан сыр билдирмәндир:

— Ата, хумда сув ёк. Ичинде хазына бар.

Оглан хумы байталдан дүшүржек болупдыр. Ики гезек хумлы хазына алаң гарры бу гезек оглана ынаныпдыр:

— Оглум, дүшүрүп азара галма. Сен бир пукара оглана меңзейәң. Мен хем пукара. Бир гызым бар. Ай дийсең агзы, гүн дийсең гөзи бар. Он секиз яшы бар. Он гызыңкыча акыл-хушы бар. Шоны берейин. Малы-мүлкүми, ханы-манымы берейин. Өе гидели. Хазына тапаныңы патыша эшитсе, элинден тартып алар. «Ене тап» дийип хеләк әдер — дийип, Халлының разычылыгына хем гараман, огланы ата мүндүрия, өйүне алып гидипдир.

Бу гезек хем гаррының гызы оларың өңүнден чыкып, гаршы алыпдыр.

Гарры:

— Гызым, саңа эр гетирдим. Хызматында бол — дийипдир. Гыз хем:

— Ата, гөрмедик, билмедик огланыма эре барман. Мыхман экен-дә, атдан дүшсүн — дийипдир.

Гарры байталдан хумы дүшүрүп, өе гирип гидипдир. Оглан хем гыза башындан гечирен вакасыны айдып берипдир. Шол вагт өйден чиркин сес чыкыпдыр. Олар өе гирселер, хусыт гаррының өлүп ятаныны гөрүпдирлер.

Халлы йыланы өлдүржек болуп, өйүң ичини аладөржүк эдип башлапдыр вели, гыз:

— Йылана азар берме. Ол жанавер түйс этмели иши этди — диен.

Халлы онуң айданына гулак хем габартман, йыланы гөзлөп азара галыпдыр. Йөне оны хич ерден тапмандыр. Гыз оңа:

— Ене хума гирип ятан болаймасын — диен.

Булар хут шейледир диен пикир билен хума середип гөрселер, онуң ичи хазынадан долуп дурмуш.

«Гарыба багт гелсе, бирден гелер» диенлери. Оглан бирден бай болупдыр. Улус-илини чагырып, улы той берипдир. Чөлден тапан хазынасындан көшк салдырып, гызы аял эдип алып, максат-мырадына етипдир.

АБДЫЛЛА БАЙ

Барда бар экен, ёкда ёк экен. Байлар хөкмүрован заманында бир гарып бар экен. Онуң сын-сымматы бири-бирине меңзеш үч оглы бар экен. Өз өмрүм гарыптыкта өтди. Белки, оглум бай болаяды диен ырым билен яңкы гарып иң кичи оглуна Абдылла бай дийип ат гоюпдыр.

Гарыбың он саны йылкысы бар экен. Олары үч огул гезек-гезегине бакар экен.

Гүнлерде бир гүн онуң улы оглы йылкы бакып йөркө, булут ялы бир гара бела гелип, гарыбың бир йылкысыны ийипдир. Оглан гара беладан горкуп, бурча гысылып ятыберипдир. Эртеси ортанжы оглы йылкы бакып йөркө, булут ялы гара бела гелип, ене бир йылкыны ийипдир. Бу оглан хем

гара беладан горкуп, ер багыртлап ятыберипдир. Гарып йылкыларының ёгаланына гаты гамгын болупдыр.

Үчүнжи гүн онуң кичи оглы Абдылла бай:

— Дәде, гамгын болма. Йылкы бакмага мен гидейин. Йылкыны хич зада ийдирмәйин — дийипдир. Атасы ругсат берипдир.

Абдылла бай йылкылары отлы-сонарлы мейдана чыкарып бакып башлапдыр. Гүнорта болуберенде, гүнбатар тарапдан бир гара бела үмүр ялы болуп гелиберипдир. Абдылла бай гара беладан горкман, таягыны элине алып дуранмыш. Гара бела йылкы падасының дашына бир айланан-да, Абдылланың таягыны элине аланыны гөрүп, ондан гачанмыш. Абдылла бай гара беланың сөбүгине дүшен.

Бу гара бела дөв экен. Ол шол гачып баршына говага гирипдир. Абдылла бай хем күрсәп говага гирипдир.

Дөв:

— Атыш герекми, тутуш? — дийипдир.

Абдылла бай:

— Атышам, тутушам атаң башына. Маңа агаларымы горкузып алан йылкыларың хуны герек. Бермесен, келләни пытрадарын — диен. «Гуры хайбат дөви өлдүренмиш» диенлери. Бу дөвүң хем Абдылла байың гуры хайбатындан суссы басылыпдыр:

— Ай дийсең агзы бар, гүн дийсең гөзи бар. Оваданлыкда еди ашыкдан өтүрен бир гызым бар. Шоны берейин. Гызымы ал, жанымы алма — дийип ялбарыпдыр.

Абдылла бай бир деңзиң гырасында чадыр тутуп, дөвүң гызы билен болуберипдир. Ол гыз пери экен. Әриниң гөзүне үзүмиң сувы ялы овадан гыз болян, гижесине үтүк-үтүк түйли тазы болян бу пери Абдылла бая хезил берен.

Инди хабары кимден ал, шол юрдуң патышасындан ал. Патыша дөрт пасылда дөрт гезек шикара чыкар экен. Гүнлерде бир гүн ол везир-векиллерини, әхли-уламаларыны, көшк эмелдарларыны янына алып, ава чыкыпдыр. Ав авлап йөршүне онуң ёлы Абдылла байың чатмасының үстүнден дүшүпдир. Шол гүн чоларак ер боландан соң, пери тазы кешбине гирмән экен. Патыша Абдылла байың овадан аялыны гөрүп, она ашык болупдыр. Көшгүне барып: «Патыша мынасып перини өйүңде саклаян акмак ким? Асмана чыкан болса аягыңдан тартып, ере гирен болса гулагыңдан чекип чыкарың-да, дерхал тапып гетириң» дийип, чапар иберипдир. Чапар баранда, Абдылла бай авда экен. Чапарлар авда йөрен еринден Абдылла байы тутуп, көшге алып баран. Абдылла бай патышаның нәме үчин чагыряндыгыны билмейәрмиш. Паты-

ша болса онуң арзы-халына гараман, ур-тут зындана ташладан. Везир-векиллер, уламалар муны унамандыр. Олар:

— Патышахым, бейтмек сизи абрайдан дүшүрер. Оны бошат-да, ерине етирип болмажак кын иши буюр. Ерине етирип билмез. Шондан соң дара ассаңам болар, зындана ташласаңам болар. Юртдан чыкарып ковсаң хем хақың бардыр. Аялы өз аягы билен йөрүп, көшгүңе гелер — дийип маслахат берипдирлер. Оларың айданы патышаның гөвнүңден туран. Ол Абдылла байы зындандан чыкарып:

— Маңа башлыгы телетинден, гонжы гумдан тикилен әдиги гетир. Өзүң тик, сатын ал, огурлап ал, өз ишиң. Гетирсен, сылагың етер. Гетирмесең башың өлүмли, малың талаңлы — дийипдир.

Абдылла бай гөзяш дөкүп, аялының янына гелен.

Перизат аялы:

— Нәме болды? Гөзяшың гүл йүзүңи солдурыпдыр? — дийип сорапдыр. Абдылла бай патышаның шертини ганыны ере дамдырман айдып берипдир.

Пери:

— Патыша маңа ашык боландыр. Сениң башыңа етип, мени алжак боляндыр. Бар-да кырк гүн мөхлет сора. Кырк гүнлүк иер-ичер ялы зат берсин — дийип, Абдылла байың гөвнүңи жай әдип, көшге иберен.

Абдылла бай көшкден иер-ичер ялы зат гетирен. Пери аялы билен отуз бәш гүн дөвран сүрен. Отуз алтынжы гүни аялы:

— Әлиңе элек алып, тулпара мүн-де, оны угруна гойбер. Ол көп чапар. Ахыр бир ере барып дурар. Урсаңам, тулпар еринден бутнамаз. Шол ерден топрак алып, кырк гезек эле-де, эленен топрагы яныма гетир. Әдик тикип берейин — дийип, Абдылла байы тулпара мүндүрип, ёла салыпдыр. Тулпар чапа-чапа, гара дер болуп, бир ерде дуранмыш.

Абдылла бай тулпарың дуран еринден топрак алып, кырк гезек эләнден соң, халта салып, аялына гетирип берен. Аялы топрагы өз сүйди билен гарып, югран. Югрумы етен палчыгы телетин ялы эден. Отуз докузынжы гүни башлыгы телетин ден, гонжы топракдан әдилен әдиги тайярлап, Абдылла бая берен. Ол кыркынжы гүни ирден әдиги патышаның өнүне ташлапдыр. Шерт битенден соң, патыша нәтсин. Агзыны-да ачып билмәндир. Абдылла хем өлүмден сынып, өйүне гайды беренмиш.

Патыша ара гүн салып, Абдылла байы ене көшге чагыр-яр. Ол:

— Бир ат гетир. Онуң етмиш ики сынасы болсун. Оңа ет-

миш ики дишли мердиван гоюп чыкылян болсун. Етмиш ики хүнэри хем болсун — дийип, бир топар болсуны үстүне йүкләп, кырк гүн мөхлет берип, азыгы билен Абдылланы өйүнә уградан.

Гөрөнжә Абдыллаңыз. Ол ене гөзяш дөкүп өйүнә гелен. Аялы:

— Гайгы-гам чекме. Бу ишиң хем алажы болар, әр жан, гел дөвран сүрели — дийип, гөвүнлик берен.

Олар отуз бәш гүн айшы-эшретде, кейпи-сапада боланлар. Отуз алтынжы гүни аялы:

— Мениң дөв дәдемин етмиш ики уссасы бар. Оларың хер хайсы атың бир хүнәрини билйәр. Атың етмиш ики сынасыны хүнәри билен ясамагы башаряр. Тулпары мүн-де, «Ниредесиң пылан дөвүң юрды?» дийип, бас гамча. Дәдем ишиңи битирип берер — диййәр.

Абдылла бай аялының айдышы ялы, тулпары мүнүп, дөвүн юрдуна баряр. Дөвө башындан гечен вакасыны, патышаның шертини айдып берйәр. Дөв уссаларыны чагырып «Етмиш ики хүнәрли, етмиш ики сыналы аты ясаң» диййәр.

Уссалар дөвүң айдышынданам артык эдип ат ясанлар. Абдылла отуз докузынжы гүни өйүнә барып, кыркынжы гүни ир билен патышаның көшгүнә тарап ёла дүшен. Көшгә етмәгә аз галанда, бир гуш гелип онуң депесине гонупдыр. Депесине гуш гонуп гөрмедик адам өзүнә белли, Абдылла бай тисгинип, гушы шунча ковжак боляр. Гуш учмаяр. Ол ковжак боляр, гуш учмаяр. Ай, гараз, ол депесиниң гушы билен белент көшгә гирйәр. Халайык Абдылланы атдан гөтерип дүшүрип, ша тагтына мүндүрйәр. Эшидип отурсак, Абдылла бай гиден гүни патыша дүмөвләп өлен экен. Шондан бәри патышалык-дакы адамлар хер гүн үйшүп, дөвләт гушуны учуриян экенлер. Абдылла байың келлесине гонан гуш хем дөвләт гушы экен.

Ине шейдип, ики байталың хунуны алжак дийип чыкан Абдылла байымыз патыша болуп, еди гижә-гүндиз той берип-дир. Ол тойдан иен док, ичен эсрик болуп гитди дийселерем, бизиң Алабая-ха екежә сүңкем етмәндир.

АКЫЛЛЫ ГЫЗ

Бир бар экен, бир ёк экен, гадым заманда Рум диен юртда, ай дийсең агзы бар, гүн дийсең гөзи бар, он секиз яшыны долдуран бир гыз бар экен. Бу юртда пайхасы, гөрмегейлиги, зехини билен шол гыздан өңе гечйөн не эркек, не-де зенан бар экен.

Гөвхер хырыдарсыз болармы? Бу гөвхеринң хем хырыдары көп болупдыр. Алысдан-якындан гелен мен диен йигитлер гызы өзүннң төрүне гечирмәге сынанышыпдырлар. Эмма гызың шерти агыр экен. Оны ерине етирип билмән, ики жахан аварасы болан йигитлер арман билен гелен ызларына гайдыпдырлар.

Рум юрдуның көпи гечип азы галан, яшы алтмышы сермәп барян бир патышасы бар экен. Бу-да, гүнлерде бир гүн, ынсабындан ёкары гечип, гыза ашык болупдыр. Сәхетли гүни шу гүндүр дийип, шеңбе гүни везир-векиллерини гызың өйүне савчылыга иберипдир. Гыз онуң савчыларына:

— Патыша улы юрдуң әесидир. Мен оңа йөнекей шерт гойжак. Ол он секиз өкүзче, йигрими бәш өкүз, алтмыш ногта, етмиш агта иберсин. Шу затлары тапып гетирен гүни, патыша әре чыкжак — дийип айдан.

Савчылар гызың айдан затларыны дерхал тапып, патышаның янына гелипдирлер-де:

— Патышахым, гыз-а сизе өңден ашык экен. «Патыша он секиз өкүзче, йигрими бәш өкүз, алтмыш ногта, етмиш агта берсин. Шу затлары гетирен гүни оңа аял болжак» дийип айтды. Яныңызга гелмәнкәк, гызың айдан затларыны юртдан йыгнадык. Патышахым, тойы тутубер — дийипдирлер.

Көп чаршенбәни башдан гечирен патыша, даналарың маслахатларындан гулагы ганан патыша гызың шертиниң дүйбүниң чөплүдигине акыл етирипдир. Ол йүзлери отда дагланан келле ялы йыршарып дуран везир-векиллерине:

— Гыз кын шерт гоян экен. Ол ичден урупдыр. Гызың он секиз өкүзче дийдиги, «Патыша он секиз яшында болсады» дийдиги. Йигрими бәш өкүз дийдиги, «Иң болманда йигрими бәш яшы болсады. Шол яшда адам гарадан гайтмаз боляндыр» дийдиги. Алтмыш ногтасам «Патыша алтмыш яшапдыр. Ол ногталанан гарры өкүз ялыдыр» дийдиги. Етмиш агта дийдигем, «Ол гаррап етмише етер. Ондан соң ол бичилен агта өкүзе дөнер» дийдиги — дийип, гызың салғыдының маньсыны чөзлөпдир. Йыршарып дуран везир-векиллеринң йүзи бу

сөзи эшидип, үч ювлан ак эсгә дөнүпдир. Олар ики эпленип гайтмак билен болупдырлар.

Патыша патыша боляр. Гыздан умыдыны үзен патыша, гаррылыгыны бойнуна алан патыша гүнлерде бир гүн: «Маңа несип этмедик гырнак гынанып өлсүн» дийип, оны зор билен башга бир юрдун патышасына сатып гойберипдир. Бу патыша-да залымлыкда Рум патышасындан кем галарлы дәл экен. Ол гыз гетириленинден оны янына чагырып:

— Мен бир йыллык ава-шикара гитжек. Маңа шу бир йылда өзүмден бир огул догруп бер. Шу мөхлетде сув атындан болан байталымам ава мүнжек атымдан хөвре гоюлман тайласын. Шертим ерине етсе, сени аял эдип саклажак. Ерине этмесе өлдүржек — дийип, везир-векиллери билен чөле чыкып тидипдир. Бу гызда-да кырк гызың гөрки, кырк дананың акылы бармыш. Бу-да ийжек-ичжек азык-түвлүгини алып, кырк кенизинем ызына тиркәп, буларың ызындан ат салыпдыр. «Патышаның ёлы шу ерден дүшсә герек» дийип, чөлүң бир еринде чадыр гурап, кенизлери билен саз-сөхбетде болуберипдирлер.

Ав-авлап мес болуп йөрен патышаның ёлы сәхетли гүни чөлүн ичинде гурлан чадырларың үстүнден дүшүпдир. Гөрсә, кырк саны ак чадыр, кырк саны ак чадырың ортасында гызыл-элван улы чадыр, улы чадырың төверегинде кырк саны ал-элван гейнен кениз, кырк кенизиң ортасында гызыл чога ялы болуп отуран йүзи пердели овадан гыз. Патыша, бу ахвала гөзи дүшенден, сарсаң болуп, акыл-хушуны йитирип дурубен. Бир вагт хушуны жемләп өзүнә гелен. Атдан ат гайтарым ерде дүшүп, гызлара эдеп билен ики эпленип салам берен. Гыз онун саламыны алып, кенизлере мыхманлары хеззетлемеги буйрупдыр. Сув ичим салымда ир-иймишиң сереси, чакырдыр шерабың йитиси орта гойлупдыр. Йилип, ичилип, мес болнупдыр. Патыша гайданда, гызлары өз чадырына мыхманчылыга чагырыпдыр.

«Чагырылан ере эринме, чагырылмадык ерде гөрүнме» диен накыла эерен гыз айдылан гүни, чәш вагты кенизлерини алып, патышаныңка мыхманчылыга баран. Мыхманчылык дийсең говы гечипдир. Патыша тутан авларындан дүрли-дүмен тагамлар тайярладып, гызлара хөдүр эдипдир. Сонра кейпи көк болан патыша билен гыз күшт ойнапдырлар. Патыша:

— Ким күштде еңилсе, бир гижә мыхман болмалы. Еңлен еңениң ыгтыярында болмалы — дийип шерт эдипдир. Гыза-да гереги шол экен. Ол разылык берип, оюнда еңлен болупдыр-да, шол гижә патыша билен биле ятыпдыр. Пайхаслы гыз,

пленип
патыша,
«Маңа
билен
паты-
лы дәл

шу бир
тындан
ан тай-
Ерине
чыкып
ананың
алып,
салып-
чөлүң
е болу-

ли гүни
Гөрсө,
нда гы-
ок саны
ыл чоғ
аша, бу
итирип
дан ат
п салам
ры хез-
сереси,
ичилип,
дырына

ерүнме»
элериңи
нчылык
рли-дү-
Соңра
ар. Па-

Еңлең
Гыза-да
лупдыр-
лы гыз.

п
а,
та
эн
х-
эл

ир
ан
й-
не
ып
ың
ап,
ап-
гүн
лу-

гүни
се,
гы-
ны
чоғ
бу
рип
ат
лам
хез-
еси,
лип,
ына

ме»
мини
лык
и-дү-
онра
Па-

клев
за-да
дыр-
гыз

хүшгәр гыз патышаның гөвхер монжугыны белги үчин алып, ыкжам ерде гизләпдир. Кенизлерем сув атындан болан байталы патышаның атына хөвре гоюпдырлар. Бу ягдай бир-нөче гүн гайталаныпдыр.

Максадына етен гыз бир гүн көшгө доланыпдыр. Патыша болса бу тилсимден хабарсыз бир йыллап чөлде гезипдир.

Бир йыл гечипдир. Патыша авдан юрдуна доланып, гыздан хабар алыпдыр. Гөрсө, гыз огул догруппдыр, байталы тайлапдыр. Муны гөрөн патыша акыл-хушуну йитирип, гахар-газаба мүнүпдир. «Желлат» дийип гыгырыпдыр. Желлат дерхал болупдыр. Шол вагт кенизлериң баштутаны орта дүшүп, болан ишлери бирин-бирин патыша айдыпдыр. Патыша патыша боляр, өзи-де мүнкур, хем залым боляр. Ол ынанмандыр. Шол вагт гыз:

— Биле ятан илкинжи гижәмиз, мүнкурлик этжегинизи билип, белги үчин сизден шу гөвхер дашы алыпдым — дийипдир-де, патышаның гөвхерини чыкарып өңүнде гоюпдыр. Залым патыша эмеле чолашып, гыза боюн болмалы болупдыр.

БАГТЛЫ КЕЛ

Бир бар экен, бир ёк экен, гадым заманда бир патыша бар экен. Онуң бир алманы үч бөлен дек, бойы етип отуран үч саны овадан гызы бар экен.

Гүнлерде бир гүн үч гыз үч ерден: «Дәдем бизи ядындан чыкарды. Биз етишдик. Эйдип-бейдип етишендигимизи дәдемизе билдирели» дийип маслахат эдипдирлер. Яш гызларың маслахатының башы говушярмы? Олар бир чукура түйкүрип билмән, шәхериң четинде яшаян мекгар кемпириң янына барып, максатларыны беян эдипдирләр. Көпи гөрөн бу кемпир, Гөроглының атыны огурлан кемпириң хилинденмиш. Ол гызларың арзыны диңләп:

— Бу иши этмек маңа сув ичен ялы ап-аңсат. Кенизлере базардан үч гавун алдырмалы. Гавунларың бири ака бишен, икинжиси бишип өтүшеңкирлән, үчүнжиси яңы бишен болмалы. Гавунлары патыша «гызларыңдан совгат» дийип элтип берерис. Ийип гөрүп, сизиң етишендигиңизи билер — дийип, маслахаты бир ере жемлән.

Гызлар еди чаршенбәни башындан гечирен кемпирин айдышы ялы, базардан үч гавуны сатын алып, дәдесине совгат эдипдирлер. Патыша улы гызының гавуныны кесдирен. Гавун ажап, иер ялы болман экен. Ортанжы гызының гавуныны кесдирен. Гавун яңы ажап башлан экен. Патыша: «Бү-де өтүшен экен. Үчүнжи гызымың иберен гавуныны ярың» диен. Кичи гызының гавуны яңы бишен сүйжи гавун экен. Патыша гавуны хезил эдип иен. Доянсоң везирден: «Гавунлар нәме үчин бейле?» дийип соран. Везире жан гайгы. Ол: «Бир чемче ганымы гечсең айдайын» диен. Патыша: «Айт, гечдим» диен.

— Патышахым, үч гавун үч гызың етишендигини билдир-йәр. Улы гызыңыз өтүшип гидипдир. Ортанжы гызыңыз хем өтүшип башлапдыр. Кичи гызыңыз мен диен вагты, ол-да етишипдир. Олар өзлериниң етишендигини айтмак үчин, үч гавуны сизе совгат эдипдир.

Патыша дерхал раятлыгындакы әхли йигитлери хатара дурзуп, гызларыны чагырыпдыр. Оларың херсиниң элине бир алма берип: «Халан йигидиңизи уруң. Уран йигидиңизе той эдип бержек. Мал-мүлкден, баг-багжадан, патышалыкдан етжек хақыңызам бержек» диен.

Улы гызы везириниң оглуны, ортанжы гызы бегиң оглуны алма билен урупдыр. Патыша шолбада ики гызына ики ерден ак өй дикип берипдир. Патышалыкдан етдик хақыны берипдир.

Көрпе гызы дуран йигитлериң бирини хем урмандыр. Патыша везиринден:

— Галан адам бармы? — дийип сорапдыр.

— Ер сүрүп йөрән бир кел оглан галды.

— Онам гетириң.

Патышалыкда кын иш ёк. Келиң якасындан тутуп, сүденкледип, йигитлериң дуран ерине гетирипдирлер. Гыз алма билен кел оғланы уран. Шертден дэнип болямы? Патыша от болуп яныпдыр, көйүпдир. Янмакдан-көймекден не пейда. Болжак иш боландан соң, гызыны келе берипдир. Йөне оларак өй тутуп бермәндир, патышалыкдан етдик хақыны хем бермәндир. «Ниреде гүн гөрсеңиз шонда гөрүң» дийип, хан-тархан эдип, ковуп гойберипдир. Кел, гызы алып, чатмасына гайдыпдыр.

Гыз әтиячлы гыз экен. Ол оғланы говы ювундырып, арасса эшик гейдирипдир. Келем йөнекей кел дәл экен, хыслатлы кел экен, хикметли кел экен. Ол Сүлейман пыгамбер ялы әхли жанлы-жандарың дилине дүшүнйән экен. Кел ава гидип ая гетирен, гыз биширип берен. Шейдип булар гүнүни гөрү берен.

Патышаның улы ики гиеви гарныны гашап, «алма биш, агзыма дүш» дийип, кәте бир ава гидип, мес гүнүни гөрөн. Патыша-да бу гиевлерине серпай-совгат берип дуран.

Гүнлерде бир гүн патыша ики улы гиевлерине:

— Шу гүнлер мениң гөвнүм ав этини күйсейәр. Деррев атланың-да, үч-дөрт саны кейик уруп гелиң — дийип, олары чөле уградан. Муны эшиден кел гиев хем оларың ызындан ковуп етенмиш.

Ики бажасы кели гөрүп:

— Ав ганлы болмады. Патышаның янына бош бармак бизиң үчин өлүм билен барабар. Гайрат эт-де, бир-ики саны кейик авлап бер, бажа жан — дийип зейренипдир. Кел оглан:

— Ав авлап бержек. Йөне авы мениң берендигим белли болар ялы, сизе тагма басжак. Шуңа разымысыңыз? — дийип соран. Олар «разы» дийипдирлер.

Кел улы бажаларының гурсагына өз тагмасыны басып, кейиклери чагырыпдыр. Бир топар кейик гелипдир. Оглан:

— Герегинизи алың — дийипдир.

Гиевлери «ав ганлы болды-ха, ав ганлы болды» дийшип, өйлерине гелен. Нахар тайяр боланда, патышаны мыхманчылыга чагыран. Патыша кейик этинден тайярланан ныматлары хезил эдип иен. Гайтжак вагты ики гиевсине серпай япан.

Йөне шундан соң патышаның улы ики гиевси ава гитмөгө чекинипдир. Өзлери-хә ав авлап билжек дәл. Кичи бажасындан алса-да, тагма басжак. Олар алачсыз өйлеринден чыкман ятыберипдир. Гой булар өйлеринде ятыберсин. Инди хабары патышадан алаың.

Гүнлерде бир гүн патыша улы гиевлеринден чакылык болмансон, кичи гызының тәлейи билен гызыккланыпдыр. Ве-зири:

— Ола-ха кел билен эп-эндамлы яшап йөр — дийипдир.

Патыша кичи гиевлерине мыхманчылыга барарман болупдыр. Гызы дүрли гушуң этинден дүрли тагам тайярлапдыр. Патыша нахарлары тагам билен ийип отырка, палавың ашагындан ат тезеги чыкыпдыр.

— Нөме үчин палавдан ат тезеги чыкды? — дийип, гиевсинден сорапдыр. Она дерек гызы жогап берипдир:

— Отуран ериң ат ятагы болар-да, тезек чыкмазмы?

— Улы гиевлериминң нахарындан-ха ат тезеги чыканок — дийип, ша нәгиледигини билдирипдир.

Бу гезек оңа гиевси жогап берипдир:

— Олар-ха мениң гулларым. Шейле болса-да, сизин хемайтыңызда болелин яшайрлар.

— О нәхили сениң гулун?

— Атам, ынанмазчылык этсеңиз, олары ялаңачлап, гур-сакларына середиң. Мениң тагмам бардыр.

Патышалыкда иш кынмы? Патыша дерхал улы ики гиев-сини гетирдип, ялаңачладыпдыр. Гөрселер айдышы ялы, ики-синде-де кел огланың тагмасы бармыш. Патыша:

— Ав авлап билмән, буларың авыны алып мыхманчылыга чагыран экениңиз. Маңа сиз ялы гул гиев герек дәл. Гайдып гөзүмә гөрүнмән. Гөрнәйсеңизем дериңизи союп, ичине саман дыкарын — дийип ковуп гойберипдир.

Патышалар, кимиң дашы агыр болса, шол тарапа гечеген боляр. Бу патыша хем улы гиевлеринден аңсат гечип, кичи-гызы билен гиевсини көшгүне алып гайдыпдыр. Кел огланың багты гетирип, патышаның ынамдар адамларының бири бо-ланмыш. Ким билйәр чынмы я-да яланмы, соң ол патыша болупмышам диййәрлер.

БИЛГИР ГАРЫП

Тадым заманда бир әр-аял болуп, олар жуда гарып-яшар экенлер. Межалсыз гарры аялыны янына чагырып:

— Кейваны, бу ачлык диен беланың алажыны тапмасак болжак дәл. «Ачлык бир гүн акылыңы алар, икинжи гүн жаныны алар» дийипдирлер. Маслахат бер, мундан нәдип дынмак болар? — дийип сорапдыр.

Аялы хем:

— Моллалар китаба середен болуп или чүркейәр. Биз хем сынанып гөрели. Белки чөрек болаяды-да. Сен бир көне китап тап. Шонуң йүзүне серет-де, билер-билмез самрабер. Мен: «Әрим аркалы болупдыр. Айданы айдан еринде, диени диен еринде. Өтени, гечени, гелжеги, шу гүни билип отыр» дийип, эшийдән гулак болса айдайын. Ана, соң нәмелериң болянды-гыны өзүң гөрерсиң» — дийипдир.

Ач адам өзүңе белли, нәме айтсаң ынанжак. Кемпириң айданы оңа дүшүпдир. Ол текжеде чаң басып ятан бир көне китабы алыпдыр-да, оны кө терслин, кө оңлын тутуп, агзына геленини самрап башлапдыр.

Аялы хем ил арасына айланып, көче диймән, өйдүр чатма

диймән, бирме-бир гирип, әриниң аркалы боланыны, бу дүн-
йәниң өтенини-геченини, гелжегини, шу гүнүни нагт билип
отурандыгыны айдыпдыр.

Ине онсоң айда-йылда кесекиниң аягы дүшмедик гарып
күмәниң гел-гиди гүн гечдигиче көпелип башлапдыр. Чар
тарапдан гелйән адамлар әллери бош гелмәндир. Ол юмұрт-
талы, чөрекли, сүйжүли, чайлы, гоюндыр гечили гелен адам-
лара пал ачып берипдир. Гараз шол күмә аяк басан адам
нәразы болуп гитмәндир. Багтына онуң атан палам догры
дүшүп дур дийәр. Санлы гүн мундан өң ниймәге ярма тапман
отуран гарып бу гүн мал-халлы орта бай болупдыр.

Гарып бирден бай болса, үстесине-де билгир болса ген
болар экен. Бу гарыбың билгирлиги хақындакы мыш-мыш
агыздан-агза, дилден-диле өтүп, обама-оба яйрап гидибери-
пдир. Гепи богуп болярмы? Гарыбың тебиблиги хақындакы
хабар хем шейле болупдыр. Ол ахыры юрдун патышасына
барып етипдир. Патыша шейле хабары эшидип тагта дек
отулар өйдийәизми? Онуң гарыбы сынап гөреси гелипдир.
Билсе, янында алып галасы, билмесе хем эли гижәп иш тап-
ман-отуран пешаплара береси гелипдир. Ясавулларына өйүнде
пал атып отуран гарыбы гетирдипдир.

Көшк гөрмедик гарып, хашамлы жайы, патышалык тутумы
гөрмедик гарып патышаны гөренден бир гысым болуп дуруп-
дыр. Ол аягыны шунча догры тутжак болярмышын вели, бол-
маярмышын. Иөне титрәп дурмушын. Патыша бу билгижи
нәдип сынажагыны билмән дурка, бир кенизек гелип ювашлык
билен онуң гулагына: «Бибимизин гөвхер йүзүги йитирим
болды» диен. Бу хабары эшиден ша:

— Эй, билгич, шу гүн бизиң гызымызың гымматбахалы
йүзүги йитди. Шоны кимиң аландыгыны билсен, өлинчәң
ийжек-ичжегин патышалыкдан. Билмесең, башың өлүмли,
малың талаңлы — диен. Гарып гөргүли алжырап: «Бә, паты-
шаны биынжалык эдер ялы ол нәхили йүзүккә?» дийип, гым-
матбахалы дашларың адыны аңындан гечирип башлапдыр.
Ичинден якут, лагыл, мержен, дүр дийип дуран гарып бирден
«гөвхер» дийип, бу дашың адыны сесли айданыны дуйман
галыпдыр. Эдил шол вагт шаның гызының йүзүгини огурлан
Гөвхер атлы кениз хем «Бу билгижи гаты өвийәрлер вели, ол
йүзүгин мендедигини билермикә я билмезмикә?» дийип, гор-
куп, ша билен билгижиң арасындакы гүррүне дин салып йөрөн
экен. Ол билгижиң өз адыны тутаныны эшидип, гаранкы
дүшенден соң, янына гелипдир-де, йүзүги онуң өңүнде гоюп,
ялбармага башлапдыр:

— Эй мәхрибан гожа, «Доклук нәме дийдирмез, ачлык

нәме ийдирмез» дийипдирлер. Атам-энем, нерессе жигилерим ач ятып, ач туруп йөренсөң, шу ише баш гошдум. Муны-да сиз билдиңиз. Инди мениң ыкбалым сениң элинде. Ялкасаң язы, гаргасаң гышы гөрерин. Йөне гарып-гасарың гүнүни гөз өңүндө тутуп иш гөрөверин — дийипдир. Гарып билгич оңа:

— Көшегим, маңа патышаның йүз мүн йүзүгинден-де, онун гызындан-да, өзүнден-де сен эзизсиң. Гам ийме-де, йүзүги хамыра долап, көшкдәки хинди товукларың хоразына ийдир — диен. Йүзүги тапмак үчин кырк гүн пурыжа алан гарры эртири шаның хузурына барып:

— Патышахым, йитиги тапдык. Йүзүги гызыңыз даш чыканда гачырыпдыр. Көшгүң төверегинде гезип йөрен хинди товукларыңызың хоразы болса оны ювудыпдыр — диенмиш. Хоразы союп гөрселер, догрудан хем йүзүк онун дашлыгында ятырмыш. Патыша мунуң билен канагат этмән, сынап гөрмек үчин билгижи ене көшгә чагырыпдыр. Ол гелмәнкә, чекиртгелерден бирнәчесини эмелдарларың элинде гизледипдир.

Бу гезек нәдип сыпаркам дийип, гарып яйдана-яйдана гапыдан гиренде ша:

— Ханы, гарып, бәри гел — дийипдир. Гарып янына барыпдыр. Патыша бир гырада дуран ики эмелдарыны гөркезип:

— Шу адамларың элинде нәме бар? Шоны билсәң ийжегин, ичжегин патышалыкдан. Өзүңем хан-тархансың. Мениң якын адамым боларсың. Билмесәң башың өлүмли, малың талаңлы — дийип, бир четде отуран эли айпалталы пешабы гөркезипдир.

Гарып дуран адамларың о янына гечип середипдир, бу янына гечип середипдир. Эллеринде гизлән затларының нәмедигини аңлап билмәндир. Ахыры дуран адамлардан:

— Элиниздәки задың сыпаты нәхили? — дийип сорапдыр.

Олар:

— Сарырак, гөгрәк, бизиң юрта ёграк — дийипдирлер.

— Өйдечими, дүздечи?

— Дүздечи.

— Жанлымы-жансыз?

— Жанлы.

Гарып элиндәки билгич китабыны ачан боляр. Гөзүни сүзүп бир затлар окан боляр. Ай, гараз, эйдйәр, бейдйәр, гүйменип, оларың элинде нәме бардыгыны билжек боляр. Эли-йүзи китапта, гөзи дик дуран адамларың элинде. Бирден ол адамларың бириниң элинде чалажа келлеси чыкып дуран чекиртгәни гөрйәр.

Гарып бармагыны яңкы адама тарап узадып, йүзүни болса терс тутуп:

— Тагсыр, ол адамда-ха чекиртге бар — диййәр.

— Галанларында нәме бар?

Гарып ойланып ене билгич китабыны ачан болупдыр. Йүзи-эли китапта, гөзи галан адамларың элинде. «Бе, бу бизиң эмелдарбашымызың элиндәки чекиртгәни нәдип билдикә?» дийип, дуран бейлеки эмелдар хем элини чала ачайыпдыр.

Гарыбам өңки херекетини эдип:

— Тагсыр, ол адамда-да чекиртге бар — дийипдир.

Шейдип ол адамларың элиндәкини билипдир.

Патыша:

— Сен әхли адамың элиндәки зады билдин. Ханы, айт. Мениң элимде нәме бар? — дийип сорапдыр.

Гарып «Нәме болса шол болсун» дийгә-де:

— Тагсыр, сиз хем бир чекиртгәни элиңизе ғысан экениңиз — дийипдир.

Гарыбың айданы догры болуп чыкыпдыр.

— Билдин, билдин. Мен патышалык сүрен кырк йылымда сениң ялы билгич палча душмадым. Ййжегин, ичжегин патышалыкдан. Мениң баш билгим боларсың. Сен шу көшкде хан-тархан — дийип, патыша она сылаг-серпай эдипдир.

Гарып кемпири билен көшге гөчүп гелип, патышаның баш билгижи болупдыр. Багтына бу ерде хем гарыбың айданы догры болуп дуранмышын.

Гүнлерде бир гүн патышаның кервени сөвда этмек үчин узак юрда ёла дүшүпдир. Олар гидип барярка үч-дөрт дүе йитипдир. Дүелери көп вагт гөзләпдирлер. Хич ерден тапмандырлар. Кервенбашы үсти gymmatбаха йүкли дүелерин йитендигини патыша хабар берипдир. Патыша бу гезек гарып дынч алсын диен пикир билен бейлеки палчыларына пал атдырыпдыр. Оларың айдан еринден дүелери хич тапмандырлар. Ахыры патыша баш билгиже йүзленипдир. Ол китаба середен болуп:

— Дүелер кервенден үзүлен еринде отлап йөрлер. Ёлуң саг ғырасындадыр — дийипдир.

Бу гезегем гарыбың багты чүвйәр. Дүелери палчының айдан еринден тапярлар. Патыша бир эййәм улы бай болан билгиже көп энгам берйәр.

Шейдип гүн ызындан гүн гечйәр. Яңкы билгич бир гүн өйүне баранда кемпирини янына чагырып:

— Кейваны, мениң шу эдйән ишлерим телек. Телек иш болса адамы ир-у-гич агсадар. Бу ишинң бир гүн үсти ачылар. Жандан жыда дүшерис. О дүнйәде хем довзахда янарыс. Говусы шу ишден вагты барка эл чекели. Худая шүкүр, инди этмез задымыз ёк, бай болдук. Ыранмаз дөвлетимиз бар. Бир

маслахат бер. Шу пеләкет кеспден нәдип дынып болар? — дийипдир.

Аялы:

— Вах, «Ягшылыга етмек кын, яманлыга етмек ап-аңсат» дийипдирлер. Бу иш өңкүденем аңсат. Эйле болса, сен йүзи-гөзүңе газан гарасыны сүрт-де, эгин-башыңы хапала. Мен иле чыкып, өңкүм ялы обама-оба, ховлума-ховлы айланып, эрим ёлуны урдурыпдыр. Шейтан какыпдыр, ал урупдыр. Айданы терсине болуп дур диерин. Шейтсем, бу гапа адам ызы дүшмез. Патыша хем хич зат этмез — дийип акыл берипдир.

Гарып аялының айдышы ялы, йүз-гөзүңе гара чалып, эгин-башыңы хапалапдыр. Өзем самрап, шых-порхан ялы йөне агзыны көпүржәкләдип отыр дийәр.

Кемпир болса иле чыкып, гаррыны шейле бир гаралыпдыр, хатда маңлайына чекизе чалсаңам агармаз ялы әдипдир. Бу хабар иле яйрапдыр. Аяк ызы кемелипдир. Йөне патыша муңа ынанмандыр. Зол баш билгижи чагырып, маслахат салыберипдир. Гарры ахыры болмажагыны билдир. Гараңкы гижелерин биринде ол: «Патыша гудрат гөркезмесем болжак дәл. Шейтмесем, хич бу дәлидигиме ынананок. Илки патышадан башламалы экен» дийип, йүз-гөзүңе гечи ягы гошулан гараны гайтадан сүртүп, көшге барыпдыр. Патыша бири алаярмакка дийип, алтын секисини тагтың янына гетирдип, уклап ятыр экен. Гарры, сен ёк, мен ёк, патышаны оятмак ёк, барып уклап ятан адамы сүйрәп башлапдыр. Озал сүйрелмедик адам, ыссы ёргандан зор билен чыкарылмадык адам өзүңе белли, патыша шол вагт ояныпдыр. Гарып: «Инди мениң хакыкы палчы дәлдигиме патыша ынанман ким ынансын» дийип, пикир өврүп дурка ер титрәпдир вели, алтын тагт агдарылып, ашак гайдыпдыр. Бу затлара акыл етирип билмедик патыша өзүңиң баш билгижине азгырылыпдыр:

— Эй, акмак, жаныңдан ирдиңми? Нәме үчин мени ятан еримден сүйрәп, ере дүшүрдиң?

Гарры өзүңиң көшге нәме үчин гелендигини яңы билип:

— Вах, тагсыр, эгер мен гелмедик болсам юрт, халк акыллы-парасатлы патышадан жыда дүшерди. Мен йылы өйде ятырдым. Сизиң башыңыза бела инжегини дуйдум-да, гейнип-гейинмән шу дуршума ылгадым. Хернә сакчылар ятан экен. Зордан сени тагтың ашагыңдан айрып етишдим. Ана гөрүң, тагсыр, ятан тагта секиң күл-ушак болды — дийипдир.

Ыкбалдан сыпма ёк. Шейдип, ач-ялаңач гезип йөрән яңкы гарып ене палчылыгында галыпдыр хем-де акмак заманасының бай адамына өврүлип, болелин яшап башлапдыр.

ЕТИМ ОГЛАН—БИР ГҮН ГӨРСЕҢ БИТИН ОГЛАН

Бир бар экен, бир ёк экен, гадым заманда келлесинде екеже гыл галмадык шыдырма кел бар экен. Өзи-де етим экен. Кимиң өйүне барса, «Келим, келим гетирди, или бергә батырды» дийип, оны ковуп гойберер экенлер. Кел бу болшундан халыс ирипдир. Ол бир гүн ёкарыы середип:

— Ер берсең, мал берсең, бир өйжагаз салып, гапысындан мая ялы гелин гиризсең, шу келим деп боларды, илиң гели неп боларды — дийип, худаидан дилег эдипдир. Етим оглан бир гүн гарашыпдыр, ики гүн гарашыпдыр, хепде, ай гарашыпдыр. Худаидан не мал гелипдир, не өй салныпдыр, не-де мая ялы гелин йылгырып янына гелипдир. Гайта гызлар-да онуң үстүнден гүлүп башлапдырлар. Оглан ил-гүнден, яра-дандан нәразы болуп, оба-дан чыкып гидипдир. Ол аз йөрүпдир, шөвүр чекип, көп йөрүпдир, сәхетли гүнүң биринде одун-чөпсүз, сув-сөлсүз бир чөли сөкүп гечмели болупдыр. Чөл чөл боляр, оглан-да оглан. Ол бир ере баранда, ядап, сувсузлыкдан агзы кепәп, ука гидипдир. Ятырка дүйш гөрүпдир. Дүйшүнде ак сакаллы, ак донлы бир гожа киши гелип:

— Тур, оглум, сениңем мырадына етер вагтың болды. Пылан ерде бир көл бардыр. Шол көле бир топар кепдери гелип, сув ичип гидер. Ондан соң үч саны кепдери гелер-де, бир силкинип, гыза өврүлер. Олар сува дүшүп йөркә, кичи гызың эшигини гизле. Ол: «Ислегини айт» диер. Сен: «Маңа аял бол. Болмаса эшигини бержек дәл» дий. Багтыңы шол гыздан гөзле — дийипдир. Оглан еринден туруп, даш-төверегине середип, гожаңы гөзлөпдир. Оны тапмандыр.

Оглан чай-сув ичип, гожаңың айдан көлүни тапыпдыр. Бир вагт бир топар кепдери көле сува гелипдир. Олар сув ичип гиденден соң, үч саны кепдери гелип, гыза өврүлипдир-де, сува дүшүп башлапдыр. Оглан, гызлар ойна мазалы гызан махалы, кичи гызың эшигини алып, гайым гизлөпдир. Гыз эшигини тапман, ики яна элеврәпдир. Шол гөзлөп йөршүне, гөзи кел оглана дүшүпдир. «Эшигими мегер сен огурлан бол-саң герек. Ислегини айт» дийипдир. Кел хем: «Маңа аял бол» дийипдир. Пери биалач разы болупдыр.

Келе дөвлет гелер болса, бирден гелер диенлери. Келе дөвлет билен багтам бирден гелипдир. Пери гыз геле-гелмәне

келиң келини бежерипдир. Дөвлери чагырып, чөл ичинде көшк салдырыпдыр. Өң: «Келим, келим гетирди, или бергә батырды» диййән адамлар инди оңа тагзым эдипдирлер. Кел оглан ав-авлап, мес яшап башлапдыр.

Гүнлерде бир гүн ол ав авлап йөркә, өңүнден бир товшан чыкыпдыр. Кел товшаны тазысы билен ковуп тутупдыр. Шол вагт юрдуң патышасы гелип: «Товшан мениңки» дийипдир. Оглан: «Мениңки» дийипдир. Турупдыр бир говга, болупдыр бир дава. Шол давалашып йөрүшлерине, келиң көшгүне гелипдирлер. Патыша гөрсә, гупба ялы овадан көшк. Ол өз юрдунда бейле овадан көшги гөрүп, хайран болуп дурубериңдир. Патыша патыша боляр. Ол шол бада огланың көшгүни, ав гуралыны, пери аялыны элинден алмагы йүрегине дүвүпдир.

Патыша эртеси етим огланы көшгүне чагырып:

— Биригүн гизленмешек ойнарыс. Илки мен гизленжек. Тапсаң сениң еңдигиң. Атымы, ав гушумы, тазымы аларсың. Эгер-де тапмасаң, мениң еңдигимдир. Атыңы, ав гушуңы, тазыңы аларын — дийип шерт гоюпдыр.

Кел йүзүни саллап өйүне гелипдир. Аялы: «Нәме йүзүн салык?» дийип сорапдыр. Оглан патышаның шертини айдыпдыр. Пери:

— Гайгы-гам чекме. Хер бир кынчылыгың чыкалгасы бардыр. Эртир барякаң, өңүнден бир сүри гоюн чыкар. Сүриниң ортасында гара гечи бардыр. Сен шол гечиниң шахындан тутуп: «Сен гечи болуп, менден сыпжак болянмы?» дийип урубәр. Ол жадының гүйжи билен гечи сыпатына гирен шадыр. Шада чыдам болмаз. Ики чаланында ене патыша өврүләр — дийип, келиң ишини аңсат эдипдир.

Эртеси кел оглан пери аялының айдышы ялы, сүриниң ортасындакы гечини тутуп: «Сен гечи болуп менден сыпжак болдуңмы?» дийип урубәрйәр. Таяк дәлини айыпдыр. Гаты-гайрым сөз эшитмедик, ынсандан-а дәл, төтөнден бүдрәп, гара ерден шарпык датмадык патыша үчүнжи юмруга етмән, ынсан сыпатына өврүлипдир.

Оглан бу шертде еңип, патышаның атыны, тазысыны, аз гушуны өйүне алып гайдыпдыр.

Патышада бир сөз болямы, шертден дойямы? Эртеси етим огланы ене көшгүне чагырыпдыр.

— Бу гезек сен гизлен — дийип, патыша шерт гоюпдыр. — Мен гөзләйин. Тапсам, еңдигимдир. Аялыңы, көшгүңи, әхли гошуңы аларын. Сен еңсәң, патышалык сениңки болсун.

Келә «боля» диймек галыпдыр. Ол «Вах, башга зада өврүлип билмәсем нәдейин? Нәдип патышаны еңейин? Аялдан

чинде
бергә
р. Кел

овшан
Шол
ипдир.
упдыр
шгүне
Ол өз
урубе-
а көш-
регине

енжек.
арсын.
ушуну,

йүзүң
айдып-

ы бар-
үриниң
хындан
дийип
ен ша-
патыша

үриниң
сыпжак
Гаты-
бүдрәп,
етмән,

ыны, аз

си етим

дыр. —
и, әхли
н.

а зада
Аялдан

хем дынмалы болдум» дийип, агламжырап өйүне гелипдир. Аялы:

— Нәме болды? Йүзүң өрән салык-ла? — дийип сорапдыр. Кел патышаның тәзе шертини айдып: «Инди нәтсеккәк?» дийип, аялыңдан маслахат сорапдыр. Периниң янында кын иш бармы? Ол:

— Гайгы этме. Хер бир кынчылыгың чыкалгасы бардыр. Эртир сени хала өврерин вели, хошуңа гелсин, патыша сен хала өврүлерсиң дийип пикир хем этмез. Аркайын дем-дын-жыңы ал — дийип, келиң ишини ап-аңсат эдип гоюпдыр.

Эртеси ир билен туран патыша юрдуны элеме-дешик эдип чыкыпдыр. Кели тапмандыр. Өйме-өй, ахырма-ахыр, тамдырма-тамдыр гирип чыкыпдыр. Огланы тапмандыр. Гүн батып йылдыз чыканда, онуң пери аялының янына гелип:

— Йүзи гара болдум, бетнам болдум. Оглан утды — дийип, еңленини боюн алыпдыр. Пери халының гырасына уруп гой-берипдир. Халы ики дүйрленип, оглан болуп дуруберипдир. Етим оглан — бир гүн гөрсең битин оглан дийлени догры экен. Шерте гөрә патыша болан яңкы етим хазынаны орта дөкүп, кырк гижә-гүндиз той берип, максат-мырадына етип-дир. Сизем максат-мырадыңыз етин.

КЕМПИРИҢ ЕЛИ

Бир бар экен, бир ёк экен, гадым заманда яманлык-да дөвден өтүрен, илини амана гетирен бир аял бар экен. Онуң әри гумдан одун дашап, базарда сатып, гүзеран доландырар экен.

Гүнлерде бир гүн ол одуның говусындан говусыны гөзләп, депеден-депә ашып, узага гидипдир. Шол баршына чөлүң ортасына етип, бир жайың үстүнден барыпдыр. Гапыны ачып гөрсе, газанларда дүрли-дүмен ныгматлар бишип дуранмыш. Төрде болса гызылдыр күмүш, лагылдыр мержен чалам-чаш болуп ятырмыш. Бирден бола гөзи дүшен адам «нахарың говусы сен болсаң гереке» дийип, палавдан доюпдыр. «Гыммат задың говусы сен болсаң гереке» дийип, ики жүбүсини алтын-дан долдурыпдыр. Соң болса гошавужыны палавдан долду-

рып, «кемпиримем бир гезек палавдан дойян болды» дийип яззыны берипдир. Геле-гелмәне:

— Кемпир, хай, кемпир. Ярманы дөк, ярманы — дийип гыгыран.

Аялы:

— Нәме болды? Хей-де ярманы дөкүп болармы? Ярма дөкүлсә, ач өлмезмиң иши гайдан? — дийип, элем-тас болуп гелен эриниң үстүнә гыгырыпдыр.

— Гөр мен нәме гетирдим. Палав иесиң гелсә, палав бар. Алтын ислесен, алтын бар — дийип, шол гелшине ярмалы газаны агдарып гойберипдир. Гошавужындакы палавы таба-га дөкүп, аялына башындан гечен ахвалаты айдып берипдир.

Аялы алтыны гөрүп от алыберипдир:

— Эй, надан, шонча байлыктан гетирениң шумы? Хич ким гөрмәнкә ол ери эеләли — дийип, паты-путусыны алып, әри билен ёла дүшүпдир.

Олар хәлки жая гелип, ийип-ичип, мес болуп ятыберипдирлер. Ики гүн гечипдир. Үч гүн өтүпдир. Дөрдүнжи гүн гүнбатардан тозан туруп, ер титрәп, гөк гүбүрдәп башлапдыр. Эр-аял-икиси зордан өзүни күл салынан габа атып етишипдир. Өе бир топар дөв гелипдир-де, затларың акан-дөкән болуп ятаныны гөрүп: «Адам гадам басыпдыр-да, адам гадам басыпдыр» болшупдырлар.

Шол вагт хәлки аялың гәгиреси гелипдир. Ол эриниң «чыдажак бол» диенине-де гулак асман, ел гойберипдир. Ала бишен палавдан доян аялың ели дәриден кем галмандыр. Елиң бадына ожакадакы күл күпүрсәп, гөгә атылыпдыр. Бейле гудраты гөрмедик дөвлер, өзлеринден зор бардыр өйтмедик дөвлер, бу апы-тупаны гөрүп, элден-аякдан дүшен. Олар: «Өе бир бела гирипдир, жанымызы тике-тике этмәнкә гачалың. Дуран тутулар, гачан гутулар» дийип, зәхрелери ярылып, өйден даз ясап гачанмышлар. Эр-аял хем «бир беланы гайтардык» дийип аркайын ятыпдырлар.

Үч гүн геченден соң дөвлер апы-тупан турзуп ене гелипдирлер. Чиг-чарсы ийип, гарныны дойран аял күлли габа гирип, янадан бир ел гойберипдир вели, тас өй гөчен экен. Бу гудратдан зәхреси ярылара гелен дөвлер гачмак билен болупдырлар. Шерменде хелей өзүңе белли. Еле гошуп чиркиң сес эдипдир. Бет аялың сеси, онда-да гарны доян мес аялың сеси гулак пердесини йыртаган боляр. Дөвлер шол гачып баршына, онуң сесини өзлериңе ёруп:

— Вах, биримизи тутуп ийди өйдйән, тиз гачалың. Бу бела хеммәмизи нер — дийип, дагдан, деңизден, чөлден ашып гидипдирлер. Шондан соң бу төверекде дөв гөрән болмандыр. Оларың байлыгына эе болан яңкы аял болса әри билен хәзир хем шол жайда яшап йөр диййәрлер.

ЭСЕН САХЫ

Т

адым заманларда Эсен атлы бир йигит бар экен. Ол сахылыкда Хатам Тайча бар экен. Бир зада мэтэч болуп гапысындан гелен адамы бош гойбермез экен. Шонун үчинем онун адыны Эсен сахы дийип тутар экенлер. Ол бир гүн өз газанан байлыгының-да, атасындан мирас галан байлыгының-да соңуна чыкыпдыр. Эдил шол гүнем бир пукара адам гелип:

— Эсен жан, гайрат эдип, бир чувал дәне берәймесен, чагаларым бишикчилиге етип билмән гырылжак — диен. Эсен аялына:

— Аммардакы ики чувал бугдайың бирини бу бендә бер. Өзүнем мен доланып гелинчәм, бир чувал билен оңшук эдерсиң — дийип, өзи гоңшы юрда сөвда гитмегиң аладасыны эдип башлапдыр. Бир ерден ики саны гарры дүе алып, ёл шайыны тутупдыр. Шол обада бизиң Хандурды байымыз ялы бир небси яман бай хем бар экен. Ол-да кервен гурап, Эсен сахының гитжек юрдуна угранмыш. Эсен:

— Екелик худая ягшы дийипдирлер. Говы болайды. Менем сизиң билен гидейин — дийип, байың кервенине гошулып гидиберен. Булар кө йөрүп, кө дүшлөп, ёлы орталанларында, Эсен сахының аягы бир чукура гидип, бүдрәп йыкылыпдыр. Ол хасанаклап галып, бүдрән чукурына серетсе, ичи алтынлы әпет бир хум ятырмыш. Эсен сахы хумы гарры дүелериниң бирине йүклөп гидиберен.

Булар шол гидип отурышларына, бармалы шәхерлерине барып, бир кервенсарайда дүшлөпдирлер. «Барлының базары янында» диенлери. Эсен сахының гөвнүниң ислән харытларыны шол юрдун сөвдагәрлери онун үстүне гетирип берйәрмиш. Хәлки бай болса, харыт алмак үчин, гүнлерини базардан базара селләп гечирйәрмиш. Байгушун рысгы ялы, герек зады үстүне гелип дуран Эсен сахыны гөрөнде, онун ичи түтәп янярмыш.

Ине бир гүн бай йүкүнн етирип, он бир дүйәни ёла салыпдыр. Ики саны гарры дүе билен гелен Эсен сахы болса йигри ми ики дүйәни үстүниң гымматбаха харытлары билен ёла салыпдыр. Булар аз йөрәп, көп йөрәп, Эсениң хум тапан ерине гелип дүшлөпдирлер. Гаранкы дүшен бада, бай талабаныны бир чете чыкарып:

— Эсениң мунча байлык тапаныны икимизден башга бил- йән адам ёк. Оны өлдүрели. Оба баранымызда, ёлда өтле

тутуп өлди диерис. Эгер айданымы этмесең, өзүңи өлдүрерин — диен. Талабан:

— Бейтме, бай ага, шонсузам сениң мал-мүлкүң ере-гөге сыганок ахыры — дийип ялбарып башлан. Эмма бай оны горкузупдыр. Эсениң бир адама эл бермежегини билен бай талабаны билен тиркешип, уклап ятан Эсениң үстүне ховала болупдыр. Аяк сесине оянан Эсен, айың ягтысына ялпылдаян пычагы гөрүп, алжырапдыр. Ятаның үстүне туран гелмесин диенлери. Хей укының арасында бөврүңе тыг узап гелер-де, алжырамазмыш? Эсен-жанховлуна:

— Хав, доганлар, ил-гүңе зелелсиз бирини өлдүрениңиз билен нәме пейда тапярсыңыз? Герегиниз байлык болса, анха кервен. Хеммеси сизинки болсун. Мени өлдүрсөңиз, ызым йитер. Энтеңк юрдума эе болар ялы чагамам ёкды — диен. Бай:

— Эй, акмак, бизиң гайгымыз сениң ызың йитени дәл. Гой бир йитмән, он йитсин — дийипдир. Эсен сахы ялбармак билен байың йүрегини юмшадып болмажагына гөз етирипдир:

— Боляр, өлдүриң мени. Йөне бир весъетим бар, шоны аялыма етириң.

— Айт, весъетини.

— Аялым гөврелиди. Эгер оглум болса адына Дат, гызым болса Бидат гойсун.

Эсен сөзүни тамамлан бада, пычак йүрегине сүнжүлипдир. Бай Эсени гөмүп, онуң байлыгына эе болупдыр. Оба гелибем Эсен сахының ёлда казасы долды. Оны элимиз билен жайладык. Ол жан табшырмазындан өң, шейле-шейле весъет этди диен.

Докуз ай, докуз гүни долдуруп, Эсен сахының аялы экиз чага догруппдыр. Оларың бири огул, бири гызмыш. Аял әриниң весъетини тутуп, оглуна Дат, гызына Бидат диен ат гоюпдыр. Гарып оннут билен чагаларыны он дөрт яша етирипдир. Гүнлериң биринде Дат уясы Бидат билен хоша чөп-лемәге уграпдыр. Олар өйден яны араны ачанда, бу юрдуң патышасы гошунлары билен обаның ортасыны кесип гечйән көчеден ат дабырадып гечипдир вели, төверек-дашы чаң, тозан тутупдыр. Муны гөрен Эсен сахының аялы эне гуш ялы элев-рәп, Дат-у Бидат-у дийип, чагаларыны ызына чагырыпдыр. Онуң сесини эшиден ша, аялың гапысына барып:

— Кимден сүтем гөрен болсаң, тиз айт. Мениң райтымда эжизе сүтем эден адамың жаны жәхеннемде болмалыдыр — диен. Эсен сахының аялы башыны эгип салам берипдир-де, әдеп билен:

өлдүре-

ере-гөге
бай оны
лен бай
е ховала
пылдаян
гелмесин
гелер-де,

трениңиз
са, анха
из, ызым
— диен.

дөл. Гой
лбармак
гөз ети-

р, шоны

т, гызым

үлүпдир.
гелибем
тен жай-
гөзөт этди

ялы экиз
Аял эри-
диен ат
яша ети-
оша чөп-
у юрдуң
п гөчйөн
ан, тозан
лы элев-
кырыпдыр.

аятымда
пыдыр —
ипдир-де,

— Хоссар чыканыңыз үчин, таңры ялкасын, хөкүмдарым. Саяңыз ырылмасын. Маңа хич кимден сүтем етенок — диен.

— Нәме үчин менден сыр саклажак болярсың. Дад-у бидат дийип гыгыраныңызы яңы хут өз гулагым билен эшитдим ахыры. Ким жебир эдйән болса, горкмаң-да айдың. Мен бу юрдуң патышасы.

— Бу ерде хич хили сыр ёк, патышакым. Яңы чагаларым хоша чөплөмөгө уградылар. Бир гөрсем, гошун гечип, ат аягының тозундан асман-земин тутулып баряр. Сөвликде чагаларыма бир зат болаймасын диен горкы билен олары чагырдым. Дат мениң оглумуң, Бидат болса гызымуң ады.

— Бу атлар кимдир биринден сүтем гөрөн адамың гоюп билжек ады. Мениң асуда юрдумда оңа ким йүрекде бейле арман галар ялы сүтем эдип билдикө?

— Билмедим, эрим пылан юртдан гелйөркө, ёлда өтле тутуп өлүпдир. Ол гиденде, мен гөврелидим. Ёлдашларының айтмагына гөрө, чагаларыма шейле ат гоймагы ол маңа весьет эдипдир.

Аңлы ша:

— Оны жайлап, бу хабары гетирен ким? Ол хэзир дири-ми? — дийип, муны эшиден бада, дергазап болуберипдир. Ол деррев бай билен талабаны енже-енже Эсен сахының гапысына гетирипдир-де:

— Бу өйүң эесиниң жанына каст эдилипдир. Ол бичэре, бигүнө ерден арманлы өлендигини илим-гүнүм билсин дийип, чагаларына Дат, Бидат диен атлары дакмагы весьет эдипдир. Сиз аңсызлар он дөрт йыллап муңа дүшүнмөн, агзыңызы ачып йөрүпсиниз. Оны элимиз билен жайладык диййән шу ики адам өлдүрүпдир — дийип, бай билен талабана гөзлерини алардып бир середипдир вели, талабан горкусындан балагына гойберип, шаның өнүнде дыза чөкүпдир:

— Бир чемче ганымы гечсеңиз, оңа нәме боланыны мен айдайын.

— Айт, гечилмөгө мынасып болса, сениң ганыны онуң оглы гечер — дийип, ша Дады гөркезипдир. Талабан:

— Оны пәли азан бай өлдүрдү. Бу ынсапсыза, сениң дүн-йөдө етмез задың ёк, бай ага. Бу бигүнәни өлдүрмөгө ненең ынсабың чатяр? — дийип ялбардым вели, ол демиңи чыкар-саң, өнүрти өзүңи өлдүрерин. Мениң гулумдыгыңы ядындан чыкарма дийип, онуң өлдүрилмегине мени-де шәрик этди — диен. Ша Дада:

— Эй, көшегим, гандарыңы тапып бердим. Галан иш сениң билен. Исләниңи эдип билерсиң — диен. Атасының жа-нына каст эдилендигини билип гөзи гызаран Дат ач арслан

ялы болуп, байың үстүнө окдурылыпдыр. Гылыжыны бир гезек айлап саланда, онун келлесини тогалапдыр. Дадың мердем беденне, гылыч уршуна гөвни етен ша оны гошунбашы эденмиш. Ялңыз гызыны-да оңа никалап берип, кырк гиже-гүндиз той беренмиш.

Kaynaklar

- Atalay, B., (1941), **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi** (1.-3. cilt), Ankara Türk Dil Kurumu
- Atalay, B., (1943), **Divanü Lûgat-it-Türk Dizin**, Ankara: Türk Dil Kurumu
- Avery, R., Bezmez, S. ve diğerleri (ed.), (2003), **Redhouse English- Turkish Dictionary**, 36. Baskı, Redhouse.
- Azymov, P., Sopyyev, G., Çöňňäyev, Ya., (1992), **Türkmen Dili**, Aşkabat: Magaryf.
- Mämmetyazov, B., Halmuhammebov, Ş. (ed.), (1986), **Türkmen Halk Ertekileri**, Aşkabat
- Banguoğlu, T., (2004), **Türkçenin Grameri**, 7. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurum Yayınları
- Bezmez, S., Brown, C.H. (ed.), (1999), **Redhouse Turkish-English Dictionary**, 3. Baskı, Redhouse.
- Bozkurt, F., (1992), **Türklerin Dili**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları 2335
- Clark, L., (1998), **Turkmen Reference Grammar**, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Clauson, G., (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford At The Clarendon Press
- Çobanoğlu, Ö., (2003), **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ, Ankara.
- Ercilasun, A. B., (Komisyon Başkanı), (1991), **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü II Dizin**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B., (Komisyon Başkanı), (1992), **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdem, M., (1998), **Dede Korkut Türkmenistan Varyantları** (Doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Erdem, M., (2009), “Türkmen Türkçesinde Sıfat-Fiillerin Perifrastik Kullanımları”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6, Sayı 3, ss. 7-17.
- Frank, A.J., Touch-Werner, J. (ed.), **Turkmen-English Dictionary**, U.S.A.: dp Dunwoody Press (Yayın tarihi yazılmamaktadır).
- Hanser, O., (2003), **Türkmençe Elkitabı** (Çeviren: Zühal Kargı Ölmez) Türk Dilleri Araştırmaları
- Hocayev, B., (1977), **Türki Dilleriñ Günorta-Günbatar Toparında Ortak İşlik Formaları**, Aşkabat.
- Kara, M., (2001), **Türkmençe Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük**, 2. Baskı, Ankara: Akçağ
- Kara, M., (2005), **Türkmen Türkçesi Grameri**, Gazi Kitavevi
- Korkmaz, Z., (2003), **Gramer Terimler Sözlüğü**, Geniştirilmiş 2. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Korkmaz, Z., (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Lebedev, N.F. (ed.), (1954), **Türkmenские Народные Сказки**, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva.
- Nakasli, E. G., (1997), **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Sarı, B., Güder, N., (1998) **Türkmençenin Grameri (II Morfologiya : Şekil Bilgisi)**, Ankara: Türk Dünyası Gençleri'nin Mahtumkuly Yayın Birliği.
- Söyegov, M., (1999), **Türkmen Diliniñ Grammatikası Morfologiya**, Aşkabat (Ankara: Türk Dil Kurumu)

Özet

Asano, Ryoko, Türkmen Masalları, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Melek Erdem, VIII + 207 sayfa.

Tezimin konusu Türkmen masalları. Eldeki çalışmada yer alan masallar, *Türkmen Halk Ertekileri* adlı çalışmadan alınmıştır. Bu kitapta elli tane masal bulunmaktadır. Türkmenistan İlimler Akademisi tarafından hazırlanmış ve 1986'da Aşkabat'ta yayınlanmıştır. Eserin redaktörlüğünü B. Mämmetyazov ve Ş. Halmuhammebov yapmıştır. Masalların derleyicisi, B. Veliyev'dir. Eser 213 sayfalıktır. Masalların toplanması, araştırılması ve yazı hâline getirilmesinde, A. Baymıradov ve S. Ataniyazov gibi araştırmacılar büyük katkıda bulunmuşlardır. Ancak masalların derlenmesi konusunda bilgi verilmemiştir.

Eldeki çalışmanın amacı, Türkmenistan sahasında derlenmiş ve yayınlanmış olan bu halk masallarının Türkiye literatürüne en doğru şekliyle kazandırmaktır.

Eldeki çalışma, giriş, dil incelemesi, transkripsiyonu, tercüme, sözlük ve kaynakça kısımlarından oluşmaktadır.

Eldeki çalışmanın Giriş kısmında Türkmenlerdeki masal araştırmaları üzerinde kısaca durulmuştur.

Eldeki çalışmanın 1. bölümünde eldeki çalışmada yer alan masalların ses ve şekil bilgisi incelemesi yapılmıştır.

Eldeki çalışmanın 2. bölümünde, Türkmen Türkçesinde yazıya geçirilmiş olan 12 masalın transkripsiyonu en doğru şekliyle yapılmıştır.

Eldeki çalışmanın 3. bölümünde, çalışmada yer alan masalların en doğru şekliyle tercümesi yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonunda, metinlerde yer alan ve Türkiye Türkçesinden farklılık gösteren sözler, metinde geçen anlamları ile sözlük kısmında yer almıştır.

Çalışmanın en sonunda da Kiril harfli metnin fotokopisi sayfa numaraları görünecek şekilde verilmiştir.

Summary

Asano, Ryoko, The Tales of Turkmen, Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Melek Erdem, VIII + 207 pages.

The subject of this thesis is The Tales of Turkmen. Tales are taken from the book of *Türkmen Halk Ertekileri* (Turkmen Folk Tales). There are fifty tales in this book. It was prepared and published by Türkmenistan İlimler Akademisi in 1986 in Aşgabat. Redactors of this book are B. Mämmetyazov and Ş. Halmuhammebov. The compiler of tales is B. Veliyev. It contains 213 pages. Researchers like A. Baymıradov and S. Atanıyazov made important contribution to collect, research and document tales. However, no information about collecting tales was given.

The purpose of this study is to bring these folk tales prepared and published in Turkmenistan to Turkish literature in the most correct way.

This thesis consists of introduction, language study, transcription, translation, dictionary and bibliography.

The introduction part is about a research of Turkmen folk tales in Turkmenistan.

The first chapter is language study of these twelve Turkmen folk tales relevant to the phonology and morphology.

The second chapter is the transcription of these twelve Turkmen folk tales written in Turkmen-Turkish language. They were transcribed in the best approach.

The third chapter is the translation of these twelve Turkmen folk tales. They were translated in the most correct way.

The Turkmen-Turkish dictionary of these twelve Turkmen tales is provided at the dictionary part.

Photocopies of *Türkmen Halk Ertekileri* written in Cyrillic alphabet are placed at the end of this thesis.